PLATONAS

SOKRATO GYNIMASIS TEISME IR KRITONAS

Iš graikų kalbos vertė
ANTANAS SMETONA

Invadą „Sokratas ir jo Evangelija"
parašė ir komentarus paruošė
VLADIMIRAS ŠILKARSKIS

KAUNAS 1935
Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos Leidinys Nr. 467.

Ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orerentur quove reciderent, studioseque ab iis siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus conlocavit et in domus etiam introduxit et coëgit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere. Cuius multiplex ratio disputandi rerumque varietas et ingenii magnitudo Platonis memoria et litteris consecrata plura genera effecit dissentientium philosophorum...

Cicero. Tusc. disp. L. V. C. 4 § 10, 11.

Die Ethik des Volkes, wie sie sich in den Begriffen Areté, Eudämonie u. ä. ausspricht, der Glaube an Menschenwürde und Menschenwachheit, der Einzug des Herakles in den Olimp und die Mahnung Apollons zur Selbsterkenntnis bereiten die sokratische praktische Lebensweisheit vor: die Knospe erschliesst sich unter den Strahlen von Platons dialektischer Kunst.

Wilamowitz - Moellendorf. Platon. I 456.

TURINYS

Pusl.

Pusl.

Trečioji dalis

VLADIMIRAS ŠILKARSKIS

SOKRATAS IR JO EVANGELIJA

Nemo vir magnus sine aliquo afflatu divino umquam fuit.

Cicero De natura deorum II 66, 167.

Vernunft *aus* Religion. Er glaubt an die Gottheit, von dieser Gottheit glaubt er sich berufen und von der Stimme dieser Gottheit glaubt er sich ständig begleitet. So tief und so lebendig ist seine Religion. Aber dieses Verhältnis bringt ihn nun nicht in eine schwächliche *Abhängigkeit* von der Gottheit, auf die die Verantwortung und Führung des Lebens abgewälzt wird.. -- Nein, *bei Sokrates wird die Religion zur Entbindung der Freiheit und vollen Menschenkraft.* Diese Gottheit waltet über dem Leben, aber was gebietet sie? *Die höchste Vernünftigkeit und Selbstverantwortung des Menschen.* Und diese höchste, allbeherrschende Vernunft, die der Mensch in seinem ganzen Leben zur Geltung zu bringen hat, nannte Sokrates Tugend. Es ist die Meisterschaft in allen grossen und kleinen Dingen. Es war etwas Dämonisches, Elementares, Gewaltiges in dem Vernunftstreben des Sokrates. Ihre Quelle hatte diese heroische Kraft in einem religiöson Glauben — — Nur wenn man diese wahrhaft mystische und schwärmerische Kraft des Tugendglaubens nachempfunden hat, versteht man ihn.

E. Horneffer. Der junge Platon. I. 72—73.

KRISTUS IR SOKRATAS

'Επαιδαγώγει γὰρ καὶ αὐτὴ (t. y. graikų idealistinė filosofija) τὸ Ἑλληνικὸν ὡς ὁ νὸμος τοὺς 'Εβραίους εἰς Χριστὸν

Clemens Al. Strom. I 5, 28, 3.

Kristus ir Sokratas. Veltui ieškotume žmonijos istorijoj kitų vardų, kurie būtų apsupti tokia pat visuotine pagarba ir meile, kaip tie du vardai: Kristus, kaip senojo Adomo Nugalėtojas ir naujo dvasinio pasaulio Insteigėjas, ir Sokratas, kaip suglaudimas ir augščiausia viršūnė visų tų moralinių jėgų, kuriomis gyveno senasai pasaulis. Tų dviejų dvasios milžinų santykius geriausiai apibūdino tie Bažnyčios Tėvų laikotarpio atstovai, kurie vadino graikų išminčių Kristaus pirmtaku (praecursor Christi), nes Jis puikiausiai veda ir auklėja žmoniją Kristui priimti (παιδαγωγός εἰς Χριστόν). Ir, iš tikrųjų, Sokrato asmeny žmogaus prigimtis pasiekė mo-

ralinio tobulumo laipsnį, virš kurio pakilti savo jėgomis ir negali. Kilniausio žmoniškumo plėtotė čia yra baigta, ir palieka tiktai peržengimas in dievažmogiškumą: Sokratas lenkiasi ir užleidžia savo vietą Kristui.

Bet ir nusilenkęs Kristui, Sokratas ir toliau palieka dvasiniu žmonijos vadu. Juk jeigu Išganytojas iš tikrųjų yra tiesa, gyvenimas ir kelias, tai kiekviena tiesa, visvien kokiu keliu ji buvo surasta, jungiasi su Kristaus apreikškimu, tai kiekvienas tikras gyvenimas yra prisigėręs Jo dvasios, ir kiekvienas tikras kelias veda prie Jo karalystės. Visos vėlyvesnės antikinio pasaulio pastangos suprasti tikrąją daiktų esmę ir atskleisti neklaidingus dorovinės veiklos kelius, t. y. visos metafizinės ir etinės graikų ir romėnų sistemos, išplaukia iš Sokrato mokslo, o žymiausios iš tų sistemų — platonizmas ir stoicizmas — perleidžia visus savo turtus besikuriančiai krikščionių filosofijai ir teologijai.

Tik Platono ir platonikų idėjų dėka Bažnyčios tėvai galėjo harmoningai ne tiktai sujungti Kristaus mokslą su augščiausiais dvasiniais senovės laimėjimais, bet ir parodyti, kad tie laimėjimai kaip tik krikščionybėje randa pilniausią išsivystymą ir apvainikavimą; o platonizmas — pabrėžkime tai dar sykį — neinmanomas be Sokrato. Kristaus pirmtakas pasirodo tuo būdu esąs vienas iš galingiausių Jo darbo dalyvių,

vienas uoliausių „dieviškojo miesto“ (civitas Dei) statytojų.

Kaip iš tikrųjų atrodė žmogus, kuris vaidino, vaidina ir amžinai vaidins tokį išimtiną, su niekuo kitu nesulyginamą vaidmenį žmonijos dvasinėj plėtotėj? Koks buvo tikras jo dvasinis palikimas? Ne tas, kurį mums rodo nesuskaitomi sokratikai, — o sokratikais plačia to žodžio prasme galima pavadinti visus gyvenusius po jo galvotojus, nes visi jie, šiaip ar kitaip, minta jo dvasiniu maistu — bet tikras, „istorinio“ Sokrato mokslas, apvalytas nuo vėlyvesnių priemaišų.

Dar palyginti neseniai tas uždavinys atrodė visai pasiekiamas. Juk žinias apie Sokratą mes turime iš pirmųjų rankų. Visa žymių mokinių eilė, kuriems dieviškojo mokytojo asmuo, jo žodžiai ir darbai paliko neišdildomo inspūdžio, iš visų jėgų stengėsi, kad užlaikytų savo laiko ir būsimoms kartoms vienintelio vyro vaizdą. Jeigu jų surinktieji bruožai dažnai ir nesutinka vieni su kitais, tai nejaugi negalima tikėtis surasti tokių bruožų, kurie krito in akis visiems mokiniams, o dėl tikrumo davinių, kuriuos suteikia visi liudininkai, netenka abejoti.

XIX amžiuje liberalinės protestantų teologijos atstovai su garsiuoju Tübingeno mokyklos inkūrėju Christionu Bauru pryšakyje reiškė pavydą, kad ankstyviausios krikščionybės laikotarpis nepaliko mums tokių pat gausių ir neklai-

dinamų davinių apie Kristaus asmenį ir mokslą[1]. Nuo tų laikų vaizdas nuodugniai pasikeitė. Kristaus gyvenimo šaltiniai ir jų istorinis patikimumas mūsų akyse reabilituojami kaip tik žymiausių atstovų liberalinės teologijos, tos pačios teologijos, kuri dar prieš kokį šimtą metų nenorėjo sustoti net prieš paprastą Kristaus, kaip istorinės asmenybės neigimą. Tiesa, esama dar ir mūsų laikais rašytojų, kurie pav., Smith ir Drews, inkvėpti Dovydo Strausso sumanymų iš praeities sąšlavyno ištraukia apipuvusių keistenybių ir mėgina jas atgaivinti, bet in jų pastangas perkelti Kristaus gyvenimą, veikimą ir mirtį in vieną eilę su mitus ir pasakas kuriančios vaizduotės padarais rimtai žiūrėti gali tiktai neatsakingas diletantizmas: tikras istorinis mokslas kaip tik savo korifėjų, *Harnacko* ir *Eduardo Meyerio,* lūpomis skelbia, kad Naujojo Instatymo raštuose mes turime bene tikriausius šaltinius, kuriuos mums paliko senovė[2].

Ypačiai iškilo mūsų laikais vadinamųjų sinoptikų, t. y. pirmųjų trijų evangelistų, reikšmė. Sinoptikai pasirodė esą pirmiausia uolūs ir sąžiningi rinkėjai tradicijų, išsklaidytų atsimini-

---

[1] Baur F. Ch. Das Christliche des Platonismus, oder Sokrates und Christus. 1837.

[2] Harnack Ad. Beiträge zur Einleitung in das Neue Testament 7 Bde 1906—16. Meyer Ed. Ursprung und Anfänge des Christentums Bd. I. 1921. Bd. III 1923.

muose pirmųjų krikščionių bendruomenių; tos tradicijos išsilaikė ar pereidamos iš lūpų in lūpas, ar invairių užrašų keliu. Nuodugni analizė, padaryta daugiausia vokiečių protestantų teologų, nustatė dvi pagrindines tradicijų rūšis, kuriomis naudojosi pirmieji trys evangelistai. Vieni iš jų pirmtakų rinko padavimus apie Kristaus veiksmus, kiti vėl apie Jo posakius, kuriuose Jis taip stebuklingai mokėjo suglausti savo mokslo turinį. Tokiu būdu susidarė du svarbiausieji šaltiniai, iš kurių sėmė Morkus, Matas ir Lukas. Tradicijų, kurias jie ten surado, praplėtimas, išpuošimas arba stilizavimas buvo jiems visai neinmanomas, nes prieštarautų tam giliam pietizmui, su kuriuo jie atliko savo uždavinį. Jų veikaluose gyvena, veikia ir skelbia savo mokslą tas pats dieviškasis Mokytojas, kuris gyvena visos pirmykštės krikščionybės atmintyje.

Kristaus posakius tenka laikyti tikrais be jokios išimties. Kai dėl Jo veiksmų, tai kai kuriuos iš jų galima suprasti tik tada, jei pritaikinsim jiems jau ankstyvųjų krikščionybės teologų Klemenso ir Origeno sukurtą alegorinę interpretaciją. Sunku patikėti, kad Kristus pamatęs neduodantį vaisiaus medį, prakeikė jį ir kad medis tuojau nudžiūvo[1] Dvasine prasme su-

[1] Mt. XXI 19.

prastas padavimas apie nederlingo medžio prakeikimą nereiškia nieko kito, kaip ir Išganytojo posakis apie in žemę užkastą talentą, t. y. pasmerkimą visų dvasinių jėgų, kurios nesireiškia nenuilstamoj kūryboj. Taip pat būtų nesąmonė pažodžiui suprasti Evangelijos aprašymą, kaip Kristus invarė biesus in kiaulių kaimenę, o kaimenė tuojau insimetė in ežerą ir ten prigėrė[2]. Čia vėl tik alegorinis supratimas gali pašalinti iš Evangelijos aiškią nesąmonę ir atskleisti šio padavimo gilesnę prasmę.

Užtat, pašalinus tokias sunkenybes, mes prasiskverbiame prie šaltinių, kur plaukia vien tik tikrieji atsiminimai apie tai, kaip veikė ir ką mokė dieviškasis mūsų tikėjimo Insteigėjas.

Taigi, jeigu jaunas XIX amžiaus istorinis mokslas, nesuvaržytas jokių dogmatinių prileidimų, per tam tikrą, tiesa, gana trumpą laiką didžiavosi palaidojęs Kristų ir uždėjęs ant Jo grabo akmenį, kurio niekas nesugebėsiąs nuristi, tai tas pats, tik jau subrendęs, mokslas atsisakė nuo savo užsimojimų ir prisidėjo prie to, kad istorinis Kristaus asmuo iškilo prieš mus dar galingesnėj ir aiškesnėj šviesoj.

Užtat Jo didžiausio pirmtako asmuo, jo veikimas ir mokslas pasinėrė per ilgus amžius, ypa-

---

[2] Luk. 8, 32, 33. Pal. Mat. 8, 30—32; Mar. 5, 11—13.

čiai per XIX šimtmetį, tokioj tirštoj migloj, kad tiktai paskutiniųjų dviejų kartų mokslininkams pasisekė šiek tiek atskleisti tikrąjį jo vaizdą. Tas persilaužimas yra surištas su nuodugniu perkainavimu šaltinių, iš kurių sėmės mokslas dar palyginti neseniai žinias apie didžiausią graikų išminčių.

PIRMOJI DALIS

SOKRATO EVANGELISTAI

KSENOFONTAS — ARISTOTELIS — PLATONAS

Ich fasse Sokrates ganz so auf, wie die platonische Apologie und der Kriton ihn geben, und ich leugne, dass es andere glaubhafte Überlieferung gibt.

Wilamowitz - Moellendorff laiške H. Röck'ui.

Dichter und Bildhauer wirken unmittelbar auf unsere Seele; Sokrates lebt nur durch andere, oder vielmehr der Sokrates, von dem in der Tat solche lebendige Kraft ausströmt, lebt nur in der Schriften Platons. Id. Platon I² 93—4.

The apology will provide the most secure fondation for our reconstruction of „the historical Socrates".

J. Burnet. Platos Eutyphro, Apology and Crito. 64.

— — ein Zeugnis unzweifelhaftester Echtheit liegt vor, die Verteidigungsrede, die Plato Sokrates in den Mund gelegt hat. Plato war erstens ein Dichter, der Gestaltungskraft genug besass, um eine solche Persönlichkeit mit wenigen Zügen klar zu zeichnen, und zweitens ein Mensch von der Treue des Herzens, die es als eine heilige Pflicht empfindet, die Darstellung der grössten Tat des Mannes, dem er die geistige Existenz verdankte, nicht zum Preislied eines Heiligen zu verzerren, sondern schlicht und gerade Zeugnis abzulegen für das, was er gewesen war.

Ed. Schwartz. Charakter-Köpfe aus der antiken Literatur. I 49—50.

I. KSENOFONTAS

I.

Nemirtingąjį Sokrato paveikslą paliko mums savo raštuose Platonas. Jeigu tas paveikslas per ilgus amžius nė kiek nenustojo savo žavinčios galios, tai yra beveik išimtinai didžiausio graikų rašytojo nuopelnas. Su tuo sutinka beveik visi tyrinėtojai. Ginčas prasideda tik tada, kai pradedama stengtis „tikrąjį" Sokrato mokslą atstatyti. Jau Aristotelis skyrė teorijas, kurias Sokratas vysto Platono dialoguose, nuo jo tikrųjų pažiūrų. Svarbiausias inrodymas, kuriuo jis naudojasi, yra tas, kad visas Platono filosofijos pagrindinis mokslas — idėjų mokslas — buvo visai svetimas „istoriniam" Sokratui. Stageiritas atmeta šitą mokslą ir stengiasi inrodyti, kad jo sąvokų teorija yra nuoseklus išplėtojimas tų laimėjimų, kuriuos tikrai buvo pasiekęs Sokratas, nors jam dar ir nebuvę pavykę suteikti jiems mokslinės formos.

Ginklus kovoj prieš platoniškąjį Sokratą Aristotelis skolinasi, kaip tat inrodė savo garsioj knygoj Heinrich Maier[1], iš Ksenofonto. Tai yra lyg pirmas bandymas suteikti to rašytojo veikalams pagrindinio istorinio šaltinio prasmę. Jei tikėti Diogenu Laertiju[2], tai Ksenofontas buvo svarbiausias Dzenono inkvėpėjas, kuriant jam trečiame amžiuje prieš Kristų stoikų mokyklą. Ksenofontu neabejojamai remiasi ir vadinamosios viduriniosios stoikų mokyklos insteigėjas Panaitijas, kuris paskutiniame antrojo amžiaus trečdalyje perkėlė Dzenono mokslus in Romą ir atrado jiems ten derlingą dirvą. Stoicizmo intaka krikščionybei, kuri buvo ypačiai gili pirmaisiais mūsų eros amžiais, padarė, kad „ksenofontiškasis" Sokratas buvo laikomas artimiausiu tikrajam Sokratui. Atsisakyti galutinai nuo platoniškojo Sokrato nei patristika, nei scholastika, žinoma, negalėjo: galima tiesiog pasakyti, kad Ksenofonto veikalai tik todėl nepaskendo užmiršimo migloj, kad in jį nuolat krito spinduliai nuo amžinai jauno Platono kūrinio. Žmonės žavėjosi galinga poezija, kuria Platonas mokėjo apsupti mylimojo mokytojo galvą, bet manė, kad istorinės tikrenybės prozai paliko ištikimesnis Ksenofontas.

[1] Sokrates, sein Werk und seine geschichtliche Stellung. 1913.
[2] Kn. VII, 3.

Tos augštos nuomonės apie Ksenofonto istorinį patikimumą nesugriovė nei aštuonioliktas, nei žymiausioji devynioliktojo amžiaus dalis. Brucker[1] savo plačioj ir sąžiningoj kompiliacijoj, šiek tiek pretensionališkai pavadintoj „Kritišką-ja filosofijos istorija" remiasi, dėstydamas Sokrato mokslą, beveik išimtinai Ksenofontu, ir tos vagos neapleidžia net didžiausias praėjusio amžiaus platonikas Hegel[2], o Hegelio nupieštas grandiozinis žmonijos minties išsivystymo vaizdas iki šiol vyrauja filosofijos istorijos moksle. Filosofinei spekuliacijai Ksenofontas neturėjo jokių gabumų ir visgi kaip tik filosofai, pradedant Aristoteliu ir baigiant Hegeliu, išaukštino jį, kaip patikimiausiąjį šaltinį Sokratui pažinti, ir ne tiek filosofams, kiek graikų bendros dvasinės kultūros žinovams pavyko iš pamatų išgriauti istorinę Ksenofonto apie Sokratą teikiamų žinių reikšmę.

Pirmą, bet beveik iš karto lemiamą smūgį Ksenofontui sudavė didžiausias paskutiniųjų kartų klasikinės senovės žinovas Wilamowitz-Moellendorff[3]. Nuo 1879 m., kada pasirodė

[1] Bruckerus J. J. Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque actatem deducta Vol. 1—5. Lipsiae 1742—46.

[2] Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. II.

[3] Phaidon von Elis. Hermes Bd. XIV, 187 ff.; 477 ff.

„Hermese“ jo garsusis straipsnis, skaičius mokslininkų, kurie, kaip Piat[1], Döring[2] ir Heinrich Gomperz[3], mėgina ginti Ksenofontą kaip Sokrato istoriką, vis mažėja. Jau paskutiniojo iš ką tik paminėtų mokslininkų tėvas Theodor Gomperz savo klasiškame veikale „Graikų galvotojai“[4] eina Wilamowitzo pėdomis. Dar labiau tą kelią praplatina autoriai dviejų geriausių XX amžiaus veikalų apie Sokratą: Karl Joël[4]) ir Heinrich Maier. Tos kritikos bendras išvadas galima suglausti šiaip.

Ar Ksenofontas *galėjo* duoti tikrąjį Sokrato minties vaizdą? Sokratui mirus, tarp jo gausingų mokinių kilo daug atkaklių ginčų, kurie nėra galutinai išspręsti dar ir dabar. Bet keistas dalykas, tuose ginčuose niekur nėra minimas Ksenofonto vardas: artimiausieji Sokrato mokiniai nežiūrėjo in Ksenofontą, kaip in vieną iš savųjų tarpo. Ir iš tikrųjų, jo prisiartinimas prie Sokrato buvo greičiausiai atsitiktinis ir nepaliko Ksenofonto sieloj gilesnių pėdsakų.

Bendrauti su Sokratu jisai pradėjo turėdamas kokius dvidešimts kelerius metus. Priklausė ji-

---

[1] Socrate (Les grands philosophes) II éd. 1912.

[2] Die Lehre des Sokrates als soziales Reformsystem. 1895.

[3] Die sokratische Frage. (Žiūr. literatūrą).

[4] Der echte und der xenophontische Sokrates. Bd. 1—2. 1893—1901.

sai Atėnų aukso jaunuomenei, buvo aistringas sportininkas ir medžiotojas. Jo karščiausios svajonės buvo sukrauti didelį turtą ir insteigti Mažojoj Azijoj nepriklausomą kunigaikštiją. Pirmas žingsnis toms svajonėms ingyvendinti buvo Ksenofonto dalyvavimas garsiam Kiro Jaunesniojo žygyje prieš jo brolį Artakserksą. Daug šviesos in Ksenofonto santykius su Sokratu meta čia šis epizodas. Ambicingas jaunikaitis ilgai svyravo prieš pasiryždamas vykti pas pretendentą in persų sostą. Sokratas, kurio jis paprašė patarimo, tur būt abejodamas, ar dera Atėnų piliečiui tarnauti persų kunigaikščiui, nedavė jokio atsakymo ir patarė kreiptis in Delfų orakulą. Kaip išpildė Ksenofontas šitą patarimą? Nieko neminėdamas apie savo norą vykti pas Kirą, Ksenofontas paprašė tik iš orakulo nurodyti, iš kurio dievo ir kokiomis aukomis ir maldomis jis turi išprašyti pasisekimo savo sumanymui. Tai buvo tikras Sokrato patarimo iškraipymas, aiškiai inrodąs, kokia svetima buvo jo gerbėjui tikroji mokytojo dvasia.

Ksenofontas išvyko iš Atėnų.

Iš nelaimingai pasibaigusio žygio prieš persų valdovą jam visgi paliko tam tikras turtas; tą turtą padidinti jis stengiasi tarnaudamas spartiečių karaliui Agesilajui, dalyvauja jo kariuomenėje mūšyje prie Koronėjos, nors tėbiečių pusėje kovoja ir atėniečių būrys. Atėniečiai

smerkia Ksenofontą, kaip gimtojo krašto išdaviką. Už tą smūgį atlygina jam naujas patronas. Jaunas nuotykių ieškotojas Ksenofontas tikėjosi, kad Kiras, nugalėjęs savo brolį, apdovanos jį kunigaikštija Mažojoj Azijoj. Kukliose ribose tą svajonę išpildė spartiečių valdovas, dovanodamas savo „adjutantui" gražų žemės sklypą prie Skillunto kalno. Čia Ksenofontas galėjo gyventi be rūpesčio apie kasdieninę duoną, atsidavęs mėgiamiems užsiėmimams: žemdirbystei, arklininkystei ir medžioklei. Čia, jau seniai peržengęs gyvenimo vidurdienį, jis nutaria išbandyti jėgas savo paties pergyventos praeities atvaizdavime. Ar istorijos mūza, kuri jau turėjo prieš keliasdešimts metų savo didžiausią tarną Tukidido asmeny, buvo labai patenkinta nauju gerbėju, tai kitas klausimas. Ksenofonto nuopelnai yra beveik išimtinai dailiosios literatūros srityje: jis yra inkūrėjas, ar bent seniausias atstovas, tos literatūrinės rūšies, kuri vadinama istoriniu romanu. Savo veikaluose „Anabasis" ir „Kiropedija", dar ir mūsų laiku viso pasaulio klasikinėse gimnazijose skaitomuose, jis iš karto davė gana aukštą tos rūšies pavyzdį.

Visas tas čia keliais bruožais nubrėžtas Ksenofonto gyvenimo kelias su Sokrato idealais neturi nieko bendro. Visiems kitiems savo mokiniams Sokratas padarė ne tiktai giliausio inspūdžio, bet ir savo dvasine jėga privertė juos ko

rimčiausiai stengtis sutaikinti visą gyvenimą su mokytojo atskleista tiesa. Nieko panašaus mes nerandame Ksenofonto gyvenime. O kadangi Sokratas, kaip ir Kristus, reikalavo iš savo pasekėjų prieš visus kitus dalykus vidinio atsinaujinimo ir atgimimo, tai aišku, kad tokiam mokiniui Sokrato dvasia buvo visai svetima ir kad jis neturėjo svarbiausių davinių, reikalingų Sokrato evangelistui. Ne tiek noras apginti Sokrato darbą ir išaukštinti jo asmenybę, kiek paprasta ambicija vertė jį paskirti savo gyvenimo vakarines dienas „atsiminimams" apie Sokratą surašyti[1].

Deja, ta rūšis, kurioj Ksenofontas bandė savo jėgas, nededa pirmon vieton patiekiamų žinių tikrumo. Jos svarbiausias uždavinys tai suteikti skaitytojui indomią ir dailiai apdirbtą medžiagą. Tai medžiagai painvairinti ir padaryti ją labiau inspūdingą istorinio romano rašytojai nuo Ksenofonto iki Walterio Scotto ir Sienkevičiaus jungia tikrus invykius su savo vaizduotės pada-

[1] Der Bericht -- des Xenophon ist nachweislich erst 30 Jahre nach Sokrates' Tod mit starker Rücksicht auf den publizistischen Streit über das wahre Wesen des Meisters zusammengestellt, zusammengestellt ferner von einem Manne, der Sokrates wenig gekannt und nie verstanden hat. Schwartz Ed. Charakterköpfe I 49.

riniais. Kiek Ksenofontas naudojasi ta laisve, parodo vienas mažas, bet karakteringas dalykas.

Traktate „Oeconomicus"[1] Ksenofontas indeda in Sokrato lūpas posakius apie mūšį prie Kunaksos. Kadangi tas mūšis invyko vos keliolika mėnesių prieš Sokrato mirtį, o Ksenofontas sugrįžo in Atėnus tik keliasdešimt metų vėliau, tai Sokrato žodžius jis galėjo išgirsti tik per tūkstančius mylių arba iš Hado[2].

Bet Ksenofontas ne tiktai nesivaržo griežtais istorijos reikalavimais — beveik in visus savo raštus jisai inneša dar labiau praeities invykius iškreipiantį elementą. Autorius stengiasi beveik visur inrodyti, kad daugumoj svarbių invykių jam priklausė labai žymus, dažniausiai net lemiąs vaidmuo. Jeigu, pavyzdžiui, patikėsime Ksenofonto atsiminimais apie dešimties tūkstančių graikų grįžimą in Graikiją po mūšio prie Kunaksos, tai turėsime pripažinti, kad dėl savo tiesiog stebuklingo išgelbėjimo graikų kariuomenė, tarnavusi Kirui, buvo dėkinga „Atsiminimų" autoriui. Deja, kiti šaltiniai, iš kurių svarbiausieji užsiliko mums Diodoro veikale[3], apie tokį Ksenofonto vaidmenį nieko nežino.

---

[1] IV, 18 et squ.

[2] Joël Geschichte der antiken Philosophie. I. 743.

[3] Ἱστοριῶν βιβλιοθήκη Ed. Vogel I—V. Lipsiae 1890 et squ.

Aišku tada, kad autorius, kuriam svarbiau buvo žadinti skaitytojų vaizduotę invairiais ir indomiais pasakojimais, negu atskleisti tikrą praeities paveikslą, kuris, be to, pretenzijonališkai iškiša savo asmenybę — le moi haissable — kaip pasakytų Pascal, kad toks rašytojas ne tik negalėjo, bet ir *nenorėjo* būti tikru Sokrato mokslo dėstytoju. Kaip jau sakėme, Ksenofontas pradėjo rašyti savo sokratinius veikalus keliasdešimt metų po Sokrato mirties. Jo mokinių sielose pasėta sėkla davė puikiausių vaisių. Susidarė nauja literatūros rūšis: „Sokratiškos kalbos" — Λόγοι Σωκρατικοί — kuri užėmė lygiateisę vietą greta senųjų rūšių: epo, lyrikos, tragedijos ir komedijos. Tų dialogų rašytojai buvo lyg Sokrato evangelistai, nes jiems visiems daugiausia rūpėjo išlaikyti būsimoms kartoms vienintelio mokytojo vaizdą ir jo tikrojo mokslo turinį. Nuo Kristaus evangelistų Sokratikai skiriasi tuo, kad jie jautėsi ne vien tiktai kukliais pirmykštėj krikščionių bendruomenėj išlaikytų padavimų rinkėjais[1], bet mokytojo inpėdiniais, kurie negali pasitenkinti vien tik jo dvasinio turto išlaikymu, bet turi jį pagal jėgas padidinti ir ištobulinti, palikdami ištikimi mokytojo dvasiai. Tarp Sokrato mokinių buvo eilė labai žymių asmenybių: Platonas, Antistenas,

---

[1] Luk. I, 1.

Aristippas, Eukleidas, Faidonas, vis tai invairios ir savotiškos prizmos, per kurias persilaužė Sokrato mokslo spinduliai. Sokrato mokiniai anksti pastebėjo tų prizmų invairumą, ir tarp jų prasidėjo ginčai dėl tikrojo Sokrato mokslo turinio ir esmės. Jeigu mes ir nesutiksime su didelio vokiečių filosofo Teichmüllerio[1] teorija, kad visi Platono dialogai tuo ar kitu būdu kovoja su savo laiko rašytojais, plėtojančiais Sokrato idėjas ir besiremiančiais jo vardu, tai visgi turėsime pripažinti, kad ta kova Platono kūryboje turi labai žymią vietą. Tą pat galime pasakyti ir apie kitus sokratikus, iš kurių veikalų mums, deja, išliko tiktai menki fragmentai. Visa sokratinė literatūra — tai vienas milžiniškas nenuilstamos kovos laukas. Šitoj kovoj Ksenofonto vardas, kaip jau sakėme, niekur nepasitaiko. Rašydamas savo atsiminimus, Ksenofontas reiškia pretenzijų būt pripažintu vienu iš pirmykštės sokratinės bendruomenės narių, dalyvauti su pilna teise jos ginčuose ir net pasakyti juose lemiamą žodį. Pirmieji sokratikai atmeta tas pretenzijas, kaip niekuo nepagrįstas, bet jau Aristotelis remiasi kaikuriais Ksenofonto atsiminimais, savo Sokrato mokslo interpretaciją pastatydamas prieš Platono interpretaciją.

---

[1] Literarische Fehden im vierten Jahrhundert vor Christo Bd. 1—2. Breslau 1881—84.

Praėjo daugiau kaip du tūkstančiai metų, kol kritika nuėmė nuo Ksenofonto galvos tikriausiojo Sokrato istoriko vainiką, kuriuo jis pats save apvainikavo. Taip pat maždaug buvo ir su „Anabaze". Pradžioje niekas nežiūrėjo in to veikalo pasakojimus kitaip, kaip in vaizduotės padarinius, supintus su tikrais invykiais. Vėlybesniosios kartos pradėjo žiūrėti in „Anabazę", kaip in istorinės tikrenybės paminklą. Praėjo vėl daugiau negu du tūkstančiai metų, kol tikrasis tų atsiminimų pobūdis buvo galutinai atskleistas.

Per ilgą laikotarpį, kuris skyrė Ksenofonto išvykimą iš Atėnų nuo jo pirmųjų rašinių, Sokrato vaizdas nubluko, ir daugumas mokytojo tikrų žodžių išnyko iš jo atminties. Taigi Ksenofontui nepaliko kito kelio, kaip plačiai naudotis kitų sokratikų kūriniais. Jo sokratiniai raštai — iš esmės tai tik plačios ir nuobodžios kompiliacijos, kuriose veltui ieškotume vieningo ir nuoseklaus Sokrato minčių ir jo asmens atvaizdavimo[1]. Jei mums nebūtų palikę kitų

---

[1] Buvo, tiesa, mėginta padidinti Ksenofonto teikiamų žinių apie Sokratą patikimumą, darant jį vieno iš žymiausių Sokrato mokinių, būtent Antisteno pasekėju. Neišplėtotoj formoj randame tą hipotezę jau pas Schleiermacherį „Ueber den Wert des Sokrates als Philosophen" Sämtliche Werke III, 2, 1838. S. 287—308).

Plačiai tą teoriją išvysto du labai žymūs Bazelio

šaltinių Sokrato mokslui pažinti, tai visos mūsų pastangos atskirti čionai teisybę nuo pramanyto pasiliktų bergždžios.

Vieną tik tikrą išvadą galima čia padaryti be jokių svyravimų: taip negalėjo atrodyti, — *toks* negalėjo būti Sokratas: toks nuobodus, banališkiausių pamokslų kupinas, plačiai dėstąs visiems žinomus nepagydomai banališkus dalykus — „dieser breitspurige Prediger des Selbstverständlichen[1], kaip jį vadina Theodor Gomperz — netiktai nebūtų galėjęs sužavėti žymiausių savo amžiaus žmonių, bet būtų iš karto atstūmęs juos

universiteto profesoriai Dümmler (žiūr. „Literatūrą") ir ypač Joël (Der echte und der xenophontische Sokrates. I. II). Su ta „Bazelio mokyklos" hipoteze sutinka principe ir Heinrich Gomperz (žiūr. „Literatūrą"): ksenofontiškąjį Sokratą jis tarė esant antistenišku, o antisteniškąjį — tikru. Jeigu tiems mokslininkams ir pasisekė ką įrodyti, tai tik tiek, kad savo sokratinėse kompiliacijose Ksenofontas naudojosi tarp kitko ir Antisteno raštais. Šiaip Ksenofonto ir Antisteno idealai turėjo labai maža bendro. Antistenas buvo politinis ir socialinis revoliucionierius, proletaras ir racionalistas; Ksenofontas — politinis reakcionierius, aristokratinės Spartos tvarkos gerbėjas ir seno tikėjimo su visais jo keisčiausiais prietarais karščiausias šalininkas. Aišku, kad prie tokio priešingo nusistatymo visais pagrindiniais politinio, socialinio ir religinio gyvenimo klausimais Ksenofontui buvo nepakeliui su Antistenu.

[1] Op. cit. II. 111.

nuo savęs. „Jeigu toks būtų buvęs tikrasis Sokratas, — sako Maier[1], tai iš tikrųjų sunku būtų nejausti tam tikros simpatijos atėniečiams už tai, kad jie bet kokia kaina norėjo atsikratyti šito inžūlaus pedanto, šito filisteriško pamokslininko ir nepakenčiamo plepio, ingrisusio visiems savo kalbomis apie dorovę".

[1] Op. cit. S. 5—6.

II. ARISTOTELIS

Wilamowitzui nuvainikavus Ksenofontą, tarp filosofijos istorikų ypačiai iškilo Aristotelio liudijimų reikšmė. Tiesa, šitie liudijimai buvo labai skurdūs, bet ilgesnį laiką buvo manoma, kad tą skurdumą atsveria jų tikrumas[1]. Pirmas mokslininkas, kuris sudavė rimtą smūgį Aristotelio autoritetui, buvo jau keletą kartų mūsų minėtas Heinrich Maier. Jo inrodymai remiasi tokiais seniai visiems žinomais dalykais, kad tikrai keista, jog jie anksčiau nebuvo atėję niekam in galvą.

In Atėnus Aristotelis atvyko jau trisdešimts dvejiems metams praslinkus po Sokrato mirties. Taigi, tiesioginių ir betarpiškų žinių apie Sokratą jis palikti mums negalėjo. Žinoma, jis

[1] Aristotelio tekstai — sako Piat (Socrate. P. I—II) — sont brefs, mais significatifs. La lumière en jaillit de tous côtés. Et voilà du moins une source dont on ne discutera pas la pureté, du moins en général.

galėjo surinkti nepalyginamai daugiau žinių apie Sokratą, negu mes. Savo jaunystę jis praleido didžiausio sokratiko, Platono, mokykloje. Be Platono, jam buvo prieinami ir visų kitų Sokrato mokinių veikalai. Gyva dar buvo tradicija, pereinanti iš lūpų in lūpas. Neturėjo tiktai Aristotelis vieno, bet už tatai pagrindinio davinio tikrajam Sokrato vaizdui nubrėžti: visur, kur jis kalba apie didelius Graikijos galvotojus, jam rūpi ne tiek jų tikrąsias mintis nustatyti, kiek pakreipti jas in laiptus, kurie veda prie jo minties karalystės, kaip prie savo viršūnės.

Su didžiausiu savo pirmtaku, kuris pasižymėjo nesulyginamai didesniu filosofiniu genijum, jis veda dažnai smulkią ir kartais tiesiog nesąžiningą kovą, mažindamas mokytojo nuopelnus, iškraipydamas jo idėjas ir tuo pasilengvindamas jų nugalėjimą. Visa, kas buvo sukurta prieš jį, tai tiktai stiebas in jo kilnią karalystę — „szczebel do sławy grodu", tariant Mickevičiaus žodžiais. O kadangi Aristotelio metafizika tai tik netikra ir svyruojančia koja padarytas žingsnis atgal, palyginus su Platono metafizika, tai tikroji graikų minties pažanga veltui ješko čia objektyvaus, jokių pašalinių sumetimų nepaveikto atvaizdavimo.

Deja, nevykusi kova su Platonu, kuri neabejojamai meta tamsų šešėlį in didelio mokslininko moralinį būdą, paveikė ir jo sukurtą Sokrato

dvasinį vaizdą.. Genijališkas jaunuolis, atvykęs in Atėnus iš tolimos Stageiros, atrado čia visą eilę sokratinių mokyklų, aršiai kovojančių tarp savęs. Kiekviena iš jų sukūrė ryškų Sokrato vaizdą ir tik jį laikė tikru. Prie kurios gi iš tų mokyklų turėjo prisidėti Aristotelis? Prie kinikų mokyklos, iš kurios ilgainiui išplaukė stoikų srovė, jisai negalėjo prisidėti, nes Antistenas ir jo pasekėjai tarė Sokratą vien tik dorovinio gyvenimo skelbėją esant ir su panieka žiūrėjo in mokslą ir kultūrą. Garsaus prancūzų rašytojo Rousseau šaukimas grįžti prie gamtos, be abejojimo, per stoikus rišasi su kinikais. Kadangi Aristotelis moksle, t. y. teorinės minties kūriniuose, matė augščiausią žmogui pasiekiamą vertybę, tai kinišką Sokratą turėjo jis griežtai atmesti. Dėl to paties negalėjo jo patraukti ir kirenaikų mokykla, kurią inkūrė Aristippas ir kuri žymiai vėliau atgijo epikūrėjų mokykloj, nes, nors Antisteno ir Aristippo idealai griežtai skyrėsi vienas nuo kito, jie sutiko čia, kad neigė teorinio galvojimo reikšmę ir domėjosi vien tiktai moraliniais klausimais. Eukleido ir Faidono sokratinės mokyklos skyrė, tiesa, teorijai žymiai daugiau reikšmės, bet jų pažiūros nebuvo sutvarkytos in mokslišką sistemą, o jų dialektika buvo tik viena iš eleatų mokyklos atmainų. Taigi pradžioj Aristoteliui nepaliko nieko kito, kaip žiūrėti in Sokratą savo moky-

tojo Platono akimis. Laikui bėgant priklausomybė nuo Platono tiek šiuo atsitikimu, tiek ir beveik visuose bendros filosofijos klausimuose pradėjo slėgti ambicingą jaunuolį. Iš esmės jis buvo tik pirmaeilės reikšmės mokslo genijus. Išskyrus Leibnizą, mokslo istorijoj veltui ieškotume kito tyrinėtojo, kuris taip sugebėtų aprėpti visus savo gadynės mokslo laimėjimus, kaip Aristotelis. Jausdamas tą nepalyginamą kūrybinę jėgą mokslo srityje, Aristotelis nematė jos ribų ir buvo tikras, kad ir filosofijos srityje jis pasieks dar niekad nepasiektų viršūnių. Čia jo laukia sunkus nusivylimas. Jis ne tik negalėjo sukurti nieko augštesnio už Platono filosofiją, jam nepavyko net nuosekliai pravesti jos pagrindinių principų. Jo Platono kritika daro todėl labai nemalonų inspūdį: pagrindinės koncepcijos jis pakeisti negali ir daro tiktai pataisas, kurios savo dirbtinumu ir nenuoseklumu tik iškraipo didingas Platono pastato linijas. Deja, ir jo Sokrato interpretacija sudaro vieną iš svarbiųjų momentų jo bergždžioj kovoj su Platonu dėl vadovavimo dvasios karalystėj.

Platonas žiūrėjo in savo idėjų mokslą, kaip in nuoseklų Sokrato minčių išplėtojimą. Genetiškai iš Platono idėjų mokslo išaugo ir Aristotelio mokslas apie formą ir materiją. Tos priklausomybės nuo Platono Aristotelis pripažinti nenori ir stengiasi inrodyti, jog Platono koncepci-

ja yra tik nukrypimas nuo tikro sokratinio kelio, o jo paties doktrina tai vienintelis nuoseklus praplėtimas in visą tikrovę tos srities, kur gyveno Sokrato mintis. Iš tikrųjų Sokratas buvęs teorinio mokslo insteigėjas, kadangi jis pirmas pradėjęs naudotis indukcija ir definicija, kaip galvojimo inrankiais. Tiesa, jisai dar neišvystęs tų dviejų metodų moksliškos teorijos ir pritaikęs juos vien tiktai moralinėms problemoms svarstyti bet kelias in tikrą žinojimą buvęs jau surastas, ir kas juo tiesiai eina, turįs prieiti prie Aristotelio logikos ir metafizikos ir tuo būdu insitikinti, kad vien tik Aristotelis supratęs, ko norėjęs ir kur vedęs Sokratas.

Kokiais istoriniais daviniais remiasi Aristotelis, reikšdamas pretenzijas būti vieninteliu pilnateisiu Sokrato dvasinio palikimo inpėdiniu? Maier nurodo tą šaltinį. Tai Ksenofonto „Memorabilia" ketvirtos knygos šeštojo skyriaus pradžia.

Jeigu sulyginti šitą vietą su Aristotelio „Metafizika" M 4. 1078 b 17 squ., tai tiesiog krenta in akis, kad Aristotelis taippat nustato Sokrato nuopelnus, kaip ir Ksenofontas ką tik mūsų nurodytoj vietoj. Žinoma, Ksenofonto kompiliacijoj tai tik atsitiktinis fragmentas, nežinia iš kur paimtas ir nesuderintas su kitais margais daviniais apie Sokrato mokslą, kuriuos randame

Ksenofonto raštuose[1]. Aristotelis, žinoma, nuosekliai praveda šitą interpretaciją, kuri padėjo jam pasireikšti kaip vieninteliam Sokrato darbo tęsėjui ir jo dvasinio turto tvarkytojui. Dėl Ksenofonto filosofinių gabumų Aristotelis, be abejojimo, neturėjo jokių iliuzijų, ir, jeigu jis vistiek pasinaudojo vienu akmeniuku iš jo netvarkingos mozaikos, tai, tur būt, vadovaudamasis principu: „Je prends mon bien, où je le trouve".

Šiaip ar taip, žiūrėti in Aristotelį, kaip in patikimą šaltinį Sokrato mokslui atstatyti, jokiu būdu negalima. Iš kur gi turime mes semtis tikrų žinių apie didžiausiojo graikų išminčiaus gyvenimą ir mokslą? Iš Antisteno, Aristippo ir kitų sokratikų išliko mums menkos skeveldros, kuriomis galime naudotis tiktai atstačius pagrindinius Sokrato dvasinius bruožus iš kitų šaltinių. Vėlyvesnė labai gausi literatūra apie Sokratą neturi pagaliau jokios istorinės vertės[1];

---

[1] Savo filosofiniuose samprotavimuose — sako Dümmler (Kleine Schriften I 298) — bewegt sich Xenophon -- ungefähr wie einer, der zum ersten Male Schlittschuhe anhat, und ist weit entfernt von der behäbigen und sicheren Breite, die er entwickelt, wenn er in den Schats seiner Erfahrung greift.

[1] ... les écrits postérieurs à Aristote ne sont, par rapport aux sources plus anciennes, que nous possédons aussi, qu'un miroir déformant. Elles n'y ajoutent rien

tai margas mišinys legendų ir anekdotų, kurie amžių bėgyje apsupa kiekvieno didžiadvasio galvą. Apsižvalgę tada sokratinėj literatūroj mes randame tiktai vieną, bet už tai didžiausią jos atstovą, kurio raštuose prisikelia iš numirusiųjų mūsų išminčius. Tikrasis Sokrato evangelistas buvo tiktai *Platonas.*

---

de valable, elles en constituent une première interprétation historique que nous pouvons considérer avec sympathie et curiosité à condition de ne pas nous laisser influencer par elle. Dupréel E. La légende Socratique et les sources de Platon. P. 398.

III. PLATONAS

Margame Diogeno Laertijo[1] sąšlavyne randame daugybę tikrųjų perlų, deja, dažniausiai nežinomos kilmės. Du tokiu perlu užsiliko mums trečios knygos pradžioj.

Sokratas sapnavęs, kad ant jo kelių atsiradęs gulbės jauniklis. Paukštyčiui bematant išaugusios plunksnos, ir jis su džiūgaujančia giesme skrenda in orą. Kitą dieną prie Sokrato artinasi jo kalbų grožio sužavėtas jaunikaitis. Pamatęs Platoną, Sokratas iš karto pažinęs, kokia gulbė atsirado sapne ant jo kelių. Jo džiūgaujanti giesmė skambės visus amžius, kol plaks bent viena širdis, kurią jaudina ir kelia ta žavinga melodija.

Antrą perlą randame greta pirmo. Jaunas — tik dvidešimt metų pasiekęs — Platonas, kuris

[1] Diogenis Laërtii περὶ βίων, δογμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων τῶν ἐν φιλοσοφία εὐδοκιμησάντων βιβλία δέκα Ed. Hübner 1828—31; ed. Cobet (graece-latine) 1850.

jautė savyje galingą menininką, jau, kaip liudija Dikaijarchas ir Timotėjas, buvo pabandęs savo jėgas poetinėj kūryboj: rašė pradžioj ditirambus, paskui dainas ir pagaliau tragedijas. Su viena tokia sukurta tragedija jisai eina in Dioniso teatrą, pasiryžęs dalyvauti poetinėse rungtynėse. Pakeliui jis mato žmonių minią, godžiai klausančią Sokrato. Jis pats insimaišo in minią ir jaučia, kaip prieš jo dvasinę akį atsiskleidžia visai naujas pasaulis. Poetinė kūryba, kuri išpildė ligi šioliai jo gyvenimą, nustoja jam reikšmės. Jis sudegina savo tragediją ir visas atsiduoda stebuklingam mokytojui. „Nėra, — šaukia Platonas savo antram laiške Dionisijui[1], — nė vieno Platono veikalo ir nebus nė vieno, o kai dėl skiriamų man raštų, tai yra ne kas kita, kaip veikalai Sokrato, kuris pasidarė jaunas ir nemirtingas".

Ar šitą laišką parašė pats Platonas, jo raštų žinovai iki šiol ginčijasi. Mūsų pacituota vieta kalba greičiau už autentiškumą. Iš pelenų, likusių sudeginus jo tragediją, prisikelia lyg feniksas tolimesnioji Platono kūryba, kurioj jo meniškas genijus tarnauja augščiausiems žmogaus minties siekimams ir pakelia graikų poeziją ir filosofiją in niekeno daugiau nepasiektas augštybes.

---

[1] Epistulae. 314 C.

Ir in keno lūpas indeda Platonas visą šitą grožį ir išmintį? Išskyrus paskutinį Platono veikalą, jo „Instatymus", visuose jo dialoguose vadovaująs vaidmuo priklauso Sokratui. Ar tai yra tiktai literatūrinė fikcija, ar Platono būdas reikšti savo giliausius insitikinimus Sokrato lūpomis turi gilesnio pagrindo? Ginčas dėl Platono patikimumo prasidėjo greit po Sokrato mirties. Kova, kurią vedė vieni su kitais artimiausieji Sokrato mokiniai, nėra galutinai baigta ir mūsų laikais. Nors Sokrato vaizdas už savo nemirtingumą yra dėkingas dieviškam Platono menui, vis dėlto daugumas filosofijos istorikų nenorėjo pripažinti tam vaizdui istorinės vertės. Tas nepasitikėjimas jau senovėje rado savo išraišką indomiame anekdote. Atenajas[1], remdamasis Delfiečiu Hegesandru, pasakoja mums apie kitą Sokrato sapną, diametraliai priešingą tam, apie kurį mes žinome iš Diogeno. Sokratas sapnavęs, kad in jo pliką galvą nusileidusi ir ją smarkiai apdraskiusi inžūli varna. Sokratas aiškinęs savo mokiniams tą sapną taip, kad ta varna tai Platonas, kuris taip išdraskysiąs jo mintis, kad jų ir pažinti nebūsią galima. Tie Sokrato tyrinėtojai, kurie patikimiausiu šaltiniu laikė Ksenofontą, žiūrėjo in Platoną maždaug taip, kaip ir Hegesandras. Ir tiktai paskutiniojo šimt-

[1] Athenaeus 11. 116; p. 506.

mečio filologams, tarp kurių pirmoj vietoj reikia paminėti anglų mokslininkus Burnetą ir Taylorą ir vokiečių Wilamowitz-Moellendorffą[2], pavyko ne tik atstatyti Platono, kaip Sokrato liudininko, garbę, bet ir pripažinti, kad tik jo raštuose galima rasti tvirtus pamatus tikram Sokrato mokslui atstatyti ir vienintelio vyro vaizdui mūsų sielose atgaivinti.

„Amžinai jauno" Sokrato asmenį su jo nepamainomais individualiais bruožais vaizduoja iš tos ar kitos pusės visi Platono dialogai, kuriuose pasirodo Sokratas. Aišku, tai nėra fotografijos, mechaniškai kopijuojančios tikrenybę. Platonas elgiasi kaip geniališkas portretistas, kuris, nesirūpindamas abejingomis smulkmenomis, moka iškelti ir pabrėžti pagrindinius, viską lemiančius bruožus: taip su tikro menininko laisve, bet ir su menininko teisybe, piešia Tukididas savo Periklą, rašydamas jo kalbas, taip piešia Raffael'is savo Julijų II, Van Dyck'as Karlą I ir Hals'as savo Descartes'ą. Žymiai kitaip stovi dalykai su Sokrato minčių išdėstymu. A priori galima pasakyti, kad galingiausias visų laikų kūrėjas, niekeno nepralenktas kaip filosofas ir kaip poetas, jokiu būdu negalėjo visą gyvenimą būti tik svetimų minčių kartoto-

[2] Žiūr. literatūrą.

jas. Jeigu jis deda savo giliausias mintis in Sokrato lūpas, tai tik todėl, kad jaučia, jog jo sieloje toliau veikia ir auga ta pati nemirtingoji dvasia, kurią lyg užkerėjo stebuklingas mokytojas. Bet „istorinio" Sokrato tiksliausiu liudininku Platonas galėjo būti tik savo jaunystėje, kol jo nepalyginamas kūrybinis genijus dar neišplėtė savo sparnų visoj platumoj. Iki kokių trisdešimties savo gyvenimo metų jisai stengėsi tiesiog nustumti in šalį visą savo paties kūrybą ir visą savo garbę dėti in kotiksliausią Mokytojo minčių vaizdavimą. Dar Sokratui gyvam esant, jis paskyrė tam tikslui tris savo jaunystės dialogus: „Ioną", „Hippiją Mažesnį" ir „Protagorą". Greit po Sokrato mirties pasirodė du veikalai, „Apologija" ir „Kritonas", kuriuos reikia laikyti gryniausia istorine teisybe, su kokia tik susitinkame pasaulinėje literatūroje. Platonas sugebėjo čia iškalti dvi Sokrato statulas, kurių giliausiai vidinei teisybei laiko dantys nėkiek negalės pakenkti. Stebuklingiausią, o kartu ir tikriausią Sokrato vaizdą duoda Platonas pirmame iš tų kūrinių. Čia jis kalba, kaip betarpiškas liudininkas vieno iš pačių kilniausių invykių Sokrato gyvenime. Mes matom čia Sokratą visam ūgyje, kaip jis mirties pavojaus akivaizdoje nėkiek nesirūpina palenkti savo pusėn prieš jį nusistačiusių teisėjų, bet ir tas paskutines savo viešąsias kalbas pa-

naudoja tam, kad paveiktų žmonių sielą ir dar kartą parodytų jiems, kokia turi būti jų tikroji laisvė, nepriklausoma nuo išorinių aplinkybių ir pagrįsta vien tik vidiniu dvasios tvirtumu[1]. Mokytojo vaizdas lemiamoj jo gyvenimo valandoj taip instrigo in Platono sielą, kad pasidarė giliausiu jo veikimo akstinu. Per visą gyvenimą jo ausyse skambėjo Sokrato žodžiai, žavėdami ir keldami jo sielą. Sokrato pasmerkimas buvo jam tiesiog smūgis, kuris iš karto atrodė nepakeliamas. Jautrus jaunuolis sunkiai susirgo ir negalėjo dalyvauti paskutiniuose Sokrato pasikalbėjimuose su mokiniais. Laikui bėgant skausmas nurimo ir jo vietą užėmė nusilenkimas prieš moralinę jėgą, kuri taip stebuklingai pasireiškė Sokrato asmeny. Platonas pasinaudojo ką tik nusistačiusia jo sieloj pusiausvyra, kad pastatytų mirusiam Mokytojui *monumentum aere perennius.*

Kaikurie žymūs ir intakingi XIX amžiaus mokslininkai, tarp jų Nietzsche ir Joël, nenorėjo pripažinti, kad Platonas būtų galėjęs para-

---

[1] „Apologija" — skaitome viename indomiame senovės paminkle — yra ne kas kita kaip junginys (συμπλοκή) gynimosi, puolimo, enkomijo ir pagaliau filosofinės teorijos: jos svarbiausias uždavinys tai parodyti, koks turi būti tikras filosofas: ἔστι γὰρ τὸ βυβλίον παράγγελμα ὁποῖον δεῖ εἶναι τὸν φιλόσοφον. (Ps. Dionys. Techne VIII 8).

šyti tokį tobulą meno veikalą netrukus po Sokrato mirties, vadinas, tuo laiku, kada Platonui dar nebuvo sukakę trijų dešimčių metų. Ir iš tikrųjų, vienas menas, nors ir toks su nieku nesulyginamas, kaip Platono, nebūtų galėjęs sukurti tokio stebuklo, jeigu čia nebūtų prisidėjęs augščiausias entuziazmas, kįląs iš pačių sujaudintų sielos gelmių. Sokrato kalbos teisme laikoma arba „stilizuota“ teisybe, arba net tiesiog literatūrine fikcija[1]. Pastebėsime tuo tarpu tik tiek, kad psichologiškai tiesiog neinmanoma, kad jaunuolis, nustojęs dievinamojo Mokytojo, imtųsi „stilizacijos“ ar net laisvos improvizacijos, kurioj pasmerkto Teisingojo vaizdas ir jo žodžiai vienoj iš kilniausių jo gyvenimo valandų pasidarytų tema nevaržomiems dar neseniai išgyventos tikrovės vaizduotės bandymams. Ne, Sokrato elgimasis teisme ir jo pasakytos kalbos

---

[1] Lipsius. Attisches Recht, p. 359: eine fingierte Verteidigungsrede. — Dümmler Kl. Schr. I 297: die Reden (der Apologie sind) freie Schöpfung — H. Gomperz N. Jbb. 1924 p. 170: (sie) tragen zu unsererer Kenntnis des geschichtlichen Sokrates so gut wie nichts bei.

Maier ir Wilamowitz laiko „Apologija“ — „stilisierte Wahrheit“. Užtat tokie mokslininkai, kaip Raeder, E. Horneffer, Burnet ir Taylor (žiūr. „Literatūra“) griežčiausiai protestuoja prieš nuomonę „Apologijoj“ esą galima rasti „falsification of fundamental facts“ (Taylor Varia Socratica I serie p. 156).

atrodė Platonui tokios žavingos, tokios nepalyginamos, tokios dieviškos, kad jis nė svajoti negalėjo suteikti skaitytojams ką nors augštesnio ir tobulesnio. Visą savo garbę jisai dėjo tam, kad išlaikytų kiekvieną Mokytojo posakį, kiekvieną jo balso intonaciją. Žinoma, toks uždavinys negalėjo būti pasiektas paprastais stenografiniais užrašais, bet tiktai menišku Sokrato kalbų atvaizdavimu. Toksai atvaizdavimas yra tikresnis už pačią tikrovę, nes praleidžia nereikšmingas smulkmenas ir išlaiko, iškelia ir sustiprina visa, kas buvo esminga Sokrato pasirodyme prieš teismą. Platonas paliko mums ilgą eilę Sokrato portretų. Kaikurie iš jų, pavyzdžiui „Puotoj", yra meno atžvilgiu gal dar tobulesni, bet nė vienas iš jų nėra toks tikras, pasakyčiau net, toks tikslus, kaip „Apologijoj" nupieštas paveikslas.

Parašytas tuoj po „Apologijos" „Kritonas" neabejojamai tiksliai piešia Sokrato nusistatymą akivaizdoj klausimo, kaip turi elgtis instatymų atžvilgiu teisingas žmogus net tuo atveju, kada teisėjų buvo jais pasinaudota jam pasmerkti. Pasikalbėjimas eina čionai tarp Sokrato ir Kritono, kitiems kalinamojo išminčiaus kasdieniniams lankytojams dar neatėjus. In absoliutų tikslumą Platonas čia nepretenduoja.

Tą pat reikia pasakyti ir apie kitus „sokratinio" laikotarpio veikalus. „Lachetas", „Char-

midas", „Lisis", „Eutifronas" — visi tie dialogai ištikimi istorinei teisybei ta prasme, kad Platonas nededa čionai in Sokrato lūpas savo paties pažiūrų, bet pastato prieš mus tiktai tikrą, jei galima taip pasakyti, dar „neišplėstą" Sokratą. Taigi visuose šituose dialoguose, pradedant „Ionu" ir baigiant „Eutifronu", mes turime tvirtą, pasakyčiau net, vienintelį pagrindą Sokrato tikroms pažiūroms atstatyti. Buvome jau pabrėžę, kad „amžinai jaunas" Sokratas už tą savo jaunystę yra dėkingas išimtinai Platonui. Ksenofonto atsiminimai yra indomūs vien tiktai sausoms specialistų filologų sieloms, bet jau gyvi jaunuoliai, skaitydami augštesnėse gimnazijos klasėse „Memorabilia", nuoširdžiai žiovauja ir keikia autorių, kuris Sokrato vardu maitina juos tokiu neskaniu maistu. Užtat „Protogoras", „Kritonas" ir ypačiai „Apologija", nekalbant jau apie vėlyvesnius šedevrus, kaip „Puota", „Faidonas" ir „Faidras", kiekvienam jautriam jaunuoliui sudaro tiesiog epochą jo dvasiniam gyvenime, nes visoj pasaulio literatūroje, išskyrus tiktai evangelijas, nėra nieko tokio tobulo ir kilnaus, kaip tie Platono kūriniai. Meno atžvilgiu jie yra net tobulesni už pirmųjų Kristaus pasekėjų raštus. O jeigu paimsime ankstyvųjų Platono dialogų istorinę vertę, tai iš esmės jie vargu ar nusileis pirmykštės krikščionybės dokumentams.

Nuo Sokrato ir Platono prasideda didžiausias laikotarpis žmonijos *dvasinėj* istorijoj. Pirmąsias tos galingos srovės versmes mes galime pažinti, pirmuosius to periodo dokumentus atskleisti — tiktai Platono sokratiniuose dialoguose. Iš jų prieš mus visam savo dvasios ūgyje iškila asmuo, kuriam žmonija yra dėkinga už vieną iš dviejų savo giliausių vidinių persilaužimų. Pamėginkime surinkti į vieną krūvą, ką mes žinome apie vienintelio vyro gyvenimą ir veikimą.

ANTROJI DALIS

SOKRATO GYVENIMAS IR DVASINĖ PLĖTOTĖ

Sfera owocow

Musi drzewo, ażeby rozkwitać i rodzić,
Po liściach, jak po szczeblach, na powietrze wchodzić;
Chociaż soki pożywne z łona ziemi bierze,
Owocu dać nie może, tylko w wyższej sferze.

Mickiewicz. Zdania i uwagi. 110.

Sokrates aber ist nicht wie ein Pilz aus der Erde gewachsen, sondern er steht in der bestimmten Kontinuität mit seiner Zeit. Er ist nicht nur höchst wichtige Figur in der Geschichte der Philosophie, — die interessanteste in der Philosophie des Altertums, — sondern er ist welthistorische Person. Er ist Hauptwendepunkt des Geistes in sich selbst.

Hegel Geschichte der Philosophie II 42.

Die Sokratik ist nichts als die Entfaltung einer Blüte, zu der der Keim zugleich mit dem hellenischen Volke entstanden ist.

Wilamowitz-Moellendorff. Herakles II². 109.

I. GIMIMO METAI. TĖVAI. PAVELDĖTAS TURTAS.

„Šiandien — kalba Sokratas „Apologijos" pradžioj — aš stoju prieš teismą pirmą kartą, susilaukęs daugiau negu septynių dešimčių metų". Taip atstato tekstą dauguma filologų. Mažuma vėl, prie kurios, tiesa, priklauso žymiausias Platono raštų leidėjas Burnet, braukia žodžius „*daugiau negu*" ir skaito „susilaukęs septynių dešimčių metų". Kadangi pasmerkęs Sokratą teismas invyko 399 metais, tai Sokrato gimimo data reikia nustatyti ar 469 metais, ar šiek tiek anksčiau.

Gimė Sokratas senoj atėniečių šeimoj Alopeko deme (maždaug „Lapiškių" valsčiuje, ἀλώπηξ = lapė), kuris buvo netoli Atėnų prie Likabetto kalno. Iš to paties demo kilo garsusis graikų-persų karo veikėjas Aristeidas, miręs porą metų prieš Sokrato gimimą. Sokrato tėvą Sofroniską su Aristeidu rišo sena bičiulystė. Sofroniskas

buvo darbštus akmenkalis, kuris paruošdavo marmuro gabalus skulptoriams menininkams. Ar jis pats pasireiškė meno kūryboj, sunku pasakyti. Kad jis buvo daugiau, negu paprastas amatininkas, lyg ir rodo Sokrato žodžiai dialoge „Alkibiadas Pirmasis“: „Mūsų giminė pareina nuo Daidalo“. Mitinis Kretos karaliaus Mino rūmų statytojas Daidalas buvo laikomas visų šiaip ar taip susirišusių su meno kūryba protėviu, ir kaip tik ta prasme Sokratas vadindavo save Daidalidu. Sokrato motina Fainaretė, kaip liudija Platono dialogas „Teaitetas“, buvo priėmėja. Sunku pasakyti, ar tai buvo jos nuolatinis amatas, ar ji buvo priversta verstis juo tiktai po nelaimingųjų Peloponeso karo invykių, pakasusių Atėnų gerbūvį.

Tėvas paliko Sokratui tam tikrą turtą. Demetrijas Falierietis[1] kalba apie namuką ir kapitalą maždaug septyniasdešimt minų (apie 12.500 tūkstančių litų). Ta žinia greičiausiai bus tikra: mes žinome iš Platono, kad Sokratas tarnavo atėniečių kariuomenėj hoplitu (sunkiai apšarvuotu), o hoplitų pareigas ėjo žmonės, kurie galėjo nusipirkti gana brangius šarvus.

---

[1] Plutarch. Arist. 1.

II. INGIMTAS AR IŠKOVOTAS MORALINIS TOBULUMAS

Išlikusieji mums mokinių liudijimai, paeiną iš paskutiniųjų keliolikos Sokrato gyvenimo metų, atvaizduoja jį mums kaip inkūnytą išminčiaus idealą. Ar tas tobulumas buvo Sokratui ingimtas, ar iškovotas sunkioj kovoj su juslia prigimtim? Davinių tam klausimui išspręsti paliko mums vos užčiuopiamos skeveldrėlės. Jos visgi duoda mums tam tikrą pamatą prileisti, kad savo moralinį būdą Sokratas negavo kaip Dievo dovaną, bet iškalė jį sąmoningais ir nenuilstamais savo valios smūgiais.

Aristoksenas[1], remdamasis savo tėvo Spintaro atsiminimais, tvirtina, kad jaunas Sokratas nemokėjęs suvaldyti audringų savo pykties išsiveržimų. Jeigu ta žinutė yra tikra, tai ji palaiko mūsų prileidimą.

Antra skeveldrėlė pasakoja mums, kad frigietis Dzopiras, pragarsėjęs kaip fiziognomikas, susitikęs su Sokratu, apsuptu mokinių būrelio, radęs jo veide stipraus juslumo požymių. Mokiniai, žinoma, ima garsiai juoktis, bet Sokratas sustabdo juos, pareikšdamas: „Dzopiras turi tiesą, tik aš esu nugalėjęs tą aistrą“[2]. Kadangi,

[1] Müller. Fragmenta historicorum Graecorum. Art. „Aristoxenos“.

[2] Förster. Physiognomici Graeci. I p. VIII.

atrodo, ši žinutė buvo paimta iš Sokrato mokinio Faidono dialogo „Dzopiras", tai jos patikimumas yra gana didelis. Šiaip ar taip, visi kiti mūsų šaltiniai rodo mums Sokratą kaip pilniausią juslinės prigimties valdovą. Gražiausiai piešia Sokratą iš šitos pusės Platonas, indėdamas in vieno savo „Puotos" dialogo dalyvių — Alkibiado — lūpas panegiriką Sokratui. Tą panegiriką žymiausieji Sokrato žinovai laiko vienu iš svarbiausių istorinio Sokrato dokumentų, pasižyminčių beveik tokiu pat istoriniu tikrumu, kaip „Apologija", „Kritonas" ir kaikurios „Faidono" dalys. Taigi būtinai patarčiau mano skaitytojams susipažinti su šituo panegiriku.

III. ATĖNŲ „GIMNASTIŠKAS" IR „MŪZIŠKAS" AUKLĖJIMAS

Apie Sokrato jaunystę ir didžiausią subrendusio amžiaus dalį, o juo labiau apie jo vaikystę mes neturime — jei neminėti skeveldrėlių, likusių mums Aristokseno ir Faidono dėka — jokių žinių. Taigi ir apie jo auklėjimą ir dvasinį augimą nėra beveik jokių konkrečių davinių. Vis dėlto apie jo auklėjimo kelius ir tuos veiksnius, kurių intakoje jis subrendo, mes galime sudaryti sau gana aiškų vaizdą, nes gerai pažįstame didelio laikotarpio, kuriame gyveno Sokratas, kultūrinį gyvenimą.

Sokrato, kaip ir kiekvieno jo laikų jauno atėniečio, auklėjimas ėjo dviem kryptimi: jis buvo „gimnastinis“ ir „mūzinis“. Gimnastika turėjo užgrūdinti ir sustiprinit kūną ir padaryti jį paklusniu dvasios inrankiu. „Mūzinis“, t. y. paskirtas mūzoms, auklėjimas supažindindavo jaunuolius su grojimo fleita pradais ir su žymiausiais Graikijos epo ir lyrikos kūrėjais. Pirmoji vieta tarp jų priklausė, žinoma, „dieviškam dainiui“ Homerui. Matematika, neišeidama iš elementarinės aritmetikos ribų, tradicinėj Atėnų auklėjimo sistemoj žymesnės rolės nevaidino. Muzikai ypatingų gabumų Sokratas neparodė; apie jo insigyvenimą in Homerą liudija gana dažnos citatos, kurias Platonas indeda in jo lūpas — tai buvo vienas iš karakteringųjų bruožų, kuriuos išlaikė mums dėkingas mokinys. Pats savo jėgų poetinėj kūryboj Sokratas nemėgnio, nes, kaip liudija „Faidono“ dialogas (IV), tik atsidūręs kalėjime kaip pasmerktasis mirti, jis pasiryžo sukurti himną Apollonui.

IV. KULTŪRINĖ JAUNO SOKRATO APLINKUMA

Daugiau, negu ta puikiausia auklėjimo sistema, jaunuolio sielą veikė kultūrinė aplinkuma, kurioj jis augo.

Sokratas gimė didžiausiame graikų, tad ir visos žmonijos, laikotarpyje. Bent dvidešimts metų prieš jo gimimą jauna Atėnų demokratija sudavė pirmą baisų smūgį persų galybei mūšyje prie Maratono (490). Po dešimties metų persų imperija, intempusi visas savo jėgas, mėgino antrą kartą pavergti Graikiją. Heroiškas spartiečių karalius Leonidas uždarė persams kelią, užimdamas Termopilų tarpeklį. Jis žuvo nelygioj kovoj, ir visa vidurinė Graikija kartu su Attika pateko in priešų rankas. Bet nesuspėjo persai dar užpulti Istme pastatytos užtvaros in Peloponesą, kaip jaunas atėniečių ir jų sąjungininkų laivynas, sukurtas Temistoklo toli numatančios politikos dėka, vadovaujant Maratono nugalėtojui Miltiadui, sutriuškino persų flotą prie Salamino. Kitais metais graikai sumušė persus Platajų lygumoje ir privertė juos palikti Graikiją. Nepasitenkindami tuo, graikai pasiryžo išvaduoti iš persų vergijos savo brolius Mažojoj Azijoj. Mūšis prie Mikale netoli Mileto suteikė joniečiams laisvę, o atėniečiams, kurių laivynui priklausė lemiąs vaidmuo kovoj su galingu priešu — hegemoniją tarp graikų jūros valstybėlių, sujungtų in Delo sąjungą. Didžiausias tiek galutinio persų nugalėjimo, teik ir Delo sąjungos inkūrimo nuopelnas priklausė antram dideliam atėniečių politikos va-

dui Aristeidui. Apie jo artimus santykius su Sokrato tėvo namais jau esame kalbėję.

Heroiškų karų tradicija turėjo ypačiai insistiprinti Sokrato tėvų šeimoj ir prisidėti prie tos gilios meilės savo kraštui ir miestui, kuria pasižymėjo visą savo gyvenimą Sokratas. Prie tos tradicijos prisidėjo ir tolimesnieji invykiai, kurie sutapo kaip tik su jo ankstyba jaunyste. Dvylika metų po Delo sąjungos inkūrimo Miltiado sūnus Kimonas plaukiojo Aigėjaus jūroje kaip sujungtojo graikų laivyno vadas, tremdamas iš graikiškų Mažosios Azijos miestų persų satrapus ir prijungdamas tuos miestus prie savo sąjungos. 466 m. jisai sutriuškino priešo laivyną ir sausumos kariuomenę. Po tų mūšių persai septyniolika metų nedrįso pasirodyti graikų vandenyne. Tik 449 metais, pasinaudodami laikiniu Atėnų valstybės susilpnėjimu, pamėgino persai insiveržti in Aigėjaus jūros pietus, bet čia prie Kipro salos jiems perkirto kelią Kimonas, vadovaudamas dviem šimtams graikų laivų. Toj kovoj visiškai nugalėti persai padarė su graikais vadinamąją Kallijo taiką, pagal kurią jie pažadėjo nejudinti graikiškų miestų vakarų Mažosios Azijos pakrantėse ir nesiųsti savo laivų in graikų vandenyną. Kallijo taika buvo padaryta tada, kai Sokratui sukako vos dvidešimts metų. Praėjo dar keliolika metų, ir Sokratas galėjo toliau didžiuotis savo tėvyne.

Kimonui mirus, faktiška vyriausioji valdžia Atėnų demokratijoj perėjo in Periklo rankas, o prie to valstybės vyro Sokrato gimtasis miestas pasiekė beveik visose kultūrinio gyvenimo srityse augščiausio laipsnio. Taigi Atėnų valstybinė tikrovė — tai pirmas elementas, išauklėjęs Sokrato sielą ir padėjęs joj neišdildomą antspaudą.

Kaip giliai jis buvo prisirišęs prie savo krašto, kokia tiesiog religine aureole buvo apsupta jo akyse Atėnų valstybė ir jos instatymai, rodo Sokrato elgimasis visuose tuose atsitikimuose, kada jam tekdavo pildyti ar tai karo lauke ar Atėnų valstybinėse instaigose piliečio pareigas. Apie jo ištvermę karo vargus pakelti, apie jo nuostabų ramumą ir drąsumą dalyvaujant kovose prie Poteidajos ir Delijų pasakoja mums tiek Platonas, tiek Ksenofontas. O apie jo nepajudinamą ištikimumą instatymams gražiausiai liudija „Apologija", aprašydama, kaip jokie minios grasinimai negalėjo paveikti Sokrato, kad jis atsisakytų nuo savo *veto* prieš sulaužymą instatymų, reikalaujančių, kad kiekvieno apkaltinto byla būtų sprendžiama atskirai, o ne visų iš vieno. „Kritone" pagaliau atvaizduotas niekuo nenugalimas Sokrato ištikimumas instatymams, kada jam teko pasirinkti — ar pabėgti iš kalėjimo ir išvengti mirties, ar ištverti jame, bet nesulaužyti instatymų, reikalaujančių, kad kiek-

vienas teismo sprendimas, nors iš esmės neteisingas, būtų išpildytas.

V. GRAIKŲ VALSTYBINĖ RELIGIJA

Antras elementas, kuris galingai veikė Sokrato sielą, tai graikų valstybinė religija. Mūsų laikais net ir tikintieji žmonės visuose tikėjimo dalykuose yra gryni individualistai, todėl jiems taip sunku suprasti ir atjausti antikinį religingumą. Graikų dievai globoja ne tiek atskirus žmones, kiek valstybes, todėl ir santykiai žmonių su dieviškomis galybėmis turėjo ne individualų, bet visuomeninį, valstybinį pobūdį. Iš tokio pamaldumo išaugo graikų apeigų sistema, kuri sudaro vieną iš jų didžiausių kūrybinių genijaus pasireiškimų. Nesupratę jos reikšmės graikų dvasiniame gyvenime, mes nieko nesuprasime ir tos dvasios augščiausiuose laimėjimuose.

Poetiškos ir pilnos giliausios prasmės apeigos, kuriose privalėjo dalyvauti visi laisvi Atėnų piliečiai, apimdavo viską, kas buvo brangu ir reikšminga kiekvieno graiko sielai.

Pirmiausia jos atnaujindavo jų atmintyje didelius jų istorinės praeities invykius. Vidury liepos mėnesio (Hekatombaion) buvo švenčiama Sinoikijų šventė, paskirta atminimui Tezėjaus inkurto Atėnų sinoikizmo, t. y. susiliejimo

atskirų bendruomenių in vieną atėniečių valstybę. Rugsėjo mėnesyje (Boedromion) buvo švenčiami dideli persų karų nugalėjimai. Spalių mėnesyje (Pianopsion) keturias dienas buvo gerbiama Tezėjaus, mitinio Atėnų insteigėjo, atminimas. Aukos ir invairios rungtynės išpildydavo tą šventę. Epitafijų šventėj, kurios data mums nėra žinoma, buvo keliamas atminimas mirusiųjų dėl tėvynės; garbino juos graikai dainomis ir panegirikais, kuriuos sakydavo daugiausia nusipelnęs pilietis. Tokia proga pasakė savo garsųjį epitafiją Periklas[1].

Pereidama paskui in asmeninio gyvenimo sritį, apeiginė religija mokėjo intraukti in savo žavėtiną ratą visus to gyvenimo svarbiausius invykius. Sėjimas grūdų ir vynuogių sodinimas, kaip ir derliaus rinkimas ir vynuogių spaudimas, buvo surišta su inspūdingomis apeigomis. Tesmoforijų šventė Demetros instatymdavės garbei prasidėdavo nuo pasninko, kuriame simboliškai buvo išreikštas Demetros skausmas, požemio dievui pagrobus jos dukterį Korą. Tuojau po to ėjo linksma Kalligenijų diena. Jaunos motinos rodydavo vienos kitoms savo mažyčius, ir gražiausias iš jų gaudavo dovaną. Apaturijų apeigose tėvai darydavo taippat su sa-

---

[1] Thucyd. De bello pelopon. II, 35—46.

vo naujagimiais, kurie ta proga buvo užrašomi in piliečių sąrašus.

Net vergai nebuvo visai išskirti iš tų apeigų. Kronijų šventėj valstybė vaišindavo juos ir gražiomis apeigomis primindavo jiems Krono aukso amžių, kada dar nebuvo vergijos. Vergams ir neteisėtiems vaikams buvo pavesta jų patrono Heraklo šventė. Atėnų priemiestyje Kinosarge, prie Likabetto kalno, valstybė ruošdavo jiems vaišes, o šešiasdešimt juokdarių palinksmindavo susirinkusią minią komiškais pasakojimais.

Dalyvavimas tose visose apeigose, kaip jau sakėme, buvo privalomas visiems Atėnų piliečiams — tai buvo didelė religinė ir valstybinė gyvenimo mokykla.

Giliausią prasmę turėjo tos apeigos tik tol, kol atėniečių sielose buvo gyvas tikėjimas dievų galybe, apimančia visas jų valstybinio ir asmeninio gyvenimo sritis. Bet negi Periklo laikotarpio graikai galėjo rimtai tikėti antropomorfizuojančios protėvių vaizduotės padarus, kuriuos taip vaizdžiai stato prieš mūsų akis Homeras? Iš tikrųjų Periklo laikais iš Homero vaizdų buvo jau seniai pašalinta viskas, kas atrodė nesuderinama su dievų galybe ir moraliniu tobulumu. Žavėdamasis Homero grožiu, penkto amžiaus atėnietis dėjo viską, kas pasakojimuose apie dievus užgaudavo jo moralinius jausmus, rap-

sodų sąskaiton, nes jau seniai buvo pripažinta, kad „daug meluoja dainiai“ (πολλὰ ψεύδονται οἱ ἀοιδοί). Tokiu būdu graikai skirdavo savo dievams tiktai augščiausios tobulybės ženklus, o jų antropomorfizmas buvo apribotas tuo, kad visuose savo dievuose jie jautė apreiškimą vienos dieviškos galybės. „Vienas ir tas pats Dievas yra Dzeusas, yra Apollonas, yra Hadas“ — šaukia didžiausias graikų dramaturgas Aischilas. Turėdamas omeny šitą graikų religijos ypatybę, didelis jos žinovas Erwin Rohde[1] vadino ją *henotheizmu*, t. y. mokslu apie vieną dievybę, pasireiškiančią invairiausiais būdais. Tam tikrą analogiją tai religinei koncepcijai galima atrasti katalikiškam šventųjų kulte: melsdamasis, sakysim, šv. Povilui ar šv. Pranciškui Asižiečiui, katalikas inveda ne naują dievybę, bet tik ieško tobuliausiuose dievybės apsireiškimuose kelio prie neišreiškiamos ir neapsakomos dievybės gelmės.

Šitą graikų henotheizmą reikia visuomet turėti omeny kalbant apie Sokrato religiją. Graikų religijos istorija dar labai jaunas mokslas, su kurio vaisiais filosofijos istorikai labai maža skaitosi. Sutikdami sokratinėj literatūroj daug inrodymų, liudijančių apie gilius Sokrato reli-

---

[1] Die Religion der Griechen. (Kleine Schriften 1901. II 321).

ginius jausmus, jie nežino, ką su jais pradėti, ir arba tiesiog užmerkia akis in tuos inrodymus, arba daro iš graikų išminčiaus kokį naujovišką deistą, „filosofinės" religijos atstovą, vaizduojasi jį, geriausiu atveju, kaip graikų Lessingą, o blogiausiu — kaip jų Voltaire'ą, ir jokiu būdu nenori pripažinti, kad Sokratas nebuvo nei deistas, nei „apšvietėjas", nei „laisvamanis"[1], o visa savo siela glūdėjo savo tautos kilniausiuose religiniuose jausmuose ir insitikinimuose. Kadangi tų religinių pradų buvo prisigėręs visas jo amžiaus atėniečių gyvenimas, tai aišku, kokios milžiniškos intakos turėjo jaunam išminčiui jo tėvų indvasintas tikėjimas.

Pastebėkime dar čia, nes to reikės mūsų vėlyvesnėms išvadoms, kad tobuliausiąjį dievybės

---

[1] Laisvamaniu paskelbė Sokratą jau žymus deistas, Locke'o bičiulis, Anthony Collins (1676—1729), kuris pirmas pradėjo vartoti žodį „laisvamanybė" savo veikale: „A discourse of free-thinking, occasioned by the rise and growth of a sect call'd free-thinkers". London 1713. Sokratas esąs pirmas laisvosios minties kankinių eilėj, kuri tęsiantisi per du su viršum tūkstančiu metų ir apimanti tarp kitko Bacon'ą, Hobbesą ir Locke'ą. Tuo pačiu keliu eina John Toland (1670—1722) savo garsiajam „Pantheisticon" (1720), kuris invedė „panteizmo" žodį in filosofinę ir teologinę terminologiją. Tik Sokrato laisvamanybė neatrodo jam daugiau, kaip atrodė Collinsui, augščiausia to judėjimo viršūnė. Visgi Sokrato mokslas esąs geras,

išreiškimą graikai matė Apollone[1]. Atėjęs iš Mažosios Azijos dievas (dar „Ilijadoje" jis yra ne helėnų, o trojėnų dievas), Apollonas užėmė Olimpe bene augščiausiąją vietą. Jisai sutaikino savo tėvą su jo motina Žeme, jis geriausiai pažįsta savo tėvo sumanymus ir naudojasi tuo nelaimingų mirtingųjų naudai. Tolima analogija riša tikėjimą in Apolloną su krikščionių mokslu apie Dievo Sūnų. Jo globoj liekąs Delfų orakulas nuo pradžios pirmojo tūkstantmečio prieš Kristų ingyja vadovaujamos reikšmės visų graikų valstybiniam ir asmeniniam gyvenime. Šventosios kolegijos nariai, aiškiną miglotus Pitijos pasakymus, tvarko visą graikų kolonizaciją, kuri veda juos iki tolimiausių graikų pa-

---

nors ir nevisuomet patikimas ginklas kovoj prieš istorinę krikščionybę. Todėl Toland pataria naudotis juo atsargiai: „nullius in verba jurandum... nedum in ipsius Socratis".

Palyg. labai indomią medžiagą, surinktą Böhm'o knygoj „Sokrates im achtzehnten Jahrhundert" 1929. „So wird Sokrates im Deismus" — skaitome tenai (p. 87) — zum Freidenker, zum Vertreter offenbarungsloser Tugend und zum Opfer der Priesterkaste, in jeder Hinsicht nicht nur der historische Einzelmensch, sondern der Typus. Sein Kampf ist der Kampf, den man selbst mit der Kirche seines Landes zu führen hat.

[1] Wilamowitz - Moellendorff. Der Glaube der Hellenen. II 168—71.

saulio ribų. Jo patarimais naudojasi helenizuotos Lidijos valdovas Kroisas; kas tik gali surasti kelią in Delfų šventyklą, kreipiasi prie jos su nepajudinamu insitikinimu, kad ten, kur vyrauja Apollono dvasia, nukrenta uždanga, skirianti mus nuo ateities. Nebus perdėta, jeigu pasakysime, kad Delfų Apollono šventyklos autoritetas graikų pasauliui buvo nemažesnis, negu viduramžio katalikybei popiežiaus autoritetas.

VI. MENIŠKAS ATĖNŲ GYVENIMAS. TRAGEDIJA IR KOMEDIJA

Trečias gaivalas, kuriame augo ir brendo Sokrato dvasia, buvo visas Atėnų dvasinis gyvenimas.

Menui ypatingų gabumų Sokratas neturėjo. Tiesa, net trys senovės rašytojai, Diogenas Laertijas[1], Pausanijas[2] ir Suidas[3], pasakoja, kad prie inėjimo in Atėnų akropolį dar vėlyvesniais laikais stovėjus trijų charičių grupė, išskaptuota Sokrato. Ar čia mes turime reikalo su viena iš nesuskaitomų legendų, apipynusių amžių bėgyje Sokrato galvą, ar šioj žinioj glūdi tikras atsiminimas — sunku pasakyti. Jeigu jis ir pasidarė dideliu skulptorium, tai tik iškaldamas žmonių sielas. Taippat, kaip jau buvo mūsų

---

[1] II 19. — [2] I 22, 8; IX 35, 7. [3] Artic. „Socrates“.

pasakyta, jis neparodė kūrybinių gabumų nei muzikoje nei poezijoje. Tai, aišku, nereiškia, kad jis buvo nejautrus jų grožiui.

Sokratas gyveno puikiausiojo tragedijos ir komedijos žydėjimo laikotarpyje. Ir viena ir antra stipriausiais siūlais buvo surišta su Atėnų valstybiniu ir religiniu gyvenimu. Valstybinė graikų religija tiktai Platono raštuose rado menišką išraišką tobulesnę, negu pirmojo iš trijų didelių tragikų — Aischilo — kūryboj. Aischilas, heroiškų kovų su persais dalyvis, visuose savo kūriniuose skelbė Atėnų valstybės didybę ir kartu dievų, suteikusių jai priešų nugalėjimą, teisingumą ir visagalę. Taippat iš esmės žiūri in savo miestą ir jį globojančius dievus Sofoklas, tik klausimas, iš kur kilo pasaulyje blogis, innešа in jo religines pažiūras tam tikrą disonansą. Euripidui krenta rankos kiekvieną kartą, kada jis stato blogio problemą. Jis prisipažįsta negalįs sujungti blogio tikrenybės su dievų visagale ir teisingumu. O tas bejėgiškumo prisipažinimas ardo vieningą ir harmonišką Aischilo religinę pasauližvalgą. Buvo daug stengtasi suartinti Euripidą su Sokratu ir padaryti juos vienos ir tos pačios „apšvietimo" pasauližvalgos reiškėjais. Tai jau netiesa Euripido atžvilgiu, nes jis tiktai prisiartino prie „laisvamanybės" slenksčio, bet dar jo neperžengė. O Sokrato religinė pasauližvalga, jei ir skiriasi nuo Aischi-

lo, tai tik tuo atžvilgiu, kad jis su visu rimtumu pastatė prieš save pikto problemą ir rado jos išsprendimą, kuris, kaip mes vėliau pamatysime, buvo puikiausiai suderinamas su tikėjimu in visagalinčią ir teisingą dievybę.

Taigi Aischilo ir Sofoklo menas buvo artimas Sokratui jau tuo atžvilgiu, kad jis tarnavo tiems patiems insitikinimams, kuriuos ir jis nešiojo savo širdyje. Juk beveik visi kilniausieji mitai ir legendiniai padavimai, ingiję naujo gyvenimo didelių tragikų kūriniuose, pereidavo prieš jo akis Atėnų teatre. Jautriam jaunuoliui tai buvo puikiausias papildymas visų tų gilių pamokų, kurias teikdavo jam gražios ir prasmingos religinės apeigos. Neužmirškime, kad graikų tragedija kaip tik išaugo iš apeigų, paskirtų dievo Dioniso garbei.

Graikų tragikai veikė, neabejojamai, ne tiktai Sokrato bendrą religinę, moralinę ir politinę pasauližvalgą. Didelis moralistas, aišku, buvo gilus žmonių sielų žinovas. Būtų labai indomu sekti, kuriais keliais jis priėjo prie žmogaus prigimties pažinimo, kuriuo stebėjosi jo mokiniai. Viena tik galime su visu rimtumu pasakyti: Homero epas iš vienos pusės, su savo ryškiais, meistriškai nupieštais būdais, graikų tragedija ir komedija iš antros pusės, su visa galerija tipingiausių tos prigimties atstovų, daug prisidėjo prie to, kad žmogaus siela pasidarė

tuo objektu, in kurį Sokratas nukreipė pagaliau visas savo mintis. Tiesa, jis buvo ne teoretikas psichologas, o moralistas auklėtojas, žmonių sielų žadintojas; bet žadinti sielą gali tiktai tas, kursai pažįsta visus jos judesius, o tokį pažinimą Sokrato laikų tragedija ir komedija turėjo augščiausiame laipsnyje.

VII. FILOSOFIJA

Ketvirtas gaivalas, in kurį neabejojamai pasinėrė Sokratas, nors galutinai jo bangose ir nepaskendo, buvo filosofija ir teorinis mokslas. Iki persų karų Atėnai buvo patriarchališka valstybė, kur abstraktinis galvojimas negalėjo surasti sau tinkamos dirvos. Mokslo ir filosofijos pažanga plėtojosi toli už Atėnų ribų, daugiausia graikiško pasaulio pakraščiuose — Jonijoj ir vadinamojoj Didžiojoj Graikijoj: graikiškoms Sicilijos ir Pietų Italijos kolonijoms priklausė čia vadovaujamas vaidmuo. Su kladzomeniečių Anaksagoru filosofija iškilmingai inžengė in Atėnus, kad jų neapleistų iki to laiko, kol bizantiečių imperatorius Justinionas I uždarė Atėnų filosofijos mokyklą (529 po Kr.).

Žinoma, tas filosofijos antplūdis negalėjo iš karto užlieti visos Attikos žemės. Iš jo vandenų godžiai geria tik Atėnų dvasinės viršūnės. Periklo namai, pavyzdžiui, ilgą laiką sudarė cent-

rą, traukiantį viską, kas iškilo mene ir filosofijoj visoj Graikijoj. Tas luomas, prie kurio savo gimimu priklausė Sokratas, naujo minčių judėjimo vargu ar buvo paliestas jam dar jaunam esant. Bet ne veltui Atėnų valstybė neseniai virto demokratija. Nors pertvaros tarp luomų visai ir neišnyko, tačiau pasidarė lengviau peržengiamos. Platonas, kuris savo dialoguose rodo mums Sokratą, bendraujantį su tų laikų dvasios inžymybėmis, duoda mums rimto pamato tvirtinti, kad Sokratas valdančiuose Atėnų sluogsniuose buvo priimtas kaip lygus tarp lygiųjų, nes gimimo skirtumą išlygino didžios proto ypatybės. Čia Sokratas susitikdavo su atsilankiusiomis arba nuolat Atėnuose gyvenančiomis garsenybėmis ir greitai susigyveno su daugumui atėniečių svetimu idėjiniu pasauliu.

Daug ginčų kelia iki šiol klausimas, ar Sokratas pažino tų ar kitų graikų naturfilosofijos atstovų pažiūras. Apie Iono iš Chio žinutę, užsilikusią mums jo „Kelionės vaizduose“, pagal kurią Sokratas bendravęs su Anaksagoro mokiniu Archelaju, susidarė ištisa literatūra. Man tas Iono pranešimas atrodo netoks jau reikšmingas, nes ir be jo visai aišku, kad toks pagaulus žmogus, kaip Sokratas, bendraująs su žymiausiais savo laiko žmonėmis ir domįsis tais pačiais klausimais, negalėjo nesusipažinti ne tiktai su Anaksagoru, kuris ilgai gyveno Atė-

nuose ir priklausė prie artimiausio Periklo ir Aspasijos ratelio, bet ir su kitais žymiais praeities galvotojais, kurių veikalai rinktinėj Atėnų inteligentijoj rasdavo nemaža pirkėjų, o jų idėjos gyvo atbalsio jos galvose.

Iš viso, reikia galutinai atsisakyti nuo pažiūrų in Sokratą, kaip in savamokslį, kuris neaprėpė viso tų laikų dvasinio turto, bet pasitenkino vien tuo, kad visas savo proto jėgas nukreipė in vidinį žmogaus pažinimą. Didžiausias visų laikų moralistas buvo ir vienas žymiausiųjų savo laikų meno ir mokslo kultūros atstovas. Tiesa, jis rado savo kelią, kuris iš esmės skiriasi nuo visų ankstyvesniųjų filosofų krypčių, bet tai visai nereiškia, kad tos kryptys būtų jam nežinomos; jos kaip tik ir leido jam griežtai atsiriboti nuo visų kitų bandymų tiesai pažinti ir sukurti savo nuo kitų nepriklausomą dvasios karalystę.

Tos nepriklausomybės nereikia tačiau aiškinti kaip nedraugišką užsidarymą savo srities ribose: kiek palūkėję pamatysime, kad kaikuriuos filosofinius mokslus, pavyzdžiui, Anaksagoro „viską valdantį protą“ (Νοῦς διακοσμῶν τὰ πάντα) Sokratas galėjo ne tiktai pripažinti *de jure*, bet ir užmegzti su jo valdoma karalyste artimus bičiuliškus santykius.

VIII. EMPIRINIS MOKSLAS. MEDICINA

Taippat ir empirinis anų laikų mokslas, ypačiai tas, kuris žadėjo betarpiškai tarnauti žmogaus gyvenimo reikalams, smarkiai patraukdavo Sokratą. Kas skaito „sokratinius" Platono dialogus, randa juose daugybę pavyzdžių, paimtų iš invairių amatų. Tai nebuvo tiktai pedagoginis būdas sunkiųjų klausimų dėstymui palengvinti. Sokratas iš esmės labai augštai vertino praktišką technikinį žinojimą ir reikalavo iš savo mokinių, kad jie tokių žinių ingytų visose srityse, kuriose jiems teks veikti.

Tenka čia pridurti, kad pats Sokratas turėjo rimtų teknikinių žinių bent vienoje srityje, būtent — tame amate, kurį jis paveldėjo iš savo tėvo. Ar jis ilgai vertėsi akmenkalyste, to pasakyti negalime, bet kad jis tikrą savo pašaukimą — žmonių sielos kėlimą ir žadinimą — ne iš karto atrado, dėl to netenka abejoti. Ilgesnį laiką jis tęsė tėvo darbą ir atliko jį labai sąžiningai, insigilindamas ir tobulindamas visas jo smulkmenas. Taigi ir tos jo jaunystės ir tam tikros dalies subrendusio amžiaus darbas prisidėjo prie augšto technikinių žinių invertinimo, kuris pasilieka jo karakteringu bruožu iki pačios jo gyvenimo galo. „Meistersinn" vadina tą bruožą Joël.

Gamtos tyrinėjimas Graikijoj ilgą laiką buvo surištas su naturfilosofų, arba, kaip Aristotelis juos vadino, „fiziologų" spekuliacijomis. Ksenofontas skelbia Sokratą principiniu tų spekuliacijų priešininku[1]. Čia siauras praktikas priskiria Sokratui tiktai savo pažiūras. Platono raštuose niekur nerasime, kad Sokratas būtų atmetęs aplamai visą naturfilosofiją. Vėlesniuose savo dialoguose Platonas suveda jį su žymiausiais tos srovės atstovais ir rodo mums jo giliausią susidomėjimą jų problemomis. Jeigu mes ir pripažinsime, kad Platonas tais dalykais buvo daug labiau susidomėjęs, negu Sokratas, tai visgi neturime pamato manyti, kad čia Platonas būtų priskyręs Sokratui tik savo paties nusistatymą. Tiesa, gryni teoriniai samprotavimai Sokrato dvasiniame gyvenime laikui bėgant turėdavo vis mažiau vietos. Mūsų išminčius vis aiškiau matė tą vieną didelį uždavinį, kuriam jis paskyrė pagaliau visas savo jėgas. Bet tas uždavinys jokiu būdu nereikalavo pasmerkti grynai teorinius klausimus: Sokratas visas savo pastangas sukoncentravo kitoj srity, jo veikimas ingijo kitą linkmę, o kartu su tuo Sokratas, žinoma, nutolo nuo grynos spekuliacijos, rots ir neneigė savarankiškos jos vertės.

---

[1] Memorab. I 1, 11—15.

Graikai labai vertino kūno kultūrą, ir Sokratas čia niekuo nesiskiria nuo savo tautos. Ir jam, ir Platonui kūnas buvo sielos inrankis, ir siela turėjo rūpintis, kad tas inrankis būtų lanksus ir paklusnus. Savo idealioj valstybėj gimnastikai Platonas skiria labai žymų vaidmenį, ir čia jis neabejojamai eina Sokrato pėdomis. Aišku tada, kodėl graikai taip domėjosi medicinos laimėjimais.

Sokrato laikais medicina pergyveno gilią krizę. Ilgą laiką ji priklausė, kaip ir visas graikų mokslas, nuo Herakleito ir Parmenido, Empedoklo ir Anaksagoro filosofinių spekuliacijų. Prieš tą spekuliatyvinę kryptį pradėjo kovą Koso mokykla su savo žymiausiu atstovu Hippokratu priešaky. Išėję iš tos mokyklos gydytojai šaukė, kad abstraktinė spekuliacija neduoda tikro gamtos pažinimo, kad jos vaisiai negalima nei pritaikinti, nei patikrinti praktikoje ir kad, atsisakydama to spekuliatyvinio kelio ir remdamasi praktišku patyrimu ir stebėjimu, medicina ne tik praplatina savo ribas, bet ir veda prie gamtos pažinimo, kurį galima patikrinti, pritaikant jį praktinio gyvenimo reikalams. Po tyrinėjimų tokių mokslininkų, kaip Nohl[1], Theodor Gomperz[2] ir Maier[3], galima drąsiai

[1] Sokrates und die Ethik 1904.

[2] Griechische Denker. I 237 sq.

[3] Sokrates. 180—183.

tvirtinti, kad tos empirinio, pritaikomojo mokslo srovės atžvilgiu Sokratas buvo ypačiai palankiai nusistatęs. Nors jis pats ir nepraturtino naujais laimėjimais nei medicinos, nei bendrai gamtamokslio, bet jo dvasios augime tiems mokslams priklausė gana žymus vaidmuo.

IX. SOKRATAS IR SOFISTAI

Mes iki šiol nieko neminėjome apie plačią ir margą srovę, kuri beveik visuose filosofijos vadovėliuose rišama su Sokratu, kaip jos nepermaldaujamu priešu ir nugalėtoju. Didelis vokiečių filosofas Hegel nupiešė inspūdingą graikų filosofijos plėtotės vaizdą, kuriame „sofistams" paskiria išimtinai žymią vietą.

Graikų mintis pirmame savo laikotarpyje buvus paskendusi gamtos filosofijos spekuliacijose. Sofistai inžiūrėję tų pastangų bergždumą, bet negalėję iš karto atrasti tikro kelio in tiesos pažinimą. In tą kelią inžengęs tiktai Sokratas, supratęs, kad tikrovės paslaptis glūdi ne išorinėj gamtoj, bet žmogaus sieloj. „Noli foras ire, in te redi. In interiori homine habitat veritas" — tie Augustino žodžiai galėtų būti parašyti ant naujos filosofijos karalystės vartų. Tuos vartus atidaręs Sokratas, o galutinai in tą karalystę inžengęs Platonas ir Aristotelis. Ant sie-

nos tarp senosios gamtos spekuliacijos ir naujos filosofijos, kuri „vidiniame žmoguje" ješko tiesos paslapties rakto, stovi sofistai. Jie nekurią naujo pasaulio vaizdo, neskelbią jokios naujos tiesos, jie tik griauną senus pastatus ir, nenumatydami, ką galima pastatyti in jų vietą, skelbią tikrą žinojimą esant negalimą.

„Apie kiekvieną dalyką galima pareikšti visai priešingų nuomonių". „Žmogus yra visų dalykų saikas". Tie žymiausio „sofisto" Protagoro žodžiai reiškią, Hegelio nuomone, griežčiausią reliatyvizmą ir skepticizmą. Viskas priklauso nuo mūsų pojūčių liudijimų, o kadangi jie vienuose žmonėse vienoki, kituose kitoki, tai ir apie objektyvią, visiems žmonėms privalomą tiesą negali būti kalbos: „Kas kam atrodo, tas tam ir yra". (Plato. Theaet. 151 E — 152 A.).

Kuris gi sofistų nuopelnas? O tas, kad jie savo griežtu neigimu esą paruošę dirvą Sokratui ir jo darbo tęsėjams, sugriaudami ant jų kelio senus, tolimesniam minties judėjimui kliudančius pastatus ir pašalindami jų griuvėsius. Tokiu būdu su „sofistų" vardu Hegel jungia giliausią persilaužimą visuotinės filosofijos srityje, griežčiausią atsisakymą nuo jos senų kelių ir tikslų. O kadangi giliausioj Hegelio intakoj pasilieka iki mūsų dienų beveik visi filosofijos istorijos tyrinėtojai, tai toks „sofistų"

rolės invertinimas pasidarė paskutinio šimtmečio bėgyje tiesiog klasiškas. Tik paskutiniųjų dešimtmečių senovės žinovams, tarp kurių pirma vieta priklauso ne filosofams, o literatūros ir bendros kultūros istorijos tyrinėtojams, pavyko išsklaidyti šį plačiai insišaknijusį ir išsišakojusį nesusipratimą.

Pasirodė pirmiausia, kad jau pats „sofisto" vardas apima labai skirtingus, dažnai net tiesiog priešingus, reiškinius, ypač jeigu in sofistus žiūrėsime, kaip in filosofus, ir norėsime nustatyti jų mokslo turinį. Kas yra bendro tarp Protagoro su jo tvirtinimu „Žmogus yra visų dalykų saikas", kuriame beveik visi devynioliktojo amžiaus senovės tyrinėtojai inžiūrėjo griežčiausią reliatyvizmą ir net sensualizmą, statydami tarp „Žmogus" ir „žmogaus pojūčiai" lygybės ženklą, ir Gorgijo, kuris savo skepticizmą rėmė Parmenido ir Dzenono dialektika, kurios pagrinde yra griežčiausias pojūčių liudijimų atmetimas ir pasitikėjimas vien tik grynos minties vaisiais? Kokia filosofinė doktrina galima rasti tuščiame diletante Hippije, kuris giriasi aprėpęs visus mokslus ir valdąs visus amatus, kad net drabužiai ir avalynė, kuriuos jis nešioja, esą jo paties padaryti? Ką galima pasakyti apie Prodiko filosofines pažiūras? Nė vienos filosofinės teorijos, kurią būtų gynę visi „sofistai", nustatyti neinmanoma. Jau tas fak-

tas inrodo, kad vadinamieji „sofistai" priklauso ne filosofijos, bet bendrosios graikų kultūros sričiai. Hegel, kuris šiaip padarė juos tuo, kuo jie visai nebuvo — filosofais skeptikais, lyg nujautė jų tikrąją reikšmę, vadindamas juos „Graikijos mokytojais"[1].

Mes jau kalbėjome apie Atėnų mokslinio auklėjimo sistemą: skaitymas, rašymas, aritmetikos pradai, muzikos ir gimtosios poezijos pažinimas tai buvo ratas, kuriame užsidarė tradicinis atėniečių auklėjimas. Patriarchališka valstybė, kokia buvo Atėnai iki persų karų, nejuto reikalo praplatinti tą ratą. Pasidarę politiniu to meto graikų pasaulio centru, Atėnai pradėjo traukti in save viską, kas buvo žymaus tame pasaulyje. Ne tiktai brangūs akmenys ir metalai pradėjo plaukti in Graikijos metropoliją, bet ir viskas, kas jos periferijoj iškilo virš vidutiniško lygio. Kaip Prancūzijoj kiekvienas rašytojas, menininkas arba mokslininkas tik tada laiko savo ambiciją patenkintą, kai atsiduria Paryžiuje ir randa ten pripažinimą savo talentams ir žinioms, taip ir visos penktojo amžiaus Graikijos inžymenybės žiūrėjo in Atėnus, kaip in

---

[1] Die Sophisten sind die Lehrer Griechenlands, durch welche die Bildung überhaupt in Griechenland zur Existenz kam. Sie sind an die Stelle der Dichter und Rhapsoden getreten. Geschichte der Philosophie II, 9.

vietą, kuri geriausiai gali įvertinti jų nuopelnus. Per netikėtai trumpą laiką Atėnuose puikiai išbujojo antrą kartą žmonijos istorijoj nepasikartojęs kultūrinis gyvenimas. Viskas, kas buvo žymesnio Atėnuose, norėjo tame gyvenime dalyvauti, o tarpininkų, kurie galėtų supažindinti atėniečius su naujausiais mokslo, meno ir filosofijos laimėjimais, pačiuose Atėnuose ilgesnį laiką nebuvo. Svetimos išminties turtams atskleisti be galo gabiai, bet dvasiniame išsivystyme atsilikusiai tautai atsirado visa eilė žmonių iš graikiško pasaulio pakraščių. Už labai didelį atlyginimą jie supažindindavo turtingus jaunuolius su savo kraštų mokslo ir meno laimėjimais. Jokių filosofinių sistemų jie neplatino, nes ir patys jų neturėjo, bet prisitaikė prie savo mokinių reikalavimų, teikdami jiems tų žinių, kurios jiems buvo įdomios. Tarp dėstymo dalykų buvo, be abejojimo, ir įvairios gamtos filosofijos teorijos. „Sofistai" nebuvo jų propogandistai, bet jiems buvo svetima ir kova su jomis — tų teorijų buvo didelė paklausa, ir jie stengėsi ją patenkinti.

Tai viena „sofistų" veikimo pusė. Antroji jo pusė taippat buvo glaudžiai susijusi su naujais Atėnų politinio gyvenimo reikalavimais.

Nuo Kleisteno reformos Atėnus valdė demokratija. Kiekvienoj demokratijoj labai daug sveria iškalbingumas, mokėjimas minią įtikinti ir

vesti ją savo nustatytais keliais. Iškalbingumas visuomet priklausė prie graikų ypatybių. Paskaitykime kalbas, kurias sako Homero herojai, ir nesistebėsime, kad Demostenas savo didžiausiu mokytoju laikė kaip tik dieviškąjį dainių. Bet iki demokratijos insikūrimo tas gabumas buvo reikalingas tiktai negausiam valdančiam luomui. Dabar kiekvienas pilietis, noris aktyviai dalyvauti gimtojo krašto ir miesto reikaluose, ar tai politiniuose susirinkimuose, ar teisme, turėjo susirūpinti savo išlavinimu ir toj srity. Dauguma „sofistų" pirmiausia buvo *retorikos*[1], t. y. iškalbingumo meno, mokytojai. Savo uždavinį jie suprato labai plačiai ir jų mokymo sistema neabejojamai žymiai prisidėjo prie bendro kultūrinio judėjimo Atėnuose.

Retorika neinmanoma be *stilistikos*, t. y. žodžio meno, nustatančio, kuriomis priemonėmis turi naudotis tiek rašytojas, tiek kalbėtojas, kad jo mintys susidėtų in aiškią ir darnią formą, atidarančią joms skaitytojų ir klausytojų širdį ir smagenis. Ypačiai dideli čia buvo Gorgijo nuopelnai, kuris teisingai laikomas stilistikos tėvu. Nė vienas iš rašiusių po Gorgijo didelių Graikijos rašytojų, neišskiriant ir Platono, neišvengė šio žodžio meño teoretiko intakos.

---

[1] Jau Platonas pabrėžė, kad *sofistika* yra tampriausiai surišta su *retorika* (Gorg. 465 C; 520 A).

Bet kokiu būdu galima išlavinti tą meną? Graikai naudojosi tam tikslui geriausia, kokia tik galima surasti, priemone: jie sistemingai ir nuolat grįždavo prie didelių tautos rašytojų, ypač prie Homero. „Sofistai" tą priemonę dar ištobulino, invesdami savo dėstyman klasiškų rašytojų egzegezę. Mūsų laikų mokiniai, naudodamiesi invairiais klasiškų veikalų komentarais, turėtų dėkinga širdim atsiminti apie tuos, kurie pirmieji atrado tą svarbią auklėjimo priemonę. Susidomėjimas žodžio menu, kuris pradžioje, greičiausiai, išaugo iš praktinio gyvenimo reikalavimų, laikui bėgant privedė „sofistus" prie teorinių klausimų, liečiančių žodžio kilmę ir esmę, ir, stengdamiesi išspręsti tuos klausimus, jie padėjo pirmus pamatus filologijos mokslui.

Lieka pabrėžti dar vieną momentą „sofistų" veikime. Dalyvaudami valstybiniame gyvenime ir ruošdami jam savo mokinius, „sofistai" atsidūrė prieš klausimus apie valstybės ir teisės esmę ir kilmę, ir iš jų tarpo išėjo bene pirmieji politinių ir juridinių teorijų inkūrėjai.

Kaip iš tų trumpų pastabų matome, „sofistų" rolė kultūriniame graikų gyvenime buvo iš tikrųjų labai žymi. Veltui tiktai ieškotume jų veikimo ir intakos ten, kur ją manė atradęs Hegel ir devynioliktojo amžiaus filosofijos istorijos mokslas: kaip tik grynosios filosofijos srityje

„sofistai“ jokių pėdsakų nepaliko. Sakysime, jeigu Protagoras tvirtina, kad dėl kiekvieno dalyko galima laikytis griežtai priešingo nusistatymo, tai čia negalima inžiūrėti nei filosofinio reliatyvizmo, nei skepticizmo, bet tik fakto konstatavimą, kad kiekvieną klausimą galima nušviesti iš invairių, net ir priešingų, pusių. Turėti tą nuolat omeny buvo lygiai svarbu tiek politinių susirinkimų kalbėtojui, tiek teismo gynėjui: Protagoro posakis jokių naujų kelių filosofijoj nepraskynė — tai buvo visuomeninio veikimo maksima, o ne filosofinė teorija. Taip pat ir garsus tvirtinimas, kad „žmogus yra visų dalykų saikas“, tiktai papildo pirmąjį principą ir turi taippat, kaip ir jis, grynai praktinę reikšmę: norėdamas veikti žmones, nemanyk, kad juos intikins ta ar kita tiesa dėl tų savo ypatybių, kurias, kaip darnumą ir nuoseklumą, ji turi pati savyje. Paveikti žmogaus sielą gali tiktai tas, kuris randa sau joje paruoštą dirvą. Veltui ieškos atgarsio tas, kuris pasitikės vien tik tiesos kilnumu ir vidiniu tobulumu. Taigi, norėdamas vesti žmones, tu turi nuolat atsižvelgti in prigimtį žmonių, kuriuos nori paveikti. Tik jų prigimtis, jų būdas ir nusistatymas išspręs tai, ar turėsi juose pasisekimą, ar ne. Taigi žinok, žmogus yra visų dalykų saikas, ir kaip *jam* kas atrodo, taip *jam* ir yra. Problema, ar galima pažinti nepriklausomą nuo žmo-

nių tikrenybę, čia net ir nepaliesta: Protagorui buvo svarbu ne visų metafizinių teorijų apie tikrąją daiktų esmę bergždumą inrodyti, bet tik duoti savo mokiniams praktinių nurodymų, su kuo jie turi skaitytis, norėdami veikti visuomenę.

Kaip gi tai invyko, kad „sofistai", ypač Protagoras, pasidarė lyg klasiškais reliatyvizmo, skepticizmo ir sensualizmo atstovais? Platonas atkakliai kovojo su kitais Sokrato mokiniais dėl Mokytojo dvasinio palikimo. Kaikurie iš tų mokinių, pirmoj eilėj Antistenas ir Aristippas, atmetė mokslinės ir fliosofinės tiesos ieškojimą, kaip nereikalingą ir bergždžią darbą, kuris tiktai kliudąs žmogaus moralinei plėtotei. Pamatuodami tą savo nusistatymą, Antistenas ir Aristippas aiškiai inžengė in kelią, kuris veda prie reliatyvizmo, skepticizmo ir sensualizmo. Kadangi vėlyvesnieji tyrinėtojai tiek iš „sofistų", tiek ir iš tokių sokratikų, kaip Antistenas ir Aristippas, raštų turėjo prieš save tik atskirus fragmentus, tai jie ilgą laiką nemokėjo aiškiai nustatyti, prieš ką yra nukreiptos Platono strėlės: sokratikų Antisteno ir Aristippo vietą jų vaizduotėj užėmė Protagoras ir kiti „sofistai". Prie to dar prisidėjo ta aplinkybė, kad gyvenusieji žymiai vėliau, negu Sokratas, „sofistai", pavyzdžiui Likofronas, tikrai buvo filosofinio skepticizmo šalininkai ir rėmė jį sensua-

listine pažinimo teorija. Žymiai anksčiau in tą kelią inžengė Sokrato mokiniai Antistenas ir Aristippas. Daryti atsakingus už tai Protagorą ir kitus už Sokratą senesnius arba jo amžininkus „sofistus" nėra jokio pamato.

X. SOKRATO MOKYKLA IR ATĖNŲ KOMEDIJOS PUOLIMAI

Mes iki šiol mėginome nustatyti keliais bruožais dvasines jėgas, kurių intakoje išaugo ir subrendo Sokratas: Atėnų valstybinį pilietiškumą, graikų apeiginę religiją, jų epinę, lyrinę ir dramatinę poeziją, pagaliau tą naujų idėjų antplūdį, kuris per trumpą laiką iš atsilikusio krašto padarė visos Graikijos dvasinę metropoliją. Kada gi atrado Sokratas *savo* kelią? Ir ar jis atrado jį iš karto, ar gal ir čia galime nustatyti tam tikrus, jei ne persilaužimus, tai bent veikimo būdo pakeitimus?

Sokrato mokiniai, kurių raštai mus pasiekė, pažino Sokratą jau kaip seniai peržengusį gyvenimo vidurdienį vyrą. Platonas bendravo su juo ne daugiau kaip aštuonerius metus. Eukleidas ir Antistenas prisiartino prie Sokrato žymiai anksčiau, bet ir jie vargu ar bus pažinę Sokratą jaunesnį negu penkiasdešimts metų vyrą. Visuose sokratikų rašiniuose jų Mokytojas stoja prieš mūsų akis kaip galutinai susi-

formavusi asmenybė. Fragmentai, kurie mums išliko iš kitų sokratikų, duoda mums maža bruožų, kuriais būtų galima nupiešti stebuklingojo vyro vaizdą, užtat juo duosniau apdovanoja mus Platonas. Deja, jis duoda mums tik galutinai nusistovėjusio žmogaus vaizdą. Taigi apie Sokrato veikimo „evoliuciją" mes neturėtume jokių žinių, jeigu ne tas atsitiktinumas, kad jo asmenim domėjosi graikų komedija ir domėjosi tuo laiku, kada galutinį savo veikimo būdą Sokratas dar nebuvo atradęs.

Reikia manyti, kad jau kokį šimtmečio ketvirtadalį prieš savo mirtį Sokratas kreipė in save visuotinį dėmesį. Tik tuo dėmesiu galima išaiškinti, kad visa eilė graikų komikų kreipė prieš jį savo puolimus. Mums užsiliko fragmentai iš komedijų *Teleikleido* (fr. 39 et 40), *Eupolido* (fr. 352—361), *Ameipsijo* (fr. 9) ir *Kallijo* (fr. 12). Tų puolimų viršūnę ir lyg jų suglaudimą, o kartu ir išplėtojimą mes randame didžiausiojo graikų komiko Aristofano komedijose: trumpus smūgius Sokratui jis suduoda „Paukščiuose", (vers. 1281), „Varlėse" (1491); pagaliau Sokratui paskirta ištisa komedija — „Debesys".

In Sokrato dvasinį vaizdą, sukurtą didžiausio greta Molière'o pasaulio komiko, inprasta žiūrėti, kaip in paprastą karikatūrą. Ir iš tikrųjų, sunku labiau iškraipyti tikruosius Sokrato sie-

kimus, negu tai padarė Aristofanas. Dėl to ginčytis netenka. Vienintelis klausimas, kurį čia galima pastatyti, tai ar išorinis Sokrato paveikslas ir jo išorinio veikimo būdas, kaip jie yra nupiešti Aristofano, neturi savyje tikrų bruožų, ir ar tarp tų bruožų nėra tokių, kurių mes nerasime vėlyvesniuose, iš jo mokinių kilusiuose atvaizdavimuose. Sunku manyti, kad genialusis komikas būtų čia viską iš piršto išlaužęs. Išorinę Sokrato išvaizdą Aristofanas piešia tais pačiais bruožais, kaip ir jo didžiausias mokinys: savo „Puotoj" Platonas Alkibiado lūpomis lygina Sokratą su šlykščiais silėnais, kuriuos Atėnų skulptoriai išstatydavo savo dirbtuvėse; pradarius juos, jų viduje matyti stebuklingos dievo statulėlės. Platonas, Alkibiadas ir visi arčiau pažinę Sokratą stebėjosi ir gėrėjosi ta dievo statulėle, paslėpta šlykštaus silėno viduje. Aristofanui inkrito in akis vien tik silėnas, kuris nesuprantamu būdu mokėjo apsupti save karščiausių gerbėjų minia. Kaip išaiškinti tokį keistą nesusipratimą?

Aristofanas buvo tuo, ką mes šiandien pavadintume — kultūriniu reakcionierium; su nepasitikėjimu ir net su neapykanta žiūrėjo jisai in visas sroves, ardančias seną tikėjimą, seną moralę, nusistovėjusią politinę santvarką. Žymų pasisekimą turėjo Atėnuose naturfilosofai: Anaksagoras net apsigyveno Atėnuose, priklausė

prie siauriausio Periklo ratelio ir tiktai procesas dėl bedievybės privertė drąsuolį, kuris neigė mėnulio ir saulės dievišką esmę, apleisti Atėnus. Dar didesnį pasisekimą ingijo „sofistai", kurie iš visų graikiško pasaulio pakraščių sunešė in Atėnus daugybę naujų pažiūrų ir sąvokų, o tos pažiūros grasino tiesiog išsprogdinti tą dvasinį pastatą, kuriame laimingai gyveno jau tiek atėniečių kartų. Taigi visą savo neapykantą prieš naujos dvasios reiškėjus Aristofanas sujungė ant vienos galvos: jo Sokratas tai ir nepasiekiamų dangaus ir neprieinamų požemio paslapčių tyrinėtojas ir naujų dievų, tarp kurių yra oras, eteras ir debesys, skelbėjas, ir senos moralės griovėjas, mokinąs, kaip galima apkvaišintų žmonių akyse netaurų dalyką padaryti tauriu.

Devynioliktojo amžiaus tyrinėtojai ypačiai stebėjosi tuo, kad Aristofanas nupiešė Sokratą kaip naturfilosofą ir „sofistą" vienam asmeny. Mes čia ypatingo keistumo nematome, nes žinome, kad jokio principinio priešingumo tarp tų dviejų srovių nebuvo; jis atsirado tiktai schemos dėka, in kurią filosofijos istorikai mėgino inspausti graikų minties plėtotę: iš tikrųjų vienas ir tas pats asmuo lengvai galėjo būti ir dangaus ir požemių paslapčių tyrėju ir „sofistu". Bet ko iki pat paskutiniųjų laikų nepastebėjo Sokrato žinovai, — tai griežtai skirtin-

go nuo Platono atvaizduoto Sokrato veikimo būdo.

Platono Sokratas neveda jokios mokyklos, neduoda jokių pamokų; tų ar kitų dalykų sistemingas dėstymas yra jam čia visai svetimas: „Mokytoju, — skaitome „Apologijoj" (33 C), — tiesą pasakius, niekeno ir niekad nesu buvęs. Bet jei kas — jaunesnis ar vyresnis — norėdavo paklausyti mane kalbant ir pažiūrėti manęs savo darbą dirbant, — niekuomet ir niekad to negindavau". Ir iš tikrųjų, nei Platono, nei Ksenofonto raštuose mes niekur nerandame Sokratą veikiant uždarame mokinių ratelyje. Nuo ankstyvo ryto iki vakaro mes jį matome viešumoje, atsakantį kiekvienam in jo klausimus arba dar dažniau užkalbinant tą ar kitą praeivį. Sokratas dedasi nieko nežinąs apie dalyką, apie kurį eina pasikalbėjimas, ir tik norįs pasimokyti iš savo pašnekovo. Pirmas atsakymas nepatenkina Sokrato, ir jis prašo leisti jam statyti tolimesnius klausimus. Po kiekvieno atsakymo iškįla naujų klausimų, ir taip tokiu dialoginiu ir dialektiniu būdu problema randa visapusišką nušvietimą net ir tada, kada pasikalbėjimo dalyviai mato, jog klausimas neliko galutinai išspręstas.

Apie tokio veikimo būdą Aristofanas nieko nežino, o neužmirškime, kad jis yra niekeno nepralenktas i n d i v i d u a l i o s karakteristikos meisteris. Kaip gi jis galėjo nepastebėti to,

kas Sokrato išorinio veikimo būde buvo karakteringiausia? Ir iš šalies žiūrint, kokią dėkingą temą komikui galėjo duoti tie Sokrato pasikalbėjimai su invairiausiais, dažniausiai atsitiktinai sutiktais asmenimis!

Jau seniai peržengęs gyvenimo vidurdienį vyras, užuot rūpinęsis savo šeima ir skaldęs iš tėvo paveldėtoj dirbtuvėj akmenis, valkiojasi nuo ryto iki vakaro po Atėnų gatves, sulaiko čia vieną, čia kitą pilietį, skubantį dažniausiai atlikti ar savo paties reikalus, ar valstybines pareigas, dedasi nieko nežinąs, o iš tikrųjų tik inkyriai inrodo, kad jo pakeliui sučiuptas praeivis nieko neišmano apie dalykus, apie kuriuos kalba; o aplinkui vis auga minia, tarp kurios matyti nemaža jaunuolių iš pirmųjų miesto šeimų, ir tie jaunuoliai su didžiausiu smalsumu seka, kaip tas keistas, su šlykščia silėno išvaizda vyras, su išsivertusiomis akimis, su plika didele galva, su atkištu pilvu ir trumpomis kojomis ramiausiai ir mandagiausiai duoda nelaimingam pašnekovui, nuo kurio kaktos greit pradeda byrėti dideli prakaito lašai, negailestingus dialektinius smūgius, — jeigu Aristofanas bent kartą būtų matęs tokią sceną, — o atėniečiai matydavo ją kasdien per keliolika paskutinių Sokrato gyvenimo metų — nejaugi jis nebūtų panaudojęs tokios vienintelės medžiagos savo komedijose?

Nieko panašaus mes iš tikrųjų jo komedijose nerandame: „Debesų“ Sokratas tai apsukrus m o k y k l o s vedėjas, imąs už savo pamokas puikų atlyginimą, sistemingai mokąs visų tų dalykų, kuriuos dėstė „sofistai“ ir taippat, kaip jie, ruošiąs mokinius visokiems sukčiavimams teisme, su kurių pagalba galima kiekvieną dalyką apsukti taip, kaip tai naudingam jaunam archisofisto auklėtiniui. „Debesyse“ Aristofanas, tiesa, rodo mums Sokratą ir gatvėj. Eilėse 362 ir 363 choras, sveikindamas Sokratą, kalba apie jį kaip apie išsiblaškiusį profesorių, kuris, vaikščiodamas Atėnų gatvėmis, nekreipia in žmones jokio dėmesio, žiūri virš jų galvų, inbedęs akis in tolimas dangaus erdves. Tas vaizdas puikiausiai tinka Sokratui mokytojui, kuris su savo mokinių būreliu tiria dangaus ir požemio paslaptis, bet jis jokiu būdu negali būti suderintas su vėlyvesniu Sokratu, besikreipiančiu in kiekvieną praeivį ir besidominčiu visu kuo, kas tik yra žmoniška.

Tegu apie tikruosius Sokrato siekimus Aristofanas neturi mažiausio supratimo, tegu viskas čia pikta karikatūra — vienas faktas negali būti išaiškintas nei šmeižtais, kurie pasiekdavo Aristofaną ir kuriais jis neabejojamai remiasi, nei jo paties, greičiausiai, retais ir paviršutiniškais pastebėjimais. Kodėl jis nupiešė Sokrato m o k y k l ą, jei tokios mokyklos ar ko nors in ją

panašaus niekuomet nėra buvę? Paimti gryną vaizduotės padarą, padaryti jį visos savo dramatinės akcijos vidataškiu ir surišti tą akciją su gyvo žmogaus asmenim, žmogaus, su kuriuo jis pats, be abejojimo, jokių susirėmimų neturėjo, visa tai jokiu būdu negalima suderinti nei su Aristofano moraliniu būdu, nei su jo meno ypatybėmis. Žinoma, jis buvo, kaip ir kiekvienas didelis komikas, nepalyginamas karikatūros meisteris, bet karikatūra gali iškraipyti tiktai tikrus bruožus, bet nesukurti jųjų. Aristofanas galėjo nupiešti karikatūriniais bruožais Sokrato veikimą jo mokykloj, bet išgalvoti tos mokyklos jisai negalėjo. Reikia manyti, jog tuo laiku, kada buvo parašyta „Debesų" pirmoji redakcija (477), Sokrato veikla plėtojosi ratelyje jaunų žmonių, tarp kurių jis vaidino rolę, kurią sunku pavadinti kitaip, kaip m o k y t o j o role.

In pagalbą tam prileidimui ateina viena vieta iš Ksenofonto „Atsiminimų apie Sokratą", in kurią pirmas atkreipė dėmesį garsusis vokiečių filologas Diels[1]. Čia (I, 6, 14) Sokratas sako sofistui Antifontui: „Aš turiu paprotį atskleidinėti ir kartu su mano draugais perskaitinėti turtus, kuriuos paliko (mums) praeities išminčiai, surašę juos in knygas". Istorinė vertė Ksenofonto raši-

[1] Über die ältesten Philosophenschulen der Griechen. Zeller-Festschrift 257, 1.

nių yra labai nedidelė; jis yra net dar mažesnė, negu Diogeno Laertijo, nes pastarasis tiktai mechaniškai kompiliuoja, ką randa kitų Graikų doksografų raštuose, ir analizei sekasi kartais atskirti paskirus tos nerūpestingos mozaikos akmeniukus, o Ksenofontas dažniausiai mažiau ar daugiau keičia žinias, paimtas iš svetimų šaltinių, pagal savo skonį ir išmanymą, šiek tiek pritaikindamas jas prie to labai nenuoseklaus ir plokščio Sokrato vaizdo, kurį jis pats nupiešė. Bet čia mes kaip tik turime visai neaptašytą akmeniuką, nežinia iš kur patekusį in mozaiką.

Ir kaip tik tas akmeniuko neapdirbimas, jo kampų neišlyginimas duoda mums tam tikrą pamatą manyti, kad čia mes turime reikalo su smulkia, bet reikšminga ir tikra žinute. O ta žinutė patvirtina mūsų prileidimą, kad Sokratas tiktai paskutiniais savo gyvenimo dešimtmečiais atrado galutinę savo veikimo formą. Prieš tai jo veikimas turėjo daug bendrų bruožų su „sofistų" veikimu: jis invesdavo savo mokinius in invairias naujo mokslo ir meno sritis, skirdamasis nuo „sofistų" pirmiausia tuo, kad neėmė jokio atlyginimo už savo darbą ir kreipė daugiau, negu jie, dėmesio in mokinių dorovinį pakėlimą. Ir per paskutinį savo gyvenimo laikotarpį jis su tam tikru spaudimu patardavo apsupantiems jį jaunuoliams, kad jie rūpintųs rimtu kiekvienam sąmoningam piliečiui reikalingų ži-

nių ingijimu. Buvo laikas ir, greičiausiai, gana ilgas, kada jis pats betarpiškai teikdavo savo mokiniams žinių, surinktų invairiais keliais ir iš invairių šaltinių.

Kada gi baigėsi Sokrato, kaip mokytojo, siaura to žodžio prasme, veikimas ir prasidėjo tas žmonių žadinimas, kurio tobuliausią paveikslą mes turime Platono dialoguose?

Aiškų atsakymą in tą klausimą duoda mums „Apologija". „Visas mano žmonių kvotimas ir žadinimas — pareiškia Sokratas teisėjams — buvo ne kas kita, kaip Dievo valios pildymas". Patarčiau dabar mano skaitytojams atidžiai perskaityti „Apologiją" ir tik po to sekti tolimesnes mūsų išvadas.

XI. DELFŲ APOLLONO ŽOSMĖ

Paskutiniojo pusšimtmečio mokslininkams Sokrato užtikrinimas, kad visas jo pagarsėjęs Atėnuose ir toli už jų ribų veikimas buvo surištas tiesiog su Apollono Delfų orakulo atsakymu, atrodė esąs tiktai sąmoninga Platono fikcija. Sokratas buvo apkaltintas valstybės pripažintųjų dievų neigimu. Sunku iš tikrųjų būtų buvę stipriau ir inspūdingiau atmušti to apkaltinimo smūgį, negu inrodant, kad kaip tik visas apkaltintojo gyvenimas ir veikimas buvo ne kas kita, kaip labiausiai gerbiamo dievo va-

lios pildymas. Kodėl Platonas pavartojęs tokį ginklą Sokrato gynimui esą galima lengvai suprasti, bet, kad pats Sokratas būtų galėjęs rimtai taip aiškinti savo veikimo giliausią akstiną, tai naujausiems Sokrato interpretatoriams atrodė gryna nesąmonė. T a i p tikrasis Sokratas in orakulo atsakymą žiūrėti negalėjęs, nes toks tikėjimas būtų buvęs tiktai žemas ir naivus prietaras, kuriam toks „apšviestas“ išminčius, kaip Sokratas, jokiu būdu pasiduot negalėjęs.

Čia mes turime reikalą su vienu iš liūdniausių reiškinių naujoviškos interpretacijos, kuri tik tada laiko savo uždavinį atliktą, kada suveda tolimųjų amžių jausmus ir sąvokas in mūsų dienų insitikinimus. Niekas iš mūsų, išskyrus tiktai histeriškas poniutes, lakstančias pas visokių rūšių burtininkes, jokius orakulus netiki. Bet ar Sokrato ir Platono laikais taippat žiūrėjo in atsakymus Pitijos, per kurios lūpas, kaip buvo manoma, kalba pats Apollonas?

Tam klausimui išspręsti gana atskleisti didžiausiojo graikų filosofo, kurio raštuose mes turime tobuliausią visų graikų kultūros turtų sintezę, — gana atskleisti jo „Instatymus“ ir pamatyti, kokią didelę, visoj eilėj atsitikimų tiesiog lemiamą rolę valstybės gyvenime jis skiria Delfų orakului. Nemanau, ar viduramžių teokratijos šalininkai būtų skyrę Romos sostui ir jo sprendimams didesnę reikšmę. Jeigu tada

Platonas negalėjo ir nenorėjo atsipalaiduoti nuo to „prietaro", juo didesnė buvo jo valdžia Sokrato sieloj. Neužmirškime, kad graikai neturėjo organizuoto kunigų luomo nei griežtai nustatytų dogmatinių mokslų, o kartu, kaip ir visos kitos tautos, juto gyvą reikalą turėti tokią instaigą, in kurią būtų galima kreiptis svarbiausiuose gyvenimo atsitikimuose kaip in augščiausią autoritetą.

XII. KADA SOKRATAS RADO SAVO GALUTINĮ KELIĄ

Taigi ne literatūrinę fikciją turime mes prieš save „Apologijoj", bet tikrą atsitikimą, kuris suvaidino Sokrato gyvenime tiesiog neapskaitomai didelę rolę. Ką pajustų Innokentijaus III arba Grigaliaus VII laikais koks nors pamaldus katalikybės veikėjas, jeigu jį būtų pasiekus žinia, kad pats Švenčiausias Tėvas, kuris juk esąs augščiausias Dievo Sūnaus atstovas, paskelbė jį išmintingiausiu iš žmonių. Ar jis nebūtų laikęs to sprendimo augščiausiu, svarbiausiu, tiesiog lemiamu savo gyvenimo invykiu? Ar jis nebūtų pajutęs reikalo išplėsti savo veikimą, kuris jam atnešė tokį augštą pažymėjimą, pakelti jį in dar augštesnį laipsnį ir galutinai atiduoti jam visas savo sielos jėgas? Chairefonto atneštas Apollono atsakymas paveikė So-

kratą ne tik kaip patvirtinimas, kad jo pasirinktasis kelias buvo tikras ir teisingas, bet ir kaip palaiminimas tolimesnėms, dar augštesnėms pastangoms ir užsimojimams.

Orakulo atsakymas Chairefontui supuola maždaug — taip mano Wilamowitz[1] — su pirmu „Debesų“ pastatymu scenoj. Aristofanas piešia čia Sokratą kaip vedėją mokyklos, kuri niekuo ypatingu nesiskiria, sakysime, nuo „sofistų“ mokyklų. Tai uždaras jaunuomenės ratelis, kuriam mokytojas sistemingai teikia tam tikrų žinių. Jokios mokyklos nerasime keliasdešimts metų vėliau surašytuose Platono ir kitų sokratikų liudijimuose. Taigi, ar neturės tam tikro pamato hipotezė, prie kurios jau artinasi Chiaparelli[2] ir Busse[3], o galutinai ir labai talentingai išvysto Ernst Horneffer[4]. Ar tuo pačiu laiku, kada Aristofanas pastatė „Debesis“, ar kiek vėliau Sokratas nenutarė, kad Dievo balsas ne tiktai palaimino atliktąjį darbą, bet ir uždėjo jam naujų, dar didesnių, pareigų. Jisai nustojo, ar tai iš karto ar, greičiausiai, palaispniui, veikti siaurame mokinių rately ir pradėjo veikti plačioj viešumoj, kvosdamas ir žadindamas be

[1] Platon I 102.

[2] Archiv für die Geschichte der Philosophie. IX, 1.

[3] Sokrates der Erzieher. 1914.

[4] Der junge Platon. I. Sokrates und die Apologie. 1922.

paliaubos kiekvieną žmogų, su kuriuo tiktai susidurdavo.

XIII. ATĖNŲ FILISTERIAI IR SOKRATAS

Ilgą laiką, kokius du — ar net daugiau — dešimtmečius, Sokratas veikė Atėnuose niekeno nekliudomas. Atėnų minia žiūrėjo in Sokratą kaip in keistuolį, kuris, užuot rūpinęsis kasdieninio gyvenimo reikalais, nuolat veda su tais ar kitais piliečiais pasikalbėjimus, kurių gilesnė prasmė buvo jai tamsi.

Tarp žmonių, su kuriais Sokratas vedė savo pasikalbėjimus, daug buvo tokių, kurie pasidarė jo aršiausiais priešais. Tai buvo savim patenkinti filisteriai, kuriuos labai užgaudavo, kad Sokratas, prisidengęs savo nieko nežinojimu ir statydamas jiems vis naujus klausimus, supindavo pagaliau tokį prieštaravimų tinklą, kad visiems tokių pasikalbėjimų liudininkams darydavosi aišku, jog šie žmonės tiktai dedasi daug žiną, o iš tikrųjų nieko nežino, laikydami tamsumą, kuriame jie keliauja, tikra šviesa.

Galima sau gana aiškiai insivaizduoti beveik kiekvieną jų pasikalbėjimo su Sokratu eigą.

Eina sau toks Atėnų filisteris ir galvoja, sakysim, apie laivus, kurie nuo tolimų Juodosios jūros krantų veža javus jo sandėliams ar žaliavą dirbtuvėms, ir sutinka basą, nudėvėtą drabužį

užsivilkusį, seną, atstumiančios išorinės išvaizdos vyrą. Apie tą vyrą jis jau girdėjęs eibę visokių plepalų. Su tais plepalais jisai negali suderinti tiktai vieno: kodėl tą seną keistuolį su didžiausia pagarba apsupa būrys gabiausių Atėnų jaunuolių, tarp kurių gal esama ir jo paties sūnaus. Sokratas mandagiai sveikina laivų savininką. Šis, gal gavęs žinių apie pakilusias javų kainas ir todėl linksmai nusiteikęs, meiliai, nors ir šiek tiek protekcionališkai, atsako keistuoliui. Sokratas užmezga pasikalbėjimą, kreipdamas jį in kokį nors bendrą klausimą, sakysim, koks privalo būti tikras valstybės vyras. Na, aišku, tokiais reikalais javų pirklys gali puikiausiai apšviesti Sokratą. Juk pats jis dažnai sėdi invairiose instaigose ir sprendžia ten valstybinius reikalus. Jau kas kas, o jis tai tikrai žino, koks turi būti tikras politikas.

Sokratas atidžiai klauso atsakymo, kartoja jį, lyg bijodamas praleisti kokį žodį, nereiškia jokių abejonių, tik prašo paaiškinti dalykus, kurie atsakyme nebuvo pakankamai iškelti. Valstybės vyras mielai tam prašymui nusileidžia: kodėl gi neapšviesti mandagaus vyro, kuris pats prisipažįsta nieko nežinąs? Bet naujas atsakymas sukelia ir naujus klausimus. Filisteris nekantrauja: jam visas tas dialektinis tyrinėjimas atrodo tiktai tuščias laiko gaišinimas; jis jau gailisi insileidęs in pasikalbėjimą su tuo keistu seniu,

bet kaip gi čia nutraukti kvotimą? Sokratas elgiasi kaip puikiausiai išauklėtas „džentelmenas“, nieku nenusideda rolei žmogaus, kuris nieko nežino, o norėtų daug sužinoti ir tam tikslui pasirenka kaip tik intakingą ir gerbiamą pilietį...

Pasiųstų jį po šimts velnių, bet aplink jau susirinko minia, su vis augančiu susidomėjimu sekantį kiekvieną žodį, ir tarp tos minios matyti jaunikaičių, priklausančių prie pirmųjų atėniečių šeimų; nutraukti dialogą — lygu prisipažinti nugalėtam. Jau ir taip Sokrato sučiuptas pašnekovas savo ausim pagauna iš minios garsų, kuriuose galima atskirti pritarimą Sokratui ir nusistebėjimą jo dialektiniais ginklais ir vos nuslopintą juoką, kada vyras insipainioja in vis didėjančius prieštaravimus. Juo toliau tęsiasi pasikalbėjimas, juo ramesnis, mandagesnis darosi Sokratas: nė vieną momentą nepaleidžia jis iš savo rankų dialektinio siūlo, bet daro tai pagal taisyklę „Fortiter in re, suaviter in modo...“

Pagaliau visgi nepalieka kito išėjimo, kaip atrasti kokį nors dingstį ir nutraukti dialektinį žaidimą, kuris vis aiškiau parodo, kad tas, kuris dar neseniai dėjosi puikiausiai žinąs, kas tai yra valstybės vyras, jo pareigos ir jo veikimo sritis, iš tikrųjų painiojasi neapgalvotose bendrose

vietose, nuolat vienos kitoms prieštaraujančiose.

Jaunuoliams, kurie sekė dialektinį ginčą, Sokratas sužadino visą eilę klausimų apie tikrąjį valstybės vyro pašaukimą, bet tas, kuris ką tik laikė save valstybės vyro pavyzdžiu, pajuto savo autoritetą pažemintą esant ir žada kuria proga atkeršyti jaunuolių „suvedžiotojui".

XIV. PAŠAUKTIEJI IR IŠRINKTIEJI

Su tokiais žmonėmis Sokratas, reikia manyti, susitikdavo dažniausiai. Bet buvo ir kitų pašnekovų, in kuriuos Sokrato klausimai ir kvotimai veikė visai kita linkme; juos pirmiausiai nustebindavo Sokrato asmuo, jo susivaldymas, jo nesirūpinimas pinigais ir garbe, jo gili meilė žmonėms, kuri privertė jį visai apleisti savo paties reikalus ir paskirti visas pastangas žmonių sieloms pažadinti, sustiprinti ir ištobulinti. Tarp tokių žmonių Sokratas rasdavo savo ištikimiausių mokinių.

Vienus iš jų sužavėdavo Sokrate inkūnytoji ir jo skelbiamoji tiesa, bet ilgainiui to susižavėjimo nepakakdavo tam, kad pasuktų visą gyvenimą ta kryptim, kurią rodė Sokratas. Tipiškas tokių paviršutinių sokratikų atstovas buvo Ksenofontas. Sokrato evangelijos grūdai krito čia in derlingą, bet, deja, negilią dirvą. Ir tik visai ne-

didelis buvo skaičius mokinių, kuriems galima būtų pritaikinti Šv. Rašto žodžius: „Kita (sėklos) dalis krito in gerą žemę ir išdygus nešė šimteriopą vaisių“[1].

Šitiems mokiniams susipažinimas su Sokratu pirmiausiai reiškė gilų ir skausmingą vidinį persilaužimą. Reikalavimai, su kuriais Sokratas kreipėsi prie savo mokinių, buvo labai sunkūs, ir atlikti juos be skaudžių aukų ir nuolatinio vidinio intempimo buvo neinmanoma. Atsisakyti nuo visų savo senų galvojimo papročių, viską perverti nieko nesigailinčios kritikos spinduliais, palikti tik tai, kas išsilaikė tiesos šviesoj ir atiduoti jos valdžiai visus sielos judėjimus — štai kokį uždavinį statė Sokratas savo mokiniams.

Visiškai atlikti tokį uždavinį buvo juo sunkiau, kad Sokratas niekam neteikdavo paruoštos tiesos, kurią būtų galima nuskinti nuo išminties medžio kaip visai subrendusį, sultingą vaisių. Didelis Auklėtojas norėjo, kad jo mokiniai nesitenkintų jo pasiektais vaisiais. Jo, iš šalies žiūrint, toks keistas veikimo būdas visuomet siekė vieno pagrindinio tikslo: sužadinti žmogaus sielą taip, kad ji pati savyje, savo paslaptingose gelmėse atrastų kelią in tas viršūnes, kuriose norėtų ją pamatyti Mokytojas.

---

[1] Luk. VIII. 8.

Tikrų mokinių tiek apie Kristų, tiek apie Sokratą atsirado tiktai nedidelis būrelis, bet tas apsupo jį nesilpnėjančiu nustebimu, nusilenkimu ir meile. „Puotos“ pradžioj mes skaitome šitokius Apollodoro žodžius: „Nuo to laiko, kai aš pradėjau bendrauti su Sokratu ir kas dieną stengtis sužinoti, ką jis kalba ir veikia, nepraėjo dar ir trejų metų. Iki to laiko basčiausi, kur tinkamas, manydamas šį tą darąs, iš tikrųjų gi būdamas nelaimingesnis už bet ką kitą; nemažiau, negu tu dabar, kuris manai, jog visu kuo kitu reikia rūpintis daugiau, negu filosofija“ (172 C — 173 A). Kaip Apollodoras, taippat maždaug ir visi tikrieji Sokrato mokiniai dalino savo gyvenimą in dvi dalis, kurių pirmoji baigėsi tą dieną, kada laimingas atsitikimas suvedė juos su stebuklingu Vyru. Tokią dieną, jeigu tikėti padavimu, Platonas sviedė in ugnį savo dramą ir atmetė visus siekimus, kuriems iki šiol buvo atidavęs visas savo pajėgas. Keno sieloj Sokratui pavykdavo uždegti paslaptingą židinį, ne tiktai inmesti, kaip in Ksenofonto sielą, keletą kibirkščių, tas jau nenukrypdavo nuo Mokytojo nurodyto kelio. Argi reikia stebėtis, kad visos vėlyvesnės graikų intelektualinio gyvenimo srovės išplaukė iš Sokràto versmės ir savo galingumu rodo tą versmę neišsemiamą esant.

Laikui bėgant pašauktųjų skaičius didėjo, o išrinktųjų skaičius svyravo, nes ne vienas iš pri-

siartinusių prie Sokrato dvasinio stalo ir paragavusių jo valgių pasijuto negalįs pakelti tokių reikalavimų, kuriuos Mokytojas statė tiems mokiniams, kurie norėjo nuolat dalyvauti jo dvasinėj puotoj: žinome apie mokinius, kurie po tam tikro laiko apleisdavo Sokratą ir net tapdavo jo priešais. Teisme, tiesa, nepasirodė nė vienas iš jųjų — tur būt, apkaltinimo nesąmonė atstūmė net juos.

Teisman patraukė Sokratą visų pirma pasitikinti ir patenkinti savim Atėnų filisteriai, tarp kurių Sokratas savo nenuilstamu kvotimu ingijo begalę nepermaldaujamų priešų. Ilgą, tiesa, laiką jų neapykanta nerado sau tinkamos progos pasireikšti. Kaip tik per paskutinius Sokrato gyvenimo dešimtmečius Atėnai vedė baisiai intemptą kovą už hegemoniją graikiškam pasauly. Sunku buvo laukti, kad puolimas, nukreiptas prieš vyrą, kuris juk niekuomet nenusidėjo jokiems valstybės instatymams — pritrauks plačios visuomenės dėmesį ir turės pasisekimo.

XV. POLITINĖ ATĖNŲ TIKROVĖ PENKTOJO ŠIMTMEČIO GALE

Kiek Sokrato jaunystė ir jo subrendusio amžiaus žymi dalis sutampa su augščiausiu Atėnų valstybės klestėjimu, tiek jo senatvė yra liudi-

ninkė liūdniausio jų galybės išnykimo. Jauna demokratija tik tol rodė savo gyvastingumą ir kūrybines jėgas, kol jos priešakyje atsirasdavo didelių valstybės vyrų. Miltiadas, Kimonas, Periklas buvo visos tautos išrinktieji vadai, bet tat, ką Tukididas[1] sako apie Periklą, jog jo valdžia tiktai de nomine ir de iure buvus demokratinė, o de facto veikus kaip vieno vyro valdžia, galima išplėsti in visą Atėnų istoriją nuo Kleisteno reformos iki Periklo mirties. Jam mirus valstybės vairas papuldavo in rankas invairių nesąžiningų, nors kartais ir labai gabių (Alkibiadas) demagogų, ir jų vedamas valstybės laivas anksčiau ar vėliau turėjo sudužti.

Maždaug ketverius metus prieš Sokrato mirtį pasibaigė pragaištingas Peloponeso karas: hegemonija graikiškame pasaulyje perėjo in spartiečių rankas. Demokratijos priešai su Kritiju priešaky pasinaudojo bendru nusivylimu demokratija ir su spartiečių pagalba pasisavino valdžią Atėnuose. Platono dėdė Kritijas priklausė taippat, kaip ir Alkibiadas, prie Sokrato mokinių. Sokrato priešai manė, kad dabar jis turėsiąs žymią intaką naujoj valdžioj ir pasinaudosiąs ja savo tikslams, bet iš tikrųjų išėjo visai kitaip. Sokratas griežtai smerkė kruviną „trisdešimties tironų“ politinių priešų persekiojimą ir pats atsi-

[1] De bello Pelopon. II 65: ἐγένετο δέ λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

dūrė pavojuje būti jų auka. Ksenofontas, kuriuo šiuo atveju galima pasitikėti, nes jo pasakojimas randa tam tikro patvirtinimo Platono „Apologijoj"[1] ir jo garsiam septintame laiške[2], kalba apie griežtą susidūrimą tarp Sokrato ir Kritijo[3]. Sokratas ir čia puikiausiai pavartojo savo dialektinius ginklus.

„Trisdešimties" valdymas truko neilgai. Jau po vienerių metų Atėnų tremtiniai, Trasibului ir Anitui vadovaujant, insibrovė in Atėnų tvirtovėlę Filę ir iš ten užėmė ir pačius Atėnus. „Trisdešimties" nugalėtojai pasirodė esą nuosaikūs ir toli numatą politikai. Užuot keršiję oligarchams, jie padarė su jais taiką, skelbdami visuotinę amnestiją. Visas savo pastangas nugalėtojai nukreipė dabar in „tėvų instatymų", t. y. in senųjų demokratijos formų Efialto ir Periklo dvasioj atgaivinimą.

Gal kas iš Sokrato priešų ir atsiminė dabar, kad „trisdešimties" vadas Kritijas buvo Sokrato mokinys, bet pavartoti to ginklo prieš Sokratą niekas neišdrįso, nes amnestijos instatymas grasino visiems, kurie mėgintų paliesti senus nusikaltimus, sunkiomis bausmėmis. Pagaliau ir Sokrato priešinimasis savavališkiems tirono insakymams neleido perdaug glaudžiai rišti jį su Kritiju.

---

[1] 32 C, D., — [2] 324 BC. — [3] Memor. I. 2. 32—38.

XVI. MELĖTAS, ANITAS IR LIKONAS INTEIKIA SKUNDĄ TEISMUI

Norint patraukti Sokratą atsakomybėn, reikėjo apkaltinti jį už veiksmus, padarytus po amnestijos. Sokratas nesiliovė veikęs po „trisdešimties“ valdžios nugriovimo — reikia manyti, kad jo veikimas dar sustiprėjo. Negalėdami įrodyti nė vieno nusikalstamo darbo, priešai puolė visą jo veikimą, tvirtindami, kad jis „nepripažįsta dievų, kuriuos pripažįsta valstybė, inveda kitas, naujas, demoniškas esybes; nusikalsta dar tuo, kad tvirkina jaunuomenę“. Taip maždaug ir pagal Platoną ir pagal Ksenofontą skambėjo skundas, inteiktas Atėnų teismui. Diogenas Laertijas[1] tvirtina, kad dar jo laikais, tai yra kokius 500 metų po Sokrato mirties, Favorinas matęs autentišką skundą Atėnų valstybiniame archyve (Metroon). Kaip bausmę skundėjai siūlė mirtį. Skundą pasirašė tragedijų rašytojas Meletas, vienas iš žymiausių Atėnų politikų Anitas, apie kurio nuopelnus demokratijos kovoj prieš oligarchus jau buvo mūsų minėta, ir pagaliau oratorius Likonas.

Aristofanas ir kiti komikai juokiasi iš Meleto, kaip iš menko, o kartu pretenzionalaus eilėkalio.

Žmogus su tokiu mažu visuomeniniu svoriu vargu ar būtų išdrįsęs pulti Sokratą, jeigu jo

---

[1] Op. cit. II 40.

nebūtų palaikę Likonas ir ypač Anitas. Likonas buvo, greičiausiai, toks pat nežymus asmuo, kaip ir Meletas. Taigi bylos prieš Sokratą *spiritus movens* buvo neabejojamai Anitas. Greičiausiai, jo kurstomas ir pagal jo nurodymus bus inteikęs skundą teismui Meletas, ir jis taippat patraukė sau pagalbon, kaip prityrusį retorį, Likoną.

XVII. SVARBIAUSIOJO KALTINTOJO AMITO ASMENYBĖ

Apie intakingiausio Sokrato priešo asmenį mes turime šiek tiek žinių. Didelis turtas, stambios odos dirbtuvės, leido Anitui atsiduoti visai valstybės reikalams. Jo politinio veikimo pradžioj, jį, tiesa, laukė nusivylimas. 409 metais atėniečiai išrinko jį strategu ir pastatė priešaky laivyno, kuris turėjo užstoti kelią spartiečiams, sumaniusiems pulti Pilą. Deja, Anitui nepavyko apiplaukti Malėjos iškyšulio; jisai grįžo Atėnuosna, o čia jo laukė byla dėl valstybės išdavimo. Teismas, tiesa, atleido jį nuo atsakomybės. Buvo gandų, kad Anitas papirkęs savo teisėjus. Ar tie gandai turėjo kokį pagrindą, sunku dabar išspręsti. Tvirtinti, kad tai daro kaikurie naujausieji Anito apologetai, kad tai buvo paprastas daug metų vėliau sugalvotas sokra-

tikų, keršijančių už mokytoją, šmeižtas, aš visgi nedrįsčiau.

Dar mažiau matyčiau pamato tvirtinimui, kad Ksenofonto pasakojimas jo „Apologijoj" (§ 29) apie Anito ir Sokrato susirėmimą yra „anekdotas", kuriuo mūsų išminčiaus gerbėjai aiškino Anito vaidmenį byloj prieš Sokratą. Anitas — pasakoja Ksenofontas — turėjo sūnų, iš kurio norėjo padaryti kailiadirbį. Gabų ir smalsų vaikiną tokie tėvo sumanymai, žinoma, nežavėjo: užuot saugojęs odų sandėlį ir gilinęsis in jų išdirbimo paslaptis, berniokas pristojo prie jaunuolių minios, sekančios kiekvieną Sokrato žingsnį ir žodį. Anitas kreipėsi prie Sokrato, prašydamas, kad jis nurodytų berniokui jo tiesiogines pareigas, bet Sokratas ne tiktai atsisakė tai padaryti, bet dar mėgino intikinti tėvą, kad odų dirbtuvė esanti visai netinkama mokykla jaunai sielai lavinti.

Ar tas susirėmimas neprisidėjo vėliau prie akcijos, kuriai vadovavo Anitas? Daug naujesniųjų Sokrato tyrinėtojų tai neigia. Bet kaipgi nepastebėjo žymiausias iš jų, Heinrich Maier[1], kuris visų savo išvadų pagrindan deda Platono „sokratinių" dialogų liudijimus, kad kaip tik Platono „Apologijoj" yra vieta, kuri žymiai pa-

---

[1] Op. cit. 468.

didina mums Ksenofonto išlaikyto „anekdoto" patikimumą.

„Be to, tenka pridurti — sako Sokratas, aiškindamas teismui, iš kur Atėnų visuomenėj yra kilę tiek piktų paskalbų ir prasimanymų — kad jaunuoliai, labai pasiturinčių tėvų sūnūs, kurie turi laisvo laiko, kiek norint, savitai lydi mane visur ir mėgsta klausytis, kaip aš tardau žmones. Manim sekdami, paskum dažnai ir jie patys ima kamantinėti kitus. Ir, kaip man regis, jie randa eibes tokių žmonių, kurie tariasi ką žiną, o iš tikrųjų maža ką težino arba nieko nežino. Tada jie, gaudinami jaunuolių, inširsta ne ant savęs, bet ant manęs, ir pasakoja, kad esąs kanakoks Sokratas nedorėlis, kurs tvirkinąs jaunuomenę. Ir jei kas paklausia juos, ką veikdamas ir ko mokydamas tvirkina, tai neturi ko beatsakyti, nes nežino. Bet kad nesirodytų sugauti esą, kalba lakius žodžius, leidžiamus prieš visus tuos, kurie ieško tiesos, teigia būtent, kad jis tiriąs, kas dedasi ore ir po žeme, mokąs netikėti Dievą, mokąs priemonės negeram daiktui paversti geru." (23).

Ar tarp tų jaunuolių, apie kuriuos kalba Sokratas, nesą buvę kartais ir Anito sūnaus? Ir ar jo tėvas nekovojo su Sokratu tokiu pat būdu, kaip ir kiti jaunuolių gaudomi Atėnų filisteriai. Jų tarpe Platono Apologija tiesiog pamini Anitą. „Ištroškę garbės, būdami smarkūs ir sudary-

dami didelį būrį, susitelkę krūvon ir intikimai kalbėdami apie mane, jie yra jums prikuždėję pilnas ausis nebūtų daiktų, pirma stropiai leidę ir dabar tebeleisdami paskalbas apie mane. Iš tų žmonių tarpo stojo prieš mane Melėtas, Anitas ir Likonas. Melėtas, griežbeing apmauda už poetus, *Anitas — už amatininkus ir valstybės vyrus,* Likonas — už kalbovus." (Ib.).

XVIII. SOKRATO TEISĖJAI

Nėra, manding, jokio reikalo kurti dirbtinių konstrukcijų, aiškinant Sokrato bylą „tragiška kolizija" tarp Sokrato ir Atėnų visuomenės. Tragišku tą susirėmimą vadina Hegel[1] ta prasme, kad abi šalys turėjusios tam tikrose ribose tiesą ir kad ir labiausiai norėdamos nuo tos tiesos atsisakyti negalėjusios.

---

[1] Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie II. Bd. S. 100 ff.: Schicksal des Sokrates. Žiūr. ypač pusl. 120: „Das Prinzip der griechischen Welt konnte noch nicht das Prinzip der subjektiven Reflexion ertragen; so ist es als feindlich zerstörend aufgetreten. Das athenische Volk war so nicht nur berechtigt sondern verpflichtet, dagegen zu reagieren nach den Gesetzen; es sah dies Prinzip also als Verbrechen an. Das ist die Stellung der Heroen in der Weltgeschichte überhaupt; durch sie geht neue Welt auf.

Tarp Sokrato teisėjų, žinoma, galėjo būti žmonių, tikrai susirūpinusių tėvynės ateitim, bet ne jiems priklausė lemiąs žodis teismui smerkiant Sokratą. Pasmerkė jį atėniečių minia, kuri, kaip kiekviena minia, yra žiauri ir neteisinga, ir mielu noru nukirstų kiekvieną galvą, kuri esti iškilus virš vidutinio lygio.

Pagal Atėnų instatymus teisėjai pradžioj sprendė slaptu balsavimu tiktai klausimą, ar Sokrato kaltė yra inrodyta, ar ne. Iš penkių šimtų teisėjų du šimtai aštuoniasdešimts pasisakė už apkaltinimą, o likusieji — prieš jį. Dabar teko teisėjams spręsti antrą klausimą, kokią bausmę paskirti Sokratui. Kaltintojai siūlė mirtį. Kaltinamajam priklausė teisė pasiūlyti kitą bausmę. Žinome, kaip pasielgė Sokratas. Jo išdidus pareiškimas, visu savo gyvenimu jis esąs užtarnavęs mitybą Pritanėjuje, taip inerzino teisėjų minią, kad antras balsavimas davė žymiai didesnį skaičių balsų už Sokrato pasmerkimą mirti, būtent — tris šimtus šešiasdešimts prieš šimtą keturiasdešimts (Diog. Laert. II 42).

Ar galima kalbėti apie kokius tvirtus ir rimtus insitikinmus tokių „teisėjų"? In klausimą, ar Sokratas iš tikrųjų yra nusidėjęs tuo, kuo jį kaltina Melėtas ir Anitas, nežymi dauguma atsako teigiamai. Kaltinamajam kaip bausmė gali būti paskirta mirtis, ištrėmimas iš Atėnų arba pagaliau piniginė pabauda. Ne vienas

iš teisėjų, balsavusių už apkaltinimą, buvo tikras, kad Sokratas bus nubaustas viena iš mažesnių bausmių. Bet kai Sokratas, užuot nusilenkęs teismui ir maldavęs jo malonės, iškėlė savo nuopelnus gimtajam miestui, teisėjų nuotaika griežtai pasikeitė: ne tiktai tie teisėjai, kurie balsavo už Sokrato apkaltinimą, tikėdamiesi jam švelnios bausmės, bet ir nemaža dalis tų, būtent aštuonios dešimtys teisėjų, kurie balsavo pirma už jo išteisinimą, pasisakė dabar už mirties bausmę. Vadinas, tie patys atėniečiai, kurie ką tik laikė Sokratą nekaltu, dabar nieko nepaisydami skiria jam mirties bausmę. Jokio „tragiško susidūrimo", kurį išgalvojo Hegel, čia nėra, o yra savavališkumas neturinčių jokio moralinės atsakomybės jausmo filisterių, kurių ochlokratiška valstybės santvarka, žinoma, nieko nevaržė.

XIX. KALTINTOJŲ KALBOS

Sokrato kaltintojų kalbos mums neišliko. Svarbiausia iš jųjų buvo Anito kalba, nes jis buvo Atėnų valdančios demokratijos vadas ir dar neseniai turėjo jai žymių nuopelnų. Kartu su Trasibulu Anitas vedė būrį, kuris 401 metais insiveržė in Atėnus ir nuvertė trisdešimties oligarchų valdžią. Jo kalbos turinį bent bendrais bruožais atstatyti mes turime tam tikrų

priemonių. Kokius šešerius metus po Sokrato mirties sofistas Polikratas parašė prieš Sokratą kaltinamąją kalbą, kurią indėjo kaip tik in Anito lūpas. Tai buvo greičiausiai atsakymas in Platono parašytą Sokrato apologiją. Polikratui atsakė garsusis retorius Lisijas. Nei Polikrato, nei Lisijo parašytos kalbos mums neišliko, bet apie jų turinį galima spręsti, pasiremiant dviem pirmaisiais skyriais iš Ksenofonto „Atsiminimų", jo Sokrato „Apologija" ir jau ketvirtame amžiuje po Kristaus garsaus sofisto ir retoriaus Libanijo parašyta „Sokrato kalba teisme". Ksenofontas ir Libanijas kartoja visus tuos davinius, kuriuos jie rado Platono „Apologijoj", bet nesitenkina tuo ir, naudodamiesi Polikrato ir Lisijo parašytomis kalbomis, papildo anuos davinius kaikuriomis smulkmenomis.

Taigi, pasiremiant ne tik Platonu, bet ir Ksenofontu ir Libaniju, Anito kaltinimus galima suvesti in šiuos punktus: 1. Sokratas kalbąs nuolat apie kažkokį daimoniją, kurio paslaptingas balsas nurodąs jam jo veikimo kelius. Kadangi tokio daimonijo valstybinė religija nepažįsta, tai Sokratas prasikalstąs tuo, kad inveda naujus dievus, užuot teikęs tinkamą pagarbą seniems dievams. 2. Sokratas kritikuojąs senovės religinius mitus ir kalbąs paprastai ne apie paskirus dievus, bet aplamai apie dievybę. 3. Sokratas griežtai pasisakąs prieš rinkimą Atėnų

valdininkų burtų keliu ir tokiu būdu griaunąs vieną iš neseniai atstatytos demokatinės santvarkos pamatų. 4. Sokratas tvirkinąs jaunuomenę: jisai kviečiąs ją negerbti gimtojo krašto dievų ir jų globoj esamos valstybinės tvarkos, jisai sulaikąs ją nuo dalyvavimo politiniame gyvenime ir ardąs tėvų autoritetą, tikindamas jaunuolius, jog jis padarysiąs juos išmintingesnius už tėvus, ir kad tik išėję jo mokyklą žmonės galėsią laikyti save tikrai išmintingais. 5. Jisai atitraukiąs jaunuomenę nuo praktinio darbo ir politinio veikimo, tvirtindamas, kad išmintingiesiems arba norintiesiems tapti išmintingais nederą nei verstis ūkio reikalais, nei dalyvauti politiniame gyvenime. 6. Pagaliau Sokratas, aiškindamas senovės poetus, iškraipydavęs jų mintis ir suteikdavęs joms prasmę, nesuderinamą nei su moralės dėsniais, nei su valstybės instatymais.

Hesiodas, pavyzdžiui, sako: „Joks darbas nėra gėda, tik nedarbas yra gėda“. Sokratas tuos žodžius aiškinąs tuo būdu, jog „poetas liepiąs nesusilaikyti nuo jokio darbo, nei nuo teisingo, nei nuo gėdingo“[1]. Arba kitas pavyzdys. „Ilijados“ antrojoj giesmėj[2] poetas aprašo, kaip Odi-

---

[1] Xenoph. Memorab. I, 2, 56.

[2] Homero Ilijada. Vertė J. Ralys ir S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis ir J. Talmantas. Redagavo ir invadą parašė V. Šilkarskis. Kaunas, 1930 m. Pusl. 22, II giesmė. Eil. 195—203.

sėjus sustabdo achajų kareivius, kuriems jau atsibodo ilgas Trojos apgulimas ir kurie norėtų kogreičiausiai grįžti namon:

„Paprastas vyras jei bėgdamas šaukė, tai tokį sustabdęs,
Drožė skeptru jam ir žodžiais griausmingais grūmodamas sakė:
„Liaukis, kvaily! ir tylėdams klausykis, ką bus tau pasakęs
Kas už tave protingesnis. O tu ir bailus ir bejėgis,
Nei tu kovoj nežymus, nei taryboj tu nieko nereiški!
Argi visi viešpatauti čionai mes galėsim Achajai?
Gero nebus daugvaldybei invykus! Valdovas tik vienas,
Vienas karalius, kuriam išmintingojo Krono sūnus yr
Skeptrą suteikęs, instatymus davęs, išmokęs valdyti."

Sokratas tas Homero eiles aiškinęs ta prasme, kad poetas giriąs, jei kas „muša paprastus žmones ir neturtėlius"[1].

XX. KALTINIMO NESĄMONĖ

Šituose apkaltinimo punktuose yra surinkti ir išnaudoti visi plepalai, kurie lydėjo Sokratą per visą jo veikimą, kurie erzino buką minią ir kėlė jos neapykantą prieš Išminčių, kuris turėjo drąsos galvoti ir gyventi kitaip, negu ji.

---

[1] Xenoph. Memor. I, 2, 58.

Kokį tai daimoniją tiki Sokratas? Mes, Atėnų filisteriai, šiaip apie tokią dievybę nesame girdėję. Aišku, jis inveda naujus dievus ir norėtų atsikratyti senųjų. Ir ar aplamai jis tiki dievus, tuos, kurių statulos puošia mūsų šventyklas? Ką tai reiškia, kad jis kalba ne apie Dzeusą, Apolloną, Dionisą, o apie vieną Dievybę, apie kurią mums nieko nėra žinoma?

Tai pirmas davatkiškas Sokrato puolimas. Deja, Sokrato teisėjai vadovaujasi kaip tik tokių davatkišku nusistatymu. Šiek tiek insigilinę in Sokrato tikėjimo tikrąją prasmę apsišvietę atėniečiai lengvai būtų galėję insitikinti, kad Sokratas neskelbia jokio naujo tikėjimo, o tik indvasina ir pakelia in augštesnį laipsnį senąjį tikėjimą. Viena Dievybė visai nepašalina paskirų dievų, kurie yra ne kas kita, kaip tos vienos Dievybės invairūs apsireiškimai. Argi ne prieš tokią vieną, viską apimančią ir visagalę Dievybę lenkiasi Aischilas, šaukdamas: „Vienas ir tas pats Dievas yra Dzeusas, yra Apollonas, yra Hadas". Ar ką kita skelbė Kolofono išminčius Ksenofanas, šaukdamas: „*Vienas* yra Dievas, tarp dievų ir žmonių augščiausias, nepanašus in mirtingus nei išvaizda, nei mintimis"[1].

O daimonijas? Jeigu Dievybė valdo pasaulį ir veikia kiekvieną ten esamą būtybę, tai ne-

---

[1] Frg. B. 23.

jaugi Ji negali betarpiškai bendrauti su Jai atsidavusiomis sielomis? prabilti joms vienoms suprantamu balsu? Juk toks bendravimas yra pagrindinis kiekvieno mistinio patyrimo faktas, bet jis yra prieinamas tik tikrai augštoms ir teisingoms sieloms, o ne paprastiems „duonos kramtytojams" (fruges consumere nati). „Nukryžiuok jį, nukryžiuok" — šaukė Pilotui Jeruzalės minia, kuri negalėjo pakęsti to, kad Kristus vadino save Dievo Sūnum ir kalbėjo apie paslaptingus dvasinius santykius su savo Tėvu.

Sokratas kritikuoja Atėnų rinkimų sistemą. Bet juk ta kritika yra neabejojama kiekvieno demokratinės valstybės piliečio teisė. Nepalyginamai griežtesnė buvo Aristofano satyra, kuri valdančios demokratijus vadus atvaizdavo kaip menkus ignorantus, kuriems tik akiplėšiškumas leidžia spraustis in pirmąsias vietas valstybėje. Kodėl gi niekas nė negalvojo patraukti atsako-

---

Naujausiais laikais niekas taip giliai neatjautė antikinio henoteistinio ir, jei norima, panteistinio religingumo, kaip Goethe:

Sie steiget hernieder in tausend Gebilden,
Sie schwebet auf Wassern, sie schreitet auf Gefilden,
Nach heiligen Massen erglänzt sie und schallt,
Und einzig veredelt die Form den Gehalt,
Verleiht ihm, verleiht sich die höchste Gewalt.

mybėn nei Aristofano, nei tiek kitų Atėnų demokratijos priešų? Kodėl Anito ir Trasibulo demokratija susitaikė net su oligarchais, smurto keliu ir su svetima pagalba nugriovusiais seną politinę santvarką?

Sokratas žadąs padaryti jaunuolius išmintingesnius už jų tėvus. Bet nejaugi atsiras nors vienas mylintis tėvas, kuris nenorėtų, kad jo vaikai žengtų dvasinio tobulumo keliu ir nueitų toliau, negu jie patys.

Sokratas atitraukiąs jaunuolius nuo praktinio ir ypač politinio gyvenimo. Iš tikrųjų jisai mano, kad jaunas žmogus turi pirmiausia rūpintis savo vidiniu gyvenimu, kad jo siela nuolat augtų ir tobulėtų. Bet juk tai kaip tik ir yra geriausias pasiruošimas kiekvienam darbui. Tiktai doras žmogus gali būti geru visuomenės veikėju.

Visi puolimai prieš Sokratą tai ne „tragiški" nesusipratimai, o blogos valios padariniai. Jeigu garsiajam teisme nebūtų dalyvavę žmonės, kurių smulki ambicija buvo užgauta nenuilstamo tiesos Ieškotojo, apie jokį jo pasmerkimą negalėtų būti nė kalbos.

Sokrato gynimąsi teisme Platonas atvaizduoja su tokiu nepalyginamu menu, kad kiekvienas jo atpasakojimas gali tiktai susilpninti inspūdį. Komentare paduodama trumpa „Apologijos" analizė, kad skaitytojas galėtų lengviau aprėpti

jos turinį. Šiaip galime jam tiktai patarti tai, ką Horacijus pataria daryti su visais didžiausiais graikų genijaus atstovais:

vos exemplaria graeca
Diurna versate manu, versate nocturna!..

XXI. SOKRATAS KALĖJIME

Platonas paliko mums du stebuklingu vaizdu iš dviejų paskutiniųjų Sokrato dienų. Pirmas iš šitų vaizdų — tai „Kritono" dialogas. Kaip jau buvo sakyta pirmoj dalyje, Platonas parašė jį netrukus po Sokrato mirties, greičiausiai betarpiškai po „Apologijos". „Kritono" turinio taippat, kaip „Apologijos", mes neatpasakosime. Tam tikrus dalykus, kuriuos iš karto suprato Platono amžininkai, bet kurie nėra taip lengvai prieinami mums, paaiškins komentarai.

Antrą,dar tobulesnį vaizdą Platonas nupiešė „Faidono" dialoge. Išskyrus tuos du dialogu, mes neturime patikimų davinių apie kalbas, kurias vedė Sokratas per tas trisdešimts dienų, kurios praslinko tarp mirties sprendimo ir jo invykdymo.

Vienas iš seniausių jo draugų, Kritonas, laidavo teismui, kad Sokratas nepabėgsiąs iš kalėjimo. Prie to dar prisidėjo dovanos kalėjimo sargams. Tai leido draugams ir mokiniams lais-

vai lankytis pas pasmerktą mokytoją ir praleisti su juo ištisas dienas, nuo ankstybo ryto lig vakaro. Negali būti jokios abejonės, kad Sokratas kalbėjo su mokiniais apie tuos pačius dalykus, kuriems jis buvo paskyręs visą savo gyvenimą.

Tų mokinių tarpe, kurie jau ištisus metus bendravo su juo — praėjo jau aštuoneri metai nuo to laiko, kai Platonas susitiko su Sokratu prie Dioniso teatro, o kaikurie kiti mokiniai, pav., Eukleidas ir Antistenas, dar anskčiau susipažino su juo — gal tų mokinių tarpe Sokratas nesinaudojo paprastu savo dialektinio veikimo būdu, nepradėdavo kiekvieno klausimo *ab ovo,* bet plėtojo savo pažiūras pasiremdamas tomis išvadomis, kurias jau anksčiau buvo pažinę ir priėmę mokiniai. „Apologijoj" Sokratas protestuoja prieš jam teikiamą mokytojo vardą. Ir iš tikrųjų, kaip jau buvo mūsų pabrėžta, tiksliąja to žodžio prasme „mokytojo" vardas neapibūdina tinkamai Sokrato veikimo tarp apsupančiųjų jį jaunuolių. Kalėjime jisai greičiausiai atmetė paprasto savo veikimo rėmus, nesirūpino tiek „maieutiniu" ir dialektiniu savo pašnekesių būdu, o tiesiog plėtojo savo giliausius insitikinimus, išaugusius ir subrendusius ilgo jo gyvenimo bėgyje.

XXII. PASKUTINĖ DIENA

Paskutinį tragedijos aktą sudaro Platono dialogas „Faidonas". Čia Sokrato mokinys Faidonas apsako savo draugui Echekratui, kaip praleido Sokratas savo paskutiniąsias valandas ir kokias kalbas jis kalbėjo su savo mokiniais. Žymiausią vietą tose kalbose turi plačiai išvystyti sielos nemirtingumo inrodymai. Išskyrus kaikuriuos anglų mokslininkus (Burnet, Taylor), visi Platono žinovai, su kurių raštais man teko susipažinti, mano, kad tie inrodymai priklauso vien tik pačiam Platonui. Bet užtat visa kita reikia laikyti tiksliu invykių atvaizdavimu.

„Vienuolika" vyrų, t. y. valdininkų kolegija, kuriai Atėnų konstitucija pavedė teismo sprendimų vykdymą, skelbia Sokratui, kad šią dieną prieš saulės nusileidimą jis turi mirti. Grandinės, kurias Sokratas nešiojo nuo tos valandos, kai teismas pasmerkė jį mirti, nuimamos jam, jisai gali priiminėti ką nori iš savo giminių ir pažįstamų, gali valgyti ir gerti, ką tik atneš jam iš miesto.

---

[1] Pal. Wilamowitz-Moellendorff. Platon Bd. I[2] S. 172: Die Reden sind freie Dichtung und geben Platons Philosophie, aber die Erinnerungen an das Tatsächliche sondern sich ab, und sie erfordern keine weiteren Worte.

Mokiniai ir artimiausieji bičiuliai turi šį kartą šiek tiek palaukti, kol Sokratas atsisveikins su savo žmona Ksantippa. Kai pagaliau mokiniai ineina in kalėjimą, Ksantippa visai nemoka suvaldyti savo skausmo. Sokratas nenori, kad jos aimanavimai trukdytų kilnią ir ramią jo paskutiniųjų valandų nuotaiką. Kritono tarnai, Sokratui prašant, lydi ją namon.

Sokratas, atsisėdęs ant savo guolio, mėgina sulenkti ir vėl ištiesti ką tik iš grandinių išlaisvintas kojas ir trindamas jas rankomis pradeda kalbėti.

„Kaip keistai atrodo, vyrai, tai, ką žmonės vadina malonumu. Kaip nuostabiai tatai yra surišta su tuo, kas atrodo priešinga, būtent — su skausmo jausmu. Šie du dalykai jokiu būdu ne nori apsilankyti pas žmogų drauge. Bet jeigu kas siekia vieno iš jų ir pagaliau gauna, beveik visados jis yra verčiamas priimti ir antrąjį, lyg jie būtų pririšti savo viršūnėmis vienas prie kito. Taip, rodos, ir su manim invyko. Iš pradžių nuo grandinių kojos skaudėjo, o dabar, jas nuėmus, atėjo malonumas".

Tai lyg invadas in dialogą, atsitiktinė pasikalbėjimo užuomazga. Sokratas pakreips ją čionai, kaip ir visuose kituose dialoguose, in gilius, žmogui didžiausios reikšmės turinčius klausimus. Čia jis gana greit pricina prie tvirtinimo,

kad visas filosofo, t. y. „išmintics mylėtojo", gyvenimas esąs ne kas kita, kaip prisirengimas mirčiai, kuri teisingam žmogui yra nc kas kita, kaip perėjimas in kitą, grynesnį ir tobulesnį gyvenimą. To insitikinimo visapusiškas teorinıs pamatavimas priklauso, kaip jau buvo sakyta, greičiausiai Platonui. Tiktai pačiam dialogo gale grįžta Platonas prie paprasto tikrai Sokrato pasakytų žodžių atpasakojimo.

— Kiekvienas žmogus — kalba Sokratas — kurs per visą gyvenimą atsisakydavo nuo invairių kūno malonumų bei papuošalų, nes laikė juos svetimais savo sielai ir manė, kad jie teikia jai greičiau žalos, gali būti ramus dėl savo sielos likimo: toks bus papuošęs ją ne svetimu, bet tinkamu jai, papuošalu — susivaldymu, teisingumu, drąsa, laisve, tiesa ir drąsiai pradės kelionę in Hadą, kai likimas pašauks jį. — Taigi ir jūs — kreipiasi Sokratas in savo paskutiniųjų valandų liudininkus, — keliausite ten, kai ateis laikas, o mane jau dabar šaukia, kaip pasakytų tragikas, likimas. Rodos, atėjo jau laikas pagalvoti apie nusiplovimą. Manding geriau išgerti nuodus, pirma nusiplovus, kad moterys neturėtų vargo, mazgodamos lavoną.

— Gerai, Sokratai — sako Kritonas — bet ką pavesi mums padaryti dėl tavo vaikų? O gal mums duosi dar ir kitų insakymų, kad galėtume kuo geriausiai išpildyti tavo valią?

— Tai, ką nuolat sakiau — atsakė Sokratas: — nieko ypatingo. Rūpindamiesi patys savimi, jūs geriausiai patarnausite ir man, ir mano vaikams, ir patys sau. Pažadai čia nieko nepadės. Jeigu jūs nesirūpinsite patys savimi ir nenorėsite gyventi taip, kaip dabar ir pirma sakiau, tai nieko dėl manęs nepadarysite, nors kažinkaip dabar man pasižadėtumėt.

— Pasistengsime taip elgtis, bet kaip turime tave palaidoti?

— Kaip tik norite — atsakė Sokratas — jei tik mane pagausite ir jeigu aš neištrūksiu iš jūsų.

Tyliai nusišypsojęs, — pasakoja toliau Faidonas — ir pažvelgęs in mus, Sokratas tęsė savo kalbą: — Negaliu, vyrai, intikinti Kritono, kad tai aš esu Sokratas, kuris dabar šneka su jumis ir deda savo vieton kiekvieną posakį, Kritonas žiūri in mane, lyg aš būčiau tas lavonas, kurį jis netrukus pamatys, ir klausia, kaip mane reikia palaidoti. O tai, ką aš jau ilgą laiką stengiuosi jus intikinti, kad išgėręs nuodų visai nebepaliksiu su jumis, bet pasitraukęs nuvyksiu in kažkokius palaimintųjų šalis — visa tai, atrodo Kritonui, mano kalbėta tik tam, kad nuraminčiau ir jus, ir pats save.

— Taigi duokite — tęsė Sokratas — Kritonui laidą, priešingą tam, kurį jis davė mano teisėjams. Nes jisai laidavo, kad aš čia pasiliksiu,

o jūs laiduokite, kad aš čia nepasiliksiu, kai numirsiu, bet nueisiu kiton vieton. Tada ir Kritonui bus lengviau tai pakelti, ir jis, matydamas mano kūną deginamą arba užkasamą, nesisielos dėl manęs, lyg aš baisias kančias kentėčiau, ir nesakys mano laidotuvėse, kad išnešąs Sokratą in kapines ir užkasąs jį. Tad žinok, gerasis Kritone, kad tvirtinti čia tokius dalykus tai ne tik klaidinga, bet tiesiog užnuodija sielas blogio nuodais. Taigi tu privalai būti drąsus ir sakyti, kad palaidoji tik mano kūną, o palaidoti jį gali taip, kaip tau patinka ir kaip reikalauja papročiai.

Tuos žodžius pasakęs, Sokratas atsistojo ir nuėjo in gretimą kambarį nusimazgoti. Kritonas nuėjo su juo, o mums liepė palaukti. Taigi laukėme, kalbėdami ir nagrinėdami tai, kas buvo Sokrato sakyta. Tai vėl grįžome mintimis prie ištikusios mus didelės nelaimės — mes jautėme, lyg nustotume tėvo ir likusį gyvenimą turėtume gyventi našlaičiais. Kai Sokratas nusimazgojo, pas jį atvedė jo vaikus — turėjo jis dvejetą mažų sūnelių ir vieną suaugusį — atėjo ir jo namiškių moterų. Kritono akivaizdoje Sokratas pasikalbėjo su jomis, davė kaikurių nurodymų ir netrukus atsisveikino su namiškiais, o pats grįžo prie mūsų. Buvo jau arti saulėlydžio, nes jis ilgai užtruko anam kambary. Sugrįžo jisai nusimazgojęs ir atsisėdo, bet po to

jau nedaug su mumis tesikalbėjo, nes — atėjo Vienuolikos tarnas[1] ir tarė jam:

— Sokratai, aš neapsivilsiu tavim, manydamas, kad tu nesielgsi taip, kaip kiti, kurie pyksta ir keikia mane, kai aš jiems liepiu, valdininkų insakomas, išgerti nuodus. Tave juk aš gerai pažinau per šitą laiką. Esi drąsiausias, švelniausias ir geriausias žmogus iš visų tų, kurie čia buvo kada pakliuvę. Ir dabar esu tikras, kad nepyksi ant manęs, bet ant anų, kurie tai nusipelnė. Tu gi juos pažįsti. Taigi dabar — juk žinai, ką aš tau atėjau pranešti — sudiev! Pasistenk ko lengviausiai pakelti, ko negalima išvengti.

Tarnas apsiašarojęs nusisuko ir išėjo. Sokratas, pažvelgęs in jį, pasakė:

— Ir tau sudiev. Mes taip ir padarysime.

Paskui, kreipdamasis in mus:

— Koks tai mandagus žmogus — pasakė. — Visą šį laiką jisai lankėsi pas mane, kartais pasikalbėdavo su manim ir buvo maloniausias iš žmonių; ir kaip nuoširdžiai jis dabar verkia dėl manęs. Na, Kritonai, paklausykime jo, ir tegu atnešie kas nuodų, jeigu jau sutrinti, o jei ne — tesutrinie.

— Bet Sokratai — atsakė Kritonas — manding saulė dar virš kalnų ir nebus dar nusi-

---

[1] Žinoma, vergas, kuriam teko eiti budelio pareigas.

leidus, o, be to, aš žinau, kad kiti išgerdavo nuodus visai vėlai, daug laiko praslinkus po to, kai jiems buvo tai insakyta. Prieš tai jie gerai pavalgydavo ir išgerdavo, o kiti mirdavo net pasiglamonėję su savo mylimosiomis. Taigi nėra ko skubėti, laiko dar yra.

— Kad anie taip darė, kaip tu sakai, Kritonai, tai ir suprantama. Juk jie tarėsi ką laimėsią taip pasielgę, bet savaime aišku, kad aš taip nedarysiu. Esu tikras, jog ničnieko nelaimėsiu, jei išgersiu nuodus kiek vėliau. Užtat pats sau atrodysiu juokingas, besigriebdamas gyvenimo ir šykštėdamas to, ko jau nebėra. Bet paklausyk ir daryk ką prašytas.

Kritonas linktelėjo netoli stovinčiam savo tarnui. Tarnas išėjo ir netrukus grįžo su žmogumi, kuris nešė taurėje sutrintus nuodus.

Sokratas paklausė jį:

— Na, geriausias, tu juk žinai, ką reikia daryti.

— Nieko kito — atsakė anas — kaip tik išgėrus nuodus vaikščioti, kol pajusi kojas pasunkėjus, o po to atsigulti. Tada nuodai patys veiks.

Su tais žodžiais jis padavė Sokratui taurę.

Sokratas paėmė ją, visiškai ramiai paėmė ją, Echekratai, nėkiek nesudrebėjęs, nei veido spalva jam nepasikeitė, — jis pažvelgė tiktai in tarną ir paklausė jį:

— Ką pasakysi apie šitą gėralą? Ar galima jo atnašauti keno nors garbei, ar ne? — Tik tiek, Sokratai — atsakė tarnas — sutriname, kiek, mūsų išmanymu, reikia išgerti.

— Suprantu — pasakė Sokratas. — Bet pasimelsti dievams, aišku, leista ir net privalu, kad persikėlimas iš čia in tenai laimingai pavyktų. Taigi ir aš meldžiuosi, kad taip būtų.

Tai pasakęs, jis pridėjo taurę prie lūpų ir išgėrė ją ramiai ir lengvai.

Iki šiol dauguma mūsų galėjo susivaldyti neverkę, bet kai pamatėme jį geriant nuodus ir jau išgėrus, mus apleido jėgos. Man prieš mano paties norą ėmė riedėti ašaros su tokia jėga, kad aš prisidengiau apsiaustu ir pradėjau raudoti, žinoma, ne dėl jo, bet dėl savo nelaimės, kad nustoju tokio bičiulio. Kritonas išėjo dar prieš tai, nagalėdamas sulaikyti ašarų. Apollodoras ir pirma visą laiką nesiliovė verkęs, o dabar pradėjo taip baisiai rėkti ir raudoti, kad visi nustojome pusiausvyros, išskyrus vien tik Sokratą.

— Ką jūs darote, keisti žmonės — pasakė Sokratas. — Argi ne tam aš pašalinau moteris, kad jos nedarytų tokių niekų. Esu juk girdėjęs, kad mirti reikia ramybėje ir tylumoj. Nusiraminkite tad ir susilaikykite.

Išgirdę tai mes susigėdome ir liovėmėsi verkę, o Sokratas ėmė vaikščioti po kambarį. Pra-

dėjus stingti kojoms, jisai atsigulė aukštelninkas, nes taip buvo jam pataręs tarnas. Po kiek laiko tas, kuris buvo atnešęs nuodų, ėmė čiupinėti jo kojas ir blauzdas ir pagaliau stipriai ingnybęs paklausė, ar jaučiąs. Sokratas atsakė, kad ne. Paskui tarnas ėmė čiupinėti jam šlaunis ir eidamas po truputį augštyn, ženklais rodė mums, kad Sokratas šąla ir stingsta. Vėl pačiupinėjęs jisai pasakė, kad, kaip tik nuodai pasieksią širdį, viskas būsią baigta. Jau beveik visa jo apatinė kūno pusė buvo atšalus. Staiga Sokratas nustūmė apsiaustą in šalį (jisai gulėjo apklotas) ir pasakė — tai buvo jo paskutiniai žodžiai:

— Kritonai, esame skolingi Asklepijui gaidį. Neužmirškite jį atiduoti.

— Tai bus padaryta, — atsakė Kritonas. — Ar dar ką mums neinsakysi?

In tai Sokratas jau nieko neatsakė. Po kiek laiko kūnas truktelėjo. Tarnas jį atidengė. Akys buvo stačios. Kritonas užčiaupė jam burną ir užmerkė akis.

Toks, Echekratai, buvo galas mūsų bičiulio. Mes galime tiktai pasakyti: jis buvo geriausias iš visų žmonių, kuriuos tada pažinome, ir bendrai — išmintingiausias ir teisingiausias.

TREČIOJI DALIS

SOKRATO EVANGELIJA

Noli foras ire; in te redi; in interiori homine habitat veritas, et si tuam naturam mutabilem inveneris, transcende et te ipsum! Illuc ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur.

Augustinus. De vera religione c. 39, n. 72.

Alle Tag' und alle Nächte
Rühm' ich so des Menschen Los;
Denkt er ewig sich ins Rechte,
Ist er ewig schön und gross.

Goethe

Nous sommes attachés au thrône de l'Etre suprême par une chaîne souple qui nous retient sans nous asservir.

Ce qu'il ya a de plus admirable dans l'ordre universel des choses, c'est l'action des êtres libres sous la main divine. Librement esclaves, ils opèrent tout à la fois volontairement et nécessairement: ils font réellement ce qu'ils veulent, mais sans pouvoir déranger les plans généraux. Chacun de ces êtres occupe le centre d'une sphère d'activité, dont le diamètre varie au gré de l'éternel géomètre qui sait étendre, restreindre, arrêter ou diriger la volonté, sans altérer sa nature.

Jos. de Maistre, Considérations sur la France. Ch. I. Commencement.

Kiedy pytano Chrystusa o czasach, w których zejść miało królestwo Boże na ziemię, On odpowiedział: *Królestwa Boże w was jest*. Bo niebo nie tam leży, dokąd my wzrokiem sięgamy, ale w naszem wnętrzu, i można powiedzieć, że niebo widome jest odbiciem się, jak w wodzie, nieba istotnego: droga, okno do niego w środku nas; tamtędy tylko komunikujemy się z Bogiem.

Mickiewicz Słowa w W. Srodę 13. III. 1845.

I. SOKRATAS NE FILOSOFAS-TEORETIKAS, BET MORALISTAS-PRAKTIKAS

Beveik visi filosofijos istorijos vadovėliai ir nesuskaitomi didesni ir mažesni darbai, paskirti Sokratui, plačiai dėsto Sokrato „mokslą". Žodis „mokslas" vartojamas paprastai dviem prasmėm. *Teorinis* mokslas nagrinėja, kokie daiktai y r a, *praktinis* arba *moralinis* — kokie jie t u r i b ū t i. Tas dvi prasmes reikia griežčiausiai skirti kalbant apie Sokrato dvasinį palikimą.

Jo vyriausias uždavinys buvo atskleisti žmonėms tobulo gyvenimo idealą, sužadinti jų sielose jėgas tam idealui pasiekti. Abstraktinės teorijos, priklausančios ar tai pažinimo teorijai, ar metafizikai, ar pagaliau teorinei psichologijai, nebuvo jam svetimos, nes, kaip matėme, jisai buvo prisigėręs visų savo laikotarpio dvasinių laimėjimų, bet jo paties kelias ėjo visai kita kryptim — Sokratas buvo ne metafizikas

ir ne psichologas-teoretikas, o moralistas praktikas. Taigi jeigu vartoti, kalbant apie Sokratą, žodį „mokslas", tai tik ta prasme, kokią turime galvoje, kalbėdami, sakysim, apie Kristaus mokslą.

Kristus atskleidė žmonėms naują pasaulio moralinį vaizdą. Ta Jo galinga vizija, arba kaip inprasta sakyti, „intuicija", taip giliai paveikė žmonių sielas, kad tiek jų moralinės sąvokos, tiek teorinės pažiūros ingijo visai naują veidą; nuo Kristaus gimimo metų galima tam tikra prasme skaityti ne tiktai mūsų eros pradžią, bet ir naujosios filosofijos pradžią. Bet patį Kristų laikyti abstraktinių teorijų kūrėju jokiu būdu negalima. Tai būtų mažinimas Jo darbo ir nesupratimas Jo vienintelės reikšmės žmonijos istorijoj. Tą pat *mutatis mutandis* reikia pasakyti ir apie Sokratą. Ir jis atskleidė žmonėms naują pasaulio moralinį vaizdą, ir tas vaizdas taip didžiai paveikė artimesnių ir tolimesnių mokinių sielas, kad visos vėlyvesnės pastangos tikrajai daiktų esmei atskleisti yra surištos su jo dvasinio darbo laimėjimais. Bet pats tas darbas — pabrėžkime tai dar kartą — sukosi ne teorinio galvojimo srity.

Sokrato laisvojo žmoniškumo moralė nebuvo jokia doktrina, bet gyva jėga, inkūnyta pirmiausiai paties Išminčiaus asmeny. Su šita jėga Sokrato mokiniai turėjo suderinti ne tiktai visą

moralinį veikimą, bet ir savo teorines pažiūras. Iš to suderinimo išaugo beveik visa, kas yra ir visuomet bus gyva senovės galvojime, bet tas suderinimas priklauso ne Sokratui, o jo mokiniams. Jis pats buvo nepalyginamai daugiau negu filosofas — naujos dvasios užkerėtojas, naujos dvasinės karalystės atvėrėjas ir jos galingas valdovas.

Taigi žodis „mokslas", statąs Sokratą in vieną eilę su invairių metafizinių ir moralinių teorijų kūrėjais, nepajėgia išreikšti vienintelės dieviškojo vyro reikšmės. Gal tad bus geriausia pavadinti tai, ką Sokratas atnešė žmonėms, *evangelija*, t. y. „gera naujiena" apie dvasines jėgas, kurios glūdi žmogaus sieloje, kurios gali būti sužadintos ir išaugusios sukurti naują, laisvą, tobulą ir laimingą žmogų.

II. TRADICINIS SOKRATO „MOKSLO" SUPRATIMAS.

Kas yra gėris? Tai yra pagrindinis kiekvienos moralinės pasauližvalgos klausimas. Sokrato mokiniai, spręsdami šitą klausimą, nuėjo visai skirtingais keliais. Nežiūrint in tą skirtingumą jų liudijimuose, galima išskirti tam tikrus bruožus, kurie priklausė neabejojamai pačiam Sokratui.

G ė r i s — t a i l a i m ė. Tai yra pirmas atsakymas. Mokiniai ginčijasi dėl klausimo, kame yra laimė, bet visi sutinka čia, kad tobulas gyvenimas suteikia žmonėms augščiausiąją laimę. Žiūrint iš šios pusės, Sokrato mokslas vadinamas *eudaimonizmu.*

G e r a y r a t a i, k a s m u m s n a u d i n g a. Galima, žinoma, ginčytis, k a s mums yra naudinga, bet kad Sokratas tvirtina, jog žmogui yra naudinga gyventi taip, kaip mokė ir gyveno jis pats, dėl to netenka abejoti. Mokslas, kuris sutapatina gera ir naudinga, įprasta vadinti *utilitarizmu.*

K a s m u m s y r a n a u d i n g a i r t e i k i a t i k r ą j ą l a i m ę, t a s a t n e š a i r d i d ž i a u s i ą m a l o n u m ą. Lygybės ženklą tarp gero ir malonaus stato *hedonizmas.*

Pagaliau dar vienas visų mokinių paliudytas bruožas. Tikras žinojimas ir tobulas gyvenimas, arba dorybė, iš esmės sudaro vienumą, taip kad tas, kuris iš tikrųjų pažino tiesą, negali neinvykdyti tos tiesos savo veikime. Jau Aristotelis šitą tvirtinimą suprato, kaip gryniausią etinį *racionalizmą.* „Pažinti" jo akyse reiškė supinti mokslinę teoriją. Nejaugi — puola Aristotelis Sokratą — teorinis galvojimas toks yra galingas, kad jo vaisiai fatališkai nulemia visą žmogaus vidinį gyvenimą. Ta Aristotelio interpretacija išliko iki mūsų dienų. Hegel ją dar

pagilino ir sutvirtino, ir tiktai vienas kitas mūsų dienų mokslininkas drįsta ginti Sokratą nuo priekaišto, kad jis visame mūsų vidiniame gyvenime matąs tiktai vieną viską nulemiančią jėgą — teorinį galvojimą. Mes prisidedame kaip tik prie šitų mokslininkų, bet nenuneigiame, kad Sokratas jungia dorybę ir tikrą žinojimą nenutraukiamais ryšiais. Vokiečių mokslininkai tą dorybės ir žinojimo sujungimą vadina: *Der Satz vom Tugendwissen.* Tenka tiktai ištirti, ar grynai teorinis galvojimas niekuo nesiskiria nuo tikrojo *žinojimo* ir ar tokiu būdu Sokratas ir Aristotelis nekalba apie skirtingus dalykus.

III. SOKRATO TARIAMASIS EUDAIMONIZMAS, UTILITARIZMAS IR HEDONIZMAS.

Daugiausia ir plačiausiai apie šitą eudaimonizmą ir utilitarizmą kalba Ksenofontas. Deja, Ksenofonto raštai, kaip visais kitais atsitikimais, taip ir ypačiai čionai, trivializuoja ir iškraipo tikrąją Sokrato mintį. Žmogus turįs elgtis taip, kad pasiektų kodaugiausia naudos ir laimės. Aišku, jis turi būti blaivus, saikus, susivaldąs, drąsus, išmintingas, bet tik todėl, kad šitos ypatybės suteikia mums daugiausia naudos gyvenime. Mes turime ieškoti draugų ir gerai gyventi su savo broliais ir seserimis, kadangi

geri draugai ir giminės sudaro tikriausią turtą, mes turime tarnauti valstybei ir tėvynei, nes nuo jų klestėjimo priklauso ir mūsų pačių gerovė. Lytinė aistra yra peiktina, nes ji daro žmogų vergu to, kas tą aistrą sukelia. O kiek malonumo laukia žmogaus, kuris moka susilaikyti nuo savo juslinės prigimties reikalavimų. Paprastas vanduo ir juoda duona esą papasninkavusiam žmogui skanesni, negu sočiam smaguriautojui visi jo skanumynai. Niekas nemiega taip saldžiai, kaip tas, kuris prieš tai vieną kitą naktį paskyrė darbui. O po ilgo susilaikymo patenkinta meilės aistra? Ar dėl jos smagumų neverta kovoti su pagundomis?

Kiekvieno veiksmo galutinis tikslas tai pasiekti naudos ir tuo pačiu — laimės. O kadangi kas yra naudinga vienam, gali būti žalinga kitam, tai Ksenofontas atima moralės reikalavimams kiekvieną visiems privalomą bazę. „Atsiminimuose apie Sokratą"[1] randame tokią karakteringą vietą. Sokrato mokiniai stato klausimą, kas yra teisingumas ir kas yra neteisingumas. Sokratas siūlo jiems parašyti smėlyje iš vienos pusės pradines raides tų veiksmų, kurie yra laikomi teisingais, o iš kitos pusės — tų, kurie laikomi neteisingais. In antrą grupę papuola: melas, apgavystė, smurtas. Bet juk visi

[1] IV, 2, 13 et sq.

tie dalykai, jeigu jie padaromi kare priešams pakenkti, negali būti priskirti prie neteisingų veiksmų. Neteisingais juos galima laikyti tik tada, jeigu jie yra nukreipti prieš draugus plačiausia to žodžio prasme. Priešams nugalėti ir melas, ir apgavystė, ir smurtas ne tik leistini, bet tiesiog teisingi dalykai. Jeigu tokia iš tikrųjų būtų buvus Sokrato evangelija, tai sunku būtų suprasti, kaip ji galėjo sužavėti ir nulemti visą gyvenimo kryptį tokių žmonių, kaip Platonas ir Antistenas, jau nekalbant apie mažesnius sokratikus. Dar keisčiau, kad toks žymus mokslininkas, kaip Theodor Gomperz[1], kartoja tą galvojimą, kaip klasišką sokratinio indukcijos metodo pavyzdį.

Kad toks galvojimas buvo visai svetimas Sokratui, geriausiai parodo Platonas. „Apologijoj"[1] Sokratas iškilmingai pareiškia: ne tai svarbu, ar mūsų veikimas atneš mums gyvenimą ar mirtį: „Vyras, iš kurio esti šiek tiek naudos, privaląs atsižvelgti ne in pavojų tarp gyvybės ir mirties, o vien tik to žiūrėti, ar darydamas ką, elgiasi teisingai ar neteisingai, ir ar jo darbai sutinka su tauro ar netauro vyro vardu". Juk taip elgėsi Homero vyriausias karžygis Achillas. Jo motina deivė, insigeidus jam atkeršyti Hek-

---

[1] Griechische Denker, Bd. 2., III Aufl. S. 45.

[1] 29 B.

torui už Patroklo nužudymą, perspėjo jį, kad nužudžius Hektorą, reikėsią ir jam pačiam mirti. Achilas nepaklausė to atkalbinėjimo, jis ir paisyte nepaisė nei mirties, nei pavojaus, nes jam daug baisiau atrodė gyventi baigštuoliui, neatkeršijusiam už savo draugą, negu mirti. „Verčiau man, — jis sako — tuojau mirti, nubaudus tą netaurėlį, kad čionai nelikčiau išjuoktas šalia rystųjų laivų, benaudis žemės griozdas".

Mano uždavinys — tęsia Sokratas toliau savo kalbą teisme — taip sužadinti ir pakelti žmonių sielas, kad jie labiau negu visų kitų dalykų, labiau negu turto, žmonių pagarbos ir šlovės, ieškotų tikro žinojimo ir iš jo plaukiančios dorybės. „Kritonas" dar pagilina tas mintis: ne gyvenimas esąs augščiausias gėris, bet tiktai tobulas gyvenimas. Nėra tokių aplinkybių, kuriose būtų galima elgtis neteisingai. Neleistina todėl neteisingumu atsilyginti už neteisingumą: „Neteisingai elgtis visuomet yra ir negerai ir negražu"[1]. „Nei tas, kam neteisybė daroma, neprivalo atsimokėti neteisybe, nes iš viso nevalia juk elgtis neteisingai"[1]. „Gorgijo" dialoge[2] Platonas indeda in Sokrato lūpas tiesiog tvirtinimą, kad kentėti neteisingumą yra geriau, negu

[1] 49 A.
[2] 460 B; 473 A; 474 B.

elgtis neteisingai[3]. Kad tokia buvo tikroji Sokrato mintis, netenka abejoti, nes „Gorgijas" tiktai išplėtoja ir pagilina mintis, kurias randame jau „Apologijoj" ir „Kritone"

Aišku tada, kad laimė ir nauda nesudaro galutinio tikslo, in kurį mes turėtume atsižvelgti visuose mūsų veiksmuose. Ir vis dėlto Platonas, geriausias Sokrato minčių paveldėtojas, be ma-

---

[3] Indomu pažymėti, kad jau antrojo amžiaus po Kristaus rašytojai pastebėjo giminiškumą Kristaus žodžių (Mat. 5, 39) „Nesipriešinkit piktam, bet jei kas užgavo tave per dešinį skruostą, paduok jam ir kitą" su Platono paliudytais Sokrato tvirtinimais. Antrojo amžiaus po Kr. platonikas Kelsas (Celsus), parašęs prieš krikščionis savo garsų „Teisybės žodį" (Λόγος ἀληθής), vis prikaišioja jiems, kad tai, kas yra nauja jų moksle, nėra gera, o kas yra gera — nėra nauja. Taip ir garsioji ką tik mūsų pacituota vieta iš pamokslo nuo kalno esanti ne kas kita, kaip pakartojimas to, ką jau prieš keletą šimtmečių žymiai gražiau ir inspūdingiau buvo pasakyta Sokrato (Origenes C. Celsum VII 58 Werke hersgb. v. d. Kirchenväter-Kommission der königlich-preussischen Akademie der Wissenschaften Bd. II. Leipzig 1899. S. 207—208) Origenas (Ib. 59 et sq.), žinoma, protestuoja prieš Kelso išvadas, bet principinio giminiškumo Kristaus ir Sokrato posakių neneigia. Sokratui, Platonui ir kitiems graikų išminčiams taippat, kaip hebrajų pranašams, esą atsiskleidusios teisybės, kurių pilną ir tobulą apsireiškimą randame tik Kristaus „geroj naujienoj".

žiausio svyravimo tvirtina, kad siekimas idealo, kurį atskleidžia žmonėms Sokratas, yra jiems ir be galo naudingas, ir suteikia didžiausią laimę. Taippat žiūri ir visi kiti sokratikai. Deja, tikros Sokrato intencijos pinasi jų mintyse su jam svetimais siūlais. Ir tiktai sekdami Platoną mes galime prieiti prie nemirtingo Sokrato evangelijos branduolio.

Elgtis — tvirtina Ksenofontas ir giminiškas jam Aristippas — reikia teisingai, nes teisingas pasielgimas yra tikriausias kelias prie to, kas mums yra naudinga, suteikia mums daugiausia malonumo ir laimės. Taip — sako Platonas — doras gyvenimas iš tikrųjų yra ir maloniausias, ir laimingiausias, ir sutampa su mūsų tikrąja nauda, bet tai nereiškia, kad doras gyvenimas yra geras todėl, kad jis mums suteikia laimę, bet priešingai — jis tik todėl suteikia mums augščiausią laimę, kad yra geras. Ksenofontas daro iš gėrio p r i e m o n ę laimei pasiekti, o Platonui gėris yra p a t s s a u t i k s l a s, bet kaip tik to tikslo siekimas, neatsižvelgiant žmogui in nieką kitą, suteikia jam didžiausią laimę.

Jeigu Sokrato tikroji nuomonė būtų tokia, kokią ją mums vaizduoja Ksenofontas, tai gėris nebūtų augščiausias mūsų gyvenimo tikslas, kuris žavi sielą savo grožiu ir teisybe, — o gudriai apgalvotas kelias, pasirinktas pirklio, kuris moka iš anksto gerai apskaičiuoti, kaip rei-

kia tvarkyti reikalus, kad būtų pasiekta kodaugiausia pelno. Gėrį reikia mylėti dėl jo paties, o ne todėl, kad vien tik iš jo plaukia tikroji laimė.

Gėrio meilė gali turėti invairiausių laipsnių. Juo giliau instrigo meilė in žmogaus sielą, juo jis yra tobulesnis ir laimingesnis. Taigi nenustojąs sielos augimas ir tobulėjimas, vedąs prie vis didėjančios gėrio meilės, yra augščiausias visų mūsų veiksmų uždavinys. Būtų galima pritaikyti čia Kristaus žodžius apie Dievo karalystę: „Ieškokite visų pirma Dievo karalystės ir jos teisybės, o visa kita bus jums pridėta"[1].

Platonas nuolat kartoja tą mintį. Jis, tiesa, kalba apie tobulo gėrio karalystę, jos grožį ir teisybę, bet juk gėrio karalystė yra ir Dievo karalystė, o teisybės ieškojimas sudaro tiesiog Platono moralinės pasauližvalgos kamieną, ir kad tas kamienas buvo sukurtas jau Sokrato, rodo tarp kitko vietos, kurias su tam tikru nusistebėjimu randame Ksenofonto „Atsiminimuose".

Seklios išvados apie dorybę kaip apie tikriausią kelią in laimę — yra paprastas Sokrato minties iškraipymas, nes gėris nustoja čia būti kiekvieno mūsų veiksmo augščiausiu tikslu ir daros tik paprasta priemone laimei ingyti. Visai kitaip skamba tie posakiai, prie kurių mes

[1] Mat. VI, 33

dabar pereiname. Ksenofontas prieštarauja pats sau, bet užtat sutinka su Platonu, dėdamas juos in Sokrato lūpas: „Geriausiai, mano nuomone, gyvena tie, kurie daugiausia rūpinasi tuo, kad jie paliktų kogeriausiais, o maloniausiai gyvena tie, kurie jaučia, kad jie darosi geresni"[1]. Kitoj vietoj skaitome vėl tokį posakį: „Ar tu manai, kad iš visų dalykų, kurie tik yra, bent vienas gali suteikti žmogui tokį džiaugsmą, kaip jausmas, jog jis pats ir jo draugai darosi geresni"[2]. Iš kur paėmė Ksenofontas tuos posakius, sunku pasakyti. Gal jie kilę iš jo tikrų atsiminimų, kuriuos jis tačiau nemokėjo suderinti su bendru jo piešiamu Sokrato vaizdu? O gal jis mechaniškai yra nurašęs juos iš kurio nors tikrojo Sokrato mokinio, sakysim, iš Platono ar Antisteno? Viena tik aišku: čia mes prieiname prie tikrojo visos Sokrato evangelijos branduolio.

IV. SIELOS TOBULUMAS — AUGŠČIAUSIAS GYVENIMO TIKSLAS

Žmogaus sielos tobulumas — visi moralės insakymai neturi jokio kito tikslo, kaip tą tobulumą pasiekti. Dorybė tai niekas kitas,

---

[1] Memorab. IV, 8. 6.
[2] Memor. I. 6. 9.

kaip tik tas tobulumas. Ir kaip tik todėl galima tvirtinti, kad šiaip ar kitaip visos atskiros dorybės sueina in *vieną* dorybę. Jeigu žmogus pasiduoda ne savo paties nustatytiems pagrindiniams dorovės dėsniams, tai jo veikime galima atskirti tiek dorybių, kiek yra tų dėsnių. Bet ten, kur žmogus iš visų jėgų stengiasi pasiekti *vieno* tikslo — savo sielos tobulumo, ten pagaliau randame tik *vieną* dorybę, nors ir pasireiškiančią invairiausiomis formomis. Visas Sokrato veikimas neturi jokio kito tikslo, kaip pasukti žmogaus sielą tokia kryptimi, kad ji visuose savo judėjimuose nepamestų iš akių tos vienintelės keliarodės žvaigždės[1]. Kas eina tuo keliu, tas tuo pačiu randa sau didžiausią naudą, malonumą ir laimę, bet ta laimė nėra joks išorinis atlyginimas už gerą elgesį. Doras, tobulas gyvenimas pats savyje yra didžiausia laimė. Mes geidžiame gėrio ne todėl, kad jis teikia mums didžiausio malonumo ir laimės, bet priešingai — gėris teikia mums su nieku kitu nesulyginamą džiaugsmą ir laimę tik todėl, kad mes geidžiame jo pasiekti, ir juo giliau geidžiame, juo daugiau džiaugsmo plaukia mums iš šitos veiklios meilės.

Dabar mes suprantame, kokia prasme galima kalbėti apie Sokrato „eudaimonizmą", „utilitarizmą" ir „hedonizmą". Jeigu laimė, nauda ir

---

[1] Plato. Gorg. 99 E.

malonumas turi būti galutinis viso mūsų veikimo tikslas, tai Sokratui visos tos teorijos buvo ne tiktai svetimos, bet tiesiog nepakenčiamos, nes jos instatydavo žmogaus valią in visai klaidingas vėžes. Bet Sokratas visai nenorėjo neigti, kad geismas pasiekti naudingo, malonaus ir laimingo gyvenimo pilnumos glūdi žmogaus prigimtyje ir gali būti patenkintas. O patenkintas jis gali būti kaip tik tada, kada žmogus mažiausiai apie jį galvoja. Tą patį, ką Sokratas, skelbė ir Kristus: „Kas laimėjo savo gyvybę, praras ją, ir kas dėl manęs (t. y. dėl Kristaus atskleistos teisybės) prapuldytų savo gyvybę, ras ją"[1]. Prieš šitą analogiją galima pasakyti, kad Kristus gyvenimo tikslą perkelia in kito pasaulio ribas, o Sokratas palieka mūsų pasaulio tikrovėj. Nereikia tačiau užmirtši, kad iš vienos pusės ir Kristus kalba apie Dievo karalystę žemėje ir mumyse, o iš antros — ir Sokratas (stengsimės parodyti tai toliau) ne tiktai nešalina iš savo moralinės pasauližvalgos „kito pasaulio", bet mato jame lyg tos pasauližvalgos apvainikavimą.

---

[1] Mat. 10, 39.

V. DOROVINIO GYVENIMO AUTONOMIJA IR AUTARKIJA — SOKRATO OPTIMIZMAS.

Kol žmogus klauso keno nors kito (tradicijos, valstybės, bažnyčios, partijos) nustatytų moralės reikalavimų, nesigilindamas in jų vidinę reikšmę, o priimdamas juos kaip išorinio autoriteto pasireiškimus, jis nėra l a i s v a s tikrąja to žodžio prasme. Technikinė mokslo kalba pažymi tokį nusistatymą kaip *heteronomiją*. Sokrato idealas nėra nustatytas jokio išorinio autoriteto. Jis, tiesa, pagaliau sutampa su vyriausiais graikų religijos siekimais, bet tai nėra išorinis pritaikymas, o visai laisvas supuolimas. Sokrato auklėjimo originalumas pasižymi kaip tik tuo, kad jis neduoda mokiniams jokių prinokusių vaisių, bet iš visų jėgų stengiasi taip sužadinti jų sielas, kad jos pačios savyje, savo paslaptingose gelmėse ir savo laisvu nusistatymu rastų kelią in teisybę. Taigi pirmas bruožas, kurį reikia pažymėti Sokrato evangelijoj, yra dorovinio gyvenimo *autonomija*. Žmogaus siela p a t i nustato sau tikslą, kurio turi siekti, p a t i pasirenka kelius tam tikslui ingyvendinti ir ingyvendindama jį s a v y j e randa gaivinantį džiaugsmą ir laimę.

Sielos tobulumas yra augščiausias tikslas visų mūsų veiksmų. Stengdamasis tą tikslą pasiekti,

žmogus susiduria su invairiomis kliūtimis, kurios glūdi ar tai jo paties juslinėj prigimtyje, ar toje gamtinėje, socialinėje, šeimyninėj aplinkumoj, kurioj jis gyvena. Ar tos kliūtys gali sustabdyti augimą sielos, kuri galutinai nustatė savo kelią ir aiškiai mato savo žvaigždę keliarodę?

Sokratas atsako in tai griežtai neigiamai: jeigu siela nukrypsta nuo pasirinkto tobulo kelio, tai ne išorinių aplinkybių, bet jos pačios silpnumo kaltė. Paprastai manoma, jog laimė labai daug priklausanti nuo išorinių gyvenimo sąlygų: nuo turto, kilmės, šeimos, visuomenės ir valstybės, su kuriomis žmogus yra surištas tūkstančiais siūlų. Taippat sveikata, grožis, pasisekimas meilėje, proto gabumai ir t.t. sudarą juk eilę sąlygų laimingam gyvenimui. Sokratas visai neneigia tų vertybių, jis tiktai griežtai ir nuolat pabrėžia, kad jų reikšmė yra vien tik r e l i a t y v i. Žmogus gali turėti visas tas tariamąsias laimingo gyvenimo sąlygas, o kartu būti savo aistrų ir išorinių aplinkybių žaislu ir vergu. Iš jo gali būti atimtos visos tos reliatyvios vertybės, ir vis dėlto jo vidinė laisvė, plaukianti iš galutinio ir nepakeičiamo nusistatymo gyventi tobulą gyvenimą, gali nuo to nieko nenukentėti.

Mums, silpniems žmonėms, toks optimizmas yra tiesog nesuprantamas, už tat visų dvasinių

žmonijos viršūnių patyrimas patvirtina Sokrato nusistatymą. Skaitykime šventųjų gyvenimus ir mes visur rasime, kad tikras sielos tobulumas ne tiktai nepriklauso nei nuo mūsų juslinės prigimties, nei nuo išorinių gyvenimo aplinkybių, bet kaip tik pasireiškia ir auga, nugalėdamas visas kliūtis. Vidinė laisvė, nuo kurios priklauso tikroji žmonių laimė, pasireiškia visų pirma nepriklausomybėj nuo viso, kas neplaukia iš jos pačios gelmių.

Visos gėrybės, su kuriomis paprastai rišama žmonių laimė, turi savo pagrindą mūsų troškimuose, o trokštame mes visų dalykų, iš kurių tikimės malonumų. Malonumas kaip tik ir yra mūsų troškimų patenkinimas — malonumą patiria žmogus visais tais atsitikimais, kada jis pasiekia tai, ko jo „širdis trokšta". Žmogus priklauso nuo visų dalykų tik tiek, kiek jis tų dalykų trokšta: tik todėl sveikata, grožis, fizinė jėga, juslinė meilė, garbė, galia ir t. t. yra jam gėrybės, tik todėl turėdamas jas jis jaučiasi laimingas, o nustojęs jų — nelaimingas. Atsipalaiduoti nuo tariamųjų gėrybių galima tiktai suvaldant tuos troškimus taip, kad jie nustotų bet kokios intakos in žmogaus laimę. Tik tada žmogus darosi tikrai nuo jų nepriklausomas ir savo tobulame veikime randa neišsemiamą vidinio džiaugsmo ir laimės versmę. „Džiaugsmo vaikais" vadina save pirmieji Kristaus pasekėjai:

„Visuomet džiaukitės“ — rašo Šv. Povilas Tesalonikiečiams[1]. Tokiais pat „džiaugsmo vaikais“ norėjo padaryti atėniečius, o per juos ir visus kitus žmones, taipogi ir Sokratas. Tas džiaugsmas plaukia iš jausmo, kad blogiui yra pakirstos giliausios šaknys ir kad siela, kuri rado kelią in tikrąją savo laisvę, turi savyje pakankamai jėgų visoms savo augimo kliūtims nugalėti.

Sokratas neišvystė savo pažiūrų moksliškoj formoj ir nevartojo tų terminų, kuriais mes palengviname sau jo giliausių intencijų supratimą — jam tie ramentai nebuvo reikalingi, nes jis davė žmonėms tai, kas sveria nepalyginamai daugiau negu visos teorijos: idealą, inkūnytą savo paties asmeny. Abstraktinis mokslas gali prisiartinti prie Sokrato dvasinės karalystės tiktai naudodamasis savo ramentais. Vienas iš tokių ramentų yra terminas autarkija, kuris reiškia sielos nepriklausomumą nuo viso ko, kas nėra surišta su jos laisvai pasirinktu keliu, kuris veda ją prie vieno tikslo — vidinio tobulumo.

VI. SOKRATAS IR ASKETIZMAS.

Kaikurie Sokrato mokiniai, pav. Antistenas, jo skelbiamą dorovinę autarkiją suprato, kaip

[1] I, 5, 18.

šauksmą griežčiausiai atmesti visas reliatyvias gyvenimo vertybes. Sokratas, jų nuomone, skelbiąs kraštutinį a s k e t i z m ą.

Populiariausiu to asketizmo atstovu, pragarsinusiu Kinikų idealą plačiausiuose graikų liaudies sluogsniuose, buvo garsusis Diogenas iš Sinopės, kuris buvo vadinamas „pasiutusiu Sokratu". Gyveno jis statinėj, visas jo turtas susidėjo iš lazdos, primityviškiausio ąsočio, su kuriuo jis sėmė vandenį, ir nudėvėto apsiausto, kurį nakties metu jis pasiklodavo miegoti. Pasakojama, kad Aleksandras Didysis, su kuriuo legenda dažnai riša garsųjį Kiniką, prisiartinęs vieną kartą prie jo ir paklausęs, ką jis turėtų padaryti, kad suteiktų jam malonumo? Diogenas, kuris, išlindęs iš savo statinės, šildėsi saulės spinduliuose, atsakęs tiktai: „Pasitrauk nuo saulės".

Pats Sokratas tokių sąlygų vidinei laisvei nestatė. Ne natūralių žmogaus troškimų išnaikinimo, o tiktai jų suderinimo su pagrindiniu jo gyvenimo tikslu reikalavo jis iš savo mokinių. Juslinė mūsų prigimtis turi ne valdyti mūsų sielą, bet t a r n a u t i jos uždaviniams. Tobulas ar bent tobulėjąs žmogus gali ne tiktai drąsiai naudotis visomis žemės dovanomis, bet ir padaryti iš jų priemones savo doroviniam veikimui padidinti. Čia tik vienas pavyzdys.

Sokratas nėkiek nesirūpino savo turtu. Basas, su nudėvėtu apsiaustu, nuo ryto iki vakaro liekąs Atėnų gatvėse, nepripažįstąs jokio kito užsiėmimo, kaip atėniečių sielų kvotimo ir žadinimo — tokį jį piešia mums visi jo veikimo liudininkai. Bet atsidūręs linksmoj puotoj, kur Atėnų dvasinės inžymenybės tiesiog lenktyniavo sąmojum, idėjų originalumu ir jų meniškos išraiškos tobulumu, jis ne tiktai neatsisakydavo nuo vyno, bet išgerdavo jo tiek, kad priversdavo nusistebėti ir karščiausius Bakcho gerbėjus. Gėrėdamasis to dievaičio dovanomis, jis niekuomet nenustodavo blaivaus proto: vynas tik sukeldavo jo dvasinę energiją ir leisdavo jam juo galingiau veikti puotautojų sielas.

Stebuklingąjį puotaujančio Sokrato vaizdą piešia mums Platonas savo dialoge „Symposion". Pas jauną dramaturgą Agatoną, kuris kaip tik pirmą kartą buvo apvainikuotas už savo tragediją, susirinko išrinktasis Atėnų inteligentijos ratelis. Vienas iš dalyvių siūlo paskutinę puotos dalį paskirti kalboms, garbinančioms meilės dievaitį Erotą. Pasiūlymas priimtas, ir dalyviai vienas po kito išdėsto savo meilės filosofiją. Paskutinis kalba Sokratas. Žmonių kalba nepažįsta nieko gražesnio už tą panegiriką Erotui, kurį Platonas indeda in Sokrato lūpas. Vynas stebuklingai pakėlė jo inkvėpimą, ir, nors prieš tai kalbėjo du to laiko bene didžiau-

sios meno garsenybės, Agatonas ir Aristofanas, visi jaučia, kad giliausią, galutinę teisybę apie dievaičio Eroto prigimtį ir apie skirtumą tarp dangiškos Afroditės ir Afroditės vulgariškos pasakė tiktai Sokratas, ir todėl visas dialogas baigiasi panegiriku, kurį sako Sokrato garbei jo be galo gabus, bet aistringas ir nesuvaldomas mokinys Alkibiadas. Manau, kad kiekvienas, kuris atidžiau perskaitys Platono gražiausiąjį kūrinį, atgaivins savo sąmonėj dieviškojo vyro vaizdą geriau, negu tai sugebėtų padaryti šimtai storų moksliškų knygų, paskirtų mūsų išminčiui. Taippat Sokrato elgimasis toj puotoj geriausiai parodys jam skirtumą tarp siauro ir dažnai beprasmingo asketizmo ir tikros vidinės laisvės, inkūnytos mūsų išminčiuje.

VII. EUTICHIJA IR EUPRAKSIJA.

Memorabilijose randame trumpą pastabą apie laimės rūšis, kuri bus paimta, greičiausiai, iš patikimo šaltinio. Sokratas, — pasakoja Ksenofontas[1], — iš principo skiria eutichiją ir eupraksiją. *Eutichija* tai yra laimė, kurią likimas mums dovanoja be jokių mūsų pačių pastangų, o eupraksija — laimė, kurią mes iškalame nenuilstamais savo valios smūgiais. Tiktai antroji

[1] Memorab. III, 9, 14.

rūšis yra tikroji laimė. Vartodami mūsų dienų terminus, galėtume pasakyti, kad Sokrato nusistatymas buvo griežtai *energistinio* pobūdžio. Tikrąjį gėrį galima pasiekti tiktai nepaliaujamu veikimu tame rate, in kurį mus pastatė likimas. Ir kaip tik tas veikimas, iš kurio kįla vidinis patenkinimas, yra tikroji laimė.

Paprastai manoma, kad laimė yra glaudžiai surišta su pasisekimu. Sokratas prieš tą pažiūrą griežčiausiai protestuoja. Pasisekimas priklauso juk ne tiktai nuo mūsų pačių. Jeigu mūsų laimė priklausytų nuo išorinių jėgų, tai mūsų tikroji vidinė laisvė, iš kurios plaukia laimė, būtų visai iliuzorinė. Žmogui visai pakanka, kad jo valia būtų nukreipta visais atsitikimais in gėrį. Jeigu ji sutinka nepašalinamų kliūčių, tai jau vienas jausmas, kad buvo padaryta visa, kas reikalaujama pareigos, suteikia mums pilną vidinį patenkinimą. Tobulas ir tuo pačiu laimingas gyvenimas nėra kas kita, kaip nuolatinis pasireiškimas energijos, nukreiptos visuomet in vieną tikslą.

Bet gal prigimtis davė mums tiktai norą siekti gero, nesuteikdama jėgų tam gėriui ingyvendinti. Sokratas atmeta mintį, esą žmogus iš prigimties yra savo juslinių troškimų vergas, galįs tiktai svajoti apie gėrį, o ne tvirtai eiti jo apšviestu keliu. Laimė yra mumyse, ji

priklauso vien tik nuo nepaliaujamo sielos augimo ir tobulėjimo. O tą tobulėjimą žmogus turi savo rankose, ir jokios išorinės jėgos negali jam atimti laisvės eiti pasirinktu keliu. Jeigu jis nuleis rankas ir suklups ant to kelio, tai jo moralinio bejėgiškumo, o ne išorinių aplinkybių kaltė.

VIII. SOKRATO „RACIONALIZMAS".

Nuo Aristotelio laikų Sokratui nuolat daromas priekaištas, esą jis be jokio saiko išaugštinęs intelektualinę mūsų sielos funkciją ir neinvertinęs pakankamai kitų joje veikiančių jėgų. Jis manąs, kad žmogus, *pažinęs* tiesą, tiesiog negali jai priešintis ir darosi jos ištikimiausiu tarnu. Šviesa, uždegta žmogaus galvoj, tuo pačiu apšviečianti ir jo širdį, t. y. visus jo jausmų ir valios paslaptingus judėjimus. Sokratas skelbiąs griežčiausią racionalizmą ir intelektualizmą[1].

Nežinau, ar filosofijos istorijoj galima surasti kitą lygiai keistą ir vis dėlto beveik visų kartojamą nesusipratimą.

Nejaugi Sokratas buvo toks naivus žmonių sielos žinovas, kad jis galėjo manyti, jog gana išaiškinti žmogui tiesą, kad ta tiesa pasidarytų

[1] Pal. Aristot. Eth. Nic VI 13. 1144b 18—21. 28—30; Ib. III 11. 1116b 4 sq.; Ib. VII 3. 1145b 21—27; — Eth. Eud. 15. 1216b 2 sq.; Magna Mor. I 1. 1182a 15 sq.

jo gyvenimo žvaigžde keliarode? Nejaugi jisai kiekviename žingsny nesusidurdavo su reiškiniu, kurį geriausiai apibūdina romėnų poeto[1] žodžiai:

Video meliora proboque,
Deteriora sequor.

Jau vieno Alkibiado pavyzdys būtų galėjęs jį intikinti, kad proto spinduliai toli gražu nevisuomet prasiskverbia in tamsiausias sielos gelmes. Juk kam kam, o Alkibiadui intelektualinių jėgų tikrai nestigo. Genialusis jaunuolis puikiausai s u p r a t o Sokrato „mokslą" ir žavėjosi jo grožiu, bet jo aistringa juslinė prigimtis ir nesuvaldoma ambicija traukė jį in kitą pusę. Sokrato vaizdas ir jo žodžių žavinti galia glūdėjo jo sieloje ir kartais sukeldavo joj karščiausius sąžinės priekaištus, bet nepajėgdavo pakreipti jį in tą kelią, kurį rodė Sokratas[2]. Jeigu mūsų Išminčius nebūtų kreipęs jokio dėmesio in tokius pavyzdžius, tai jis būtų buvęs ne vienas iš didžiausių žmonių sielų vadovų, bet užsispyręs psichologas teoretikas, nieko nenorįs pakeisti savo išgalvotame „moksle", nors kasdieniniai gyvenimo patyrimai aiškiausiai tam mokslui prieštarauja.

Visas tas nesusipratimas kilo iš to, kad nuo Aristotelio iki Hegelio ir dar toliau filosofijos

[1] Ovid. Metam VII, 20—21.
[2] Sympos. 215 D.

istorikai žiūrėjo in Sokratą, kaip in tam tikrų etinių teorijų kūrėją. Sokratas taippat, kaip ir Kristus, sako žmonėms: „Pažinkite tiesą, ir tiesa jus išvaduos". „Pažinkite tiesą" — tai visai nereiškia: „sukurkite arba priimkite kokią nors abstraktinę teoriją", bet vien tiktai: „Insigilinkite in save, in visus savo sielos judesius, in savo ydas ir dorybes, savo palinkimus ir pareigas, savo likimą ir laimę. Jūsų sielose gyvena gėrio troškimas. Tiesa, jūsų juslinė prigimtis ir iš jos plaukią troškimai užtemdo jums tiesos vaizdą, bet jei jūs atsidavę ieškosite jos, tai visos kliūtys atpuls, lyg supuvęs kevalas nuo sveiko branduolio, jūs pamatysite, kur yra vienintelis tikras gėris ir tikroji laimė, ir patirsite, kaip, augant jūsų sieloms, jose atsiras jėgų tam gėriui pasiekti. Pirmas žingsnis, kurį jūs turite padaryti, tai nusisukti nuo visų tų aistrų, papročių ir prietarų, kuriais iki šiol gyvenote, — pripažinti, kad jūs nieko nežinote, kad esate akli žmonės, besiblašką tamsumoj. Jūsų sieloje iškils iš pradžios didžiausias nusivylimas visa jūsų praeitimi, jausitės kaip sumindžiotos kirmėlės, bet iš tokio nusivylimo ir skausmo gims nusistatymas ieškoti kelio, kuris išvestų iš bedugnės, kurion papuolate. Pakelsite galvą ir miglotoj tolumoj pastebėsite tikrojo gėrio šviesą ir atrasite savyje jėgų eiti jos rodoma kryptimi". Tiesa, kurią čia skelbia

Sokratas, nėra joks abstraktinis mokslas, supintas iš invairių proto sąvokų: tiek Sokrato, tiek Kristaus „žinojimas" nėra jokia teorinė „sistema", kuria moralinės mūsų sielos jėgos visai gali būti nepaliestos. Tokia tiesa, kurią jau apleido šiltas gyvenimo kvėpavimas, visiškai nerūpėjo Sokratui. Jisai norėjo sužadinti žmonių sielose g y v ą j ą t i e s ą. Išdidiems mokslininkams, kurie rodo žmonėms iš vaško nulipdytus obuolių modelius, lyg jie būtų saldūs ir sultingi vaisiai, Sokratas galėtų sušukti Mickevičiaus žodžiais:

Martwe znasz prawdy, nieznane dla ludu.
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskierce:
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce.

Gyvoji tiesa tai ne abstraktinės minties padaras, bet žmogaus sielos vidinio persilaužimo ir atsinaujinimo vaisius. Galvojimas sudaro tik *vieną* iš momentų tame atsinaujinime ir net ne svarbiausią. Tiktai grynos širdies žmonės — sako Kristus — pamatys Dievą[1]. Ir tą patį iš esmės skelbia Sokratas.

Pats jo veikimo būdas bent per du paskutinius jo gyvenimo dešimtmečius su kokios nors mokslinės teorijos dėstymu neturėjo nieko bendro. Sokratas nieko nerašė, o išlaikyti atmin-

---

[1] Mat. 5, 8.

tyje komplikuotą filosofinę teoriją, mėginančią atsakyti in svarbiausius gyvenimo klausimus, neinmanoma. Jeigu Sokratas būtų buvęs tam tikro „mokslo" inkūrėjas, tai jam turėtų rūpėti jo tikslus išlaikymas. Bet tai jam visai nerūpėjo. Kiekviena mokslinė bei filosofinė teorija sudaro ilgą grandinę sąvokų. Kas ją nori aprėpti, turi palaipsniui pereiti nuo vienos grandies iki kitos, kiekvienu momentu turėti galvoj viską, kas buvo iki šio momento pasiekta, ir pinti tolimesnes išvadas, nuolat atsižvelgdamas in jau pasiektus rezultatus. Nieko panašaus Sokrato veikime mes nerandame. Kiekvienas pasikalbėjimas prasideda nuo pat pradžios, *ab ovo,* kaip dabar sakoma. Sokratas pats nieko netvirtina, jis priima iš savo pašnekovo tą atsakymą, kurį tas duoda, iškilus pasikalbėjime tai ar kitai problemai. Jisai tiktai pareiškia, kad tame atsakyme jam ne viskas aišku ir prašo išsklaidyti tam tikras jo abejones. Papildomas atsakymas tų abejonių neišsklaido, ir Sokratas kreipia toliau dėmesį in kįlančias sunkenybes. Naujas atsakymas, naujos sunkenybės, naujas insibrovimas in problemą. Sokratas neina nė žingsnio pirmyn, kol negaus iš savo pašnekovo aiškaus atsakymo in kįlančias abejones ir, eidamas toliau, daro tiktai tas išvadas iš jo žodžių, kurių neišvengiamumą pripažįsta ir pats pašnekovas. Sokratas lygino savo dialektiką su savo

motinos, kuri buvo priėmėja, amatu: jis padėdavo gimti mintims, kurios glūdi žmogaus sielos gilumoj, bet nemoka atrasti sau kelią in šviesą. Maieutika, t. y. priėmėjos menu, vadina Sokratas savo veikimo būdą[1]. Sokratui rūpėjo ne primesti pašnekovui *savo* tiesos, bet lyg išgauti iš jo paties tiesą, in kurią šiaip jis nemokėtų surasti kelio. Tai buvo ne bejėgių abstraktinių sąvokų pynimas, o sielos žadinimas ir gaivinimas. Išminčius lyg perliedavo in pašnekovo sielą entuziazmą, kuris degdavo jo paties širdyje, ir keldavo jo sieloj pasiryžimą ieškoti tiesos ir atradus pavesti jai gyvenimą.

„Kai mes — sako Alkibiadas savo garsiam panegirike[1] — klausomės keno nors kito, nors tai būtų ir labai geras kalbėtojas, jokio ypatingo inspūdžio tai niekam nedaro. Bet jei kas tavęs klauso, Sokratai, arba jei kas kitas atpasakoja tavo žodžius — nors tai būtų ir visai prastas kalbėtojas — visi, kas klauso, ar moteris, ar vyras, ar jaunikaitis, visi esame sujaudinti ir sužavėti... Kada klausau Sokratą, širdis man plaka daug smarkiau, negu šokantiems koribantams, ir nuo jo kalbų rieda iš akių ašaros. Ir matau, kad ir daugelis kitų yra tąpat patyrę. Klausydamas Periklą ir kitus gerus kalbėtojus, galvojau, kad jie gerai kalba, bet nieko panašaus nepatirdavau, nebūdavo susijau-

[1] Theait. 148 E et sq.; 160 E; 184 B.

[1] Sympos. 215 D.

dinusi mano siela ir nepasipiktindavo, kad vergo gyvenimą gyvenu".

Žinoma, tokio galingo žavinčio inspūdžio nebūtų galėję padaryti Sokrato klausytojams vien tik jo žodžiai. Kaip ir visi didžiausieji žmonių giminės atstovai, Sokratas veikė ne tiek tuo, ką jis kalbėjo, kiek tuo, kas jis buvo. Žmonės matė prieš save inkūnytą idealą išminčiaus, kuris tiesos ir gėrio jieškojimui paskyrė visas savo jėgas, nuolat tame jieškojime augo, ingydavo tame augime nuolat gilesnės ir pilnesnės vidinės laisvės ir iš visų jėgų stengėsi, kad šitoj laisvėj ir iš jos plaukiančiame paslaptingame dvasios džiaugsme galėtų dalyvauti visi žmonės. Tokį veikimą, kuris stato Sokratą in vieną eilę su didžiausiais religijų inkūrėjais — suvesti tokį veikimą in vienašališkos etinės ir psichologinės teorijos inkūrimą yra tiktai nužeminti Sokratą ir uždaryti sau kelią in jo atneštos pasauliui „geros naujienos" supratimą.

Negali, žinoma, būti jokios abejonės, kad jis skyrė pažinimui labai didelį vaidmenį. Dialektika, kurios tobuliausius pavyzdžius paliko mums Platonas, buvo jau ir Sokratui svarbus tiesos jieškojimo inrankis. Jam buvo visai svetimas nusistatymas, kurio išreiškimą turime Mickevičiaus eilėse:

O czemkolwiek rozprawa, im dłużej się wiodła,
Tem dalsza jest od prawdy, jak woda od zródła
(Zdania i uwagi 86)

Juk neveltui jisai buvo vienas iš didžiausių Apollono religijos atstovų, to dievo, ant kurio šventyklos buvo užrašyti žodžiai: „Γνῶθι σαυτόν — Pažink pats save“. Visus mūsų sielos judesius Sokratas stengėsi perverti tikrojo pažinimo spinduliais. Čia jis yra tikras sūnus savo tautos, kuri sukūrė mokslą ir filosofiją ir intraukė in jų ratą visą tikrovę. Bet iš to, kad pažinimo spinduliai gali prasiveržti per giliausius mūsų sielos sluogsnius, jokiu būdu negalima daryti išvados, kad tie spinduliai gali be jokio pasipriešinimo valdyti visą mūsų vidinį gyvenimą. Pats pažinimas — pabrėžkime tai dar kartą — nėra vien tik intelektualinės mūsų funkcijos padaras. Abstraktinis galvojimas gali supinti tą ar kitą mokslinę teoriją, bet toks bejėgis padaras niekuomet nesužadins žmogaus sielos ir neprisidės prie jos augimo. O kaip tik tas augimas sudarė pirmutinį Sokrato rūpestį, ir jis turėjo tam tikslui pasiekti geresnių priemonių, negu skiriamą jam abstraktinį „mokslą“.

IX. SOKRATO INDIVIDUALIZMAS. ŽMONIŲ MORALINĖ LYGYBĖ

Žmogus laisvai pasirenka gėrį, kaip augščiausią savo gyvenimo tikslą, ir, eidamas jo nustatytu keliu, gali visiškai jį pasiekti, nes jo vy-

riausias uždavinys yra grynai vidinio pobūdžio ir negali būti sutrukdytas išorinių kliūčių. Žmogus tokiu būdu darosi visiškai savarankišku moralinio gyvenimo centru, kuris pasiduoda išorinėms gyvenimo normoms tik tiek, kiek jos atrodo jam teisingos ir išmintingos. Žiūrint iš šitos pusės, Sokrato autonomizmas ir autarkizmas pasirodo esąs ir absoliutus individualizmas, o individualistinė laisvojo žmoniškumo moralė veda, kaip prie artimiausios savo pasekmės, prie pripažinimo žmonių *lygybės dorovės atžvilgiu.*

Sena graikų moralė rišo vidinę žmonių vertę, jų vadinamąją „kalokagathiją" su augštąja kilme ir griežtu išlaikymu tradicijų, kuriomis gyveno valdančios kraštą aristokratinės giminės. Nuo Persų karų daugumoj graikų valstybėlių įsigalėjo demokratija, bet ir demokratinė visuomenė nemokėjo įsivaizduoti moralinės vertybės, kuri būtų nepriklausoma nuo tokių išorinių sąlygų, kaip sakysim, gimimas laisvoj šeimoj, graikų tautybė, naudojimasis visomis pilietinėmis teisėmis, augštas svoris visuomeniniame gyvenime, pagaliau tam tikras ekonominis nepriklausomumas. Sokrato etika atmeta visas šias sąlygas, kaip neesmines. Tikroji žmogaus vertybė priklauso vien tik nuo jo vidinio tobulumo, o prieš tą idealą visi žmonės yra lygūs.

„Kas priėmė Kristų, — sako šv. Jonas[1] — tiems Jis davė galios būti Dievo vaikais". Nuo išorinių sąlygų ta galia jokiu būdu nepriklauso. Priešingai — juo didesnės yra išorinės kliūtys, su kuriomis turi kovoti auganti ir tobulėjanti siela, juo didesni yra jos dvasiniai laimėjimai. Visi žmonės, kurie eina gėrio keliu, yra Dievo vaikai ir, kaip tokie, lygūs. Sokrato nusistatymas žmonių moralinės lygybės klausimu yra tokspat, kaip ir Kristaus. Ir čia, ir daugelyje kitų atsitikimų, jis yra tikras praecursor Christi — Kristaus pirmtakas, vadovas in Jo karalystę.

X. POLITINĖS IR SOCIALINĖS LYGYBĖS KLAUSIMAS

Ar iš žmonių moralinės lygybės plaukia ir jų politinė ir socialinė lygybė? Kaikurie Sokrato mokiniai, pirmoj eilėj kinikų mokyklos inkūrėjas Antistenas, pasmerkia visus žmonių politinius ir socialinius skirtumus. Kinikų mokyklos idealą pagilino ir išplėtojo stoikai, o su stoikais genetiškai yra surištas ir mūsų dienų socializmas. Galima tokiu būdu pasakyti, kad ir ta galinga srovė plaukia iš Sokrato valdomo krašto. Kitas klausimas, ar pats Sokratas praplatino

[1] 1, 11.

lygybės sritį ir reikalavo žmonių politinės ir socialinės lygybės, kaip paprastos pasekmės jų moralinės lygybės. Mes netrukus susipažinsime su visuomeniniu jo idealu ir pamatysime, kad jis žmonių suskaldymą in atskirus luomus ir grupes su nelygiomis teisėmis ir prievolėmis laikė būtina kiekvieno politinio ir socialinio gyvenimo sąlyga. Moralinės žmonių lygybės dogma reiškia vien tik nepriklausomybę vidinės žmonių vertybės ir laimės nuo visų skirtumų visuomeninio, tautinio ir ekonominio gyvenimo.

Politiniu gyvuliu (ζῶον πολιτικόν) vadina Aristotelis žmogų. Graikų akyse politinės visumos klestėjimas buvo nepalyginamai augštesnė vertybė, negu atskiro žmogaus likimas. Ir Sokratas buvo ištikimiausias savo krašto sūnus, sąžiningiausiai pildąs visas savo pilietines pareigas ir neprasilenkiąs su gimtojo miesto instatymais net tada, kada už tai teko nustoti gyvybės. Bet vis dėlto augščiausias, galutinis žmonių gyvenimo tikslas yra jam taippat, kaip ir Platonui, ne valstybės klestėjimas, o individualinis sielos ir jos gyvenimo tobulumas.

Kinikų ir kirenaikų mokyklos iš Sokrato moralinio individualizmo padarė išvadas, kurios griežtai prieštaravo tikrajam jo nusistatymui. Ypačiai helenistiniame laikotarpyje, iširus senoms graikų valstybinio gyvenimo formoms,

Antisteno ir Aristippo mokslų tolimesni pasėkėjai skelbė tiesiog kaip išminčiaus idealą nutraukimą visų siūlų, kurie riša paskirą žmogų su politine visuomene[1]. Čia būta tikrojo Sokrato nustatyto kelio apleidimo. Sokrato idealas nieku būdu nebuvo antipolitinis ir antisocialinis: jisai tik nematė visuomeniniame gyvenime g a l u t i n i o mūsų veikimo tikslo.

Tenka čia išsklaidyti dar vieną nesusipratimą, kilusį dėl tų pačių Sokrato mokinių kaltės. Kinikai ir kirenaikai tarp moralinio idealo, kurį skelbė Sokratas, ir vadinamosios prigimtinės teisės (ius naturale) statė lygybės ženklą. Paties Sokrato spekuliacijos apie nerašytą teisę jokiu būdu nepatraukdavo. Jo skelbiamas moralinis dėsnis (Sittengesetz) nebuvo bendrai jokia „teisė". Kiekviena teisė jo akyse yra visuomeninio gyvenimo padaras, o moralinį idealą ir iš jo kįlantį dėsnį nustato nuo nieko nepriklausanti moralinio asmens valia. Jokios kitos teisės, be pozityvios, galiojančios valstybėje teisės, Sokratas nepažįsta. Šitai teisei galima statyti moralinius reikalavimus, kritikuoti ją tų reikalavimų vardu ir siekti jų pakeitimų, bet tos pa-

---

[1] Tą patį nusistatymą randame mūsų dienų *anarchizme*. Ir jam visuomeninio gyvenimo formos yra tiktai laisvą individą varžą pančiai.

stangos su tariamąja prigimtine teise neturi nieko bendro.

Sokratui bendrai yra visai svetimas radikalizmas, atmetąs visas amžių bėgyje nusistovėjusias visuomeninio gyevnimo sąlygas ir reikalaująs visiško jų pakeitimo ar net panaikinimo. Tos sąlygos sudaro natūralų ratą, kuriame žmogui yra lemta veikti. Teisinės normos yra privalomos kiekvienam žmogui: savavališkai jas keisti arba iš jų išsisukinėti jisai neprivalo. Jis gali instatymo ribose prisidėti prie jų patobulinimo, bet jokiu būdu negriauti jųjų. Žmogus turi palikti toj vietoj, in kurią pastatė jį likimas, nelaužyti smurtu išorinių visuomeninio gyvenimo sąlygų ir normų ir niekuomet nepamiršti, kad vienintelis ir galutinis gėris — sielos tobulumas — nepriklauso nuo išorinių sąlygų, nes jis gali plėtotis nežiūrint in jokias kliūtis, ir pagaliau juk žmonės kuria visuomeninio gyvenimo formas: pakitėjus jų vidiniam gyvenimui, turi pasikeisti ir jo išorinės sąlygos.

Politinis revoliucionierius mano, kad visos blogybės kilančios iš išorinės visuomeninės santvarkos. Sokratas žino, kad blogio šaltinis veržiasi iš žmogaus sielos ir tik ten gali būti nugalėtas. Jis kreipiasi todėl prie paskiro žmogaus su insitikinimu, kad žadindamas ir keldamas jo sielą geriausiai tarnauja ir visuomeniniam labui.

XI. TECHNIKINIO PASIRUOŠIMO IR BENDRO INTELEKTUALINIO IŠSILAVINIMO REIKŠMĖ

In vieną sąlygą, kurią Sokratas stato mūsų veikimui, mes turime atkreipti ypatingą dėmesį. Žmogus, Sokrato insitikinimu, privaląs iš visų jėgų stengtis ingyti ko rimčiausių technikinių žinių visose tose gyvenimo srityse, kuriose jam tenka veikti. Savo pasikalbėjimuose Sokratas nuolat vartoja pavyzdžius, paimtus iš invairių amatų, ir pabrėžia didžią vertybę žinojimo, kurį turi kiekvienas rimtas amatininkas. Tą žinojimą jis laiko tiesiog pavyzdžiu žmogaus veikimui kiekvienoje jo gyvenimo srityje.

Žmogus gali sklandžiai veikti kiekvienoj srity tik gerai ją pažinęs, ir juo platesnis yra veikimo ratas — juo daugiau žinių turi ingyti jame veikiąs asmuo. Batsiuvis gali gerai atlikti savo darbą su palyginamai nedidele žinių atsarga. Daugiau jų turi ingyti, sakysim, jūreivis ar karvedys, o dar didesni reikalavimai turėtų būti statomi jaunuomenės auklėtojui ir valstybės vyrui. Čia svarbios yra ne tiktai ir ne tiek atskiros technikinės žinios, kiek bendras proto išsilavinimas. Kaip ir beveik visais kitais taip ir tuo atsitikimu tikrąjį Sokrato nusistatymą geriausiai pagavo Platonas. Antistenas ir Aristippas, kurie laikė intelektualinę kultūrą visai

nereikalingą žmogaus dorovinei pažangai, neabejojamai prasilenkia su tikromis Sokrato intencijomis.

Ar taip didžiai vertindamas tiek bendrą proto išsilavinimą, tiek ir jo mokslinį pasiruošimą veikti invairiose gyvenimo srityse, Sokratas pats teikė savo mokiniams žinių iš invairių mokslo šakų? Mes jau nekartą esame pabrėžę, kad Sokratas buvo visapusiškiausios savo laikotarpio intelektualinės kultūros atstovas. Prieš tą galutinį jo gyvenimo persilaužimą, kuris invyko, kaip yra didelio pagrindo manyti, sąryšy su Delfų orakulo atsakymu Chairefontui, jis greičiausiai atliko ir šitą darbą: skaitė su savo mokiniais ir aiškino jiems Homerą ir kitus didelius senovės poetus, insigilindavo su jais in filosofus ir empirinio mokslo atstovus, gal net in jo auklėjimo sistemą buvo intraukta ir retorika su stilistika.

Atradęs galutinį savo veikimo kelią, Sokratas visas savo pastangas sukoncentravo in moralinį žmonių žadinimą, palikdamas jų protą technikinėmis ir mokslinėmis žiniomis aprūpinti kitiems mokytojams. Vieną tiktai dalyką savo mokiniams jis nuolat pabrėždavo: be technikinio ir mokslinio išsilavinimo niekas negali būti geru darbininku toj srity, kurioj jam tenka veikti. Taigi technikinės ir mokslinės žinios, kurios sudaro tai, ką vokiečiai vadina „das sach-

kundige Wissen", yra privalomos kiekvienam žmogui, ir jų ingijimas turi labai didelės moralinės reikšmės. Neturįs jų žmogus negali sėkmingai dirbti visuomenės labui.

XII. VISUOMENINIS SOKRATO IDEALAS. BIČIULYSTĖS REIKŠMĖ

Tam visuomeniniam veikimui Sokratas skiria labai žymų vaidmenį savo evangelijoj. Tikriausias moralinio veikimo kelias vedė jį prie individualios sielos, bet juk paskiras žmogus yra surištas labai stipriais, nors ir ne nenutraukiamais, siūlais su siauresniais ar platesniais rateliais, kuriuose jam tenka gyventi. Tų ratelių reikšmę moralinei plėtotei Sokratas vertino labai augštai.

Čia pirmoj vietoj stovi bičiulystės santykiai. Bičiulių ratelis nuolat apsupdavo Sokratą ir, metams bėgant, darėsi vis didesnis. Jaunuolius, kurie tame rately dalyvavo, jis nemėgdavo vadinti mokiniais, bet draugais (ἑταῖροι) ar bičiuliais (φίλοι). In tuos savo bičiulius Sokratas žiūrėjo, kaip in artimiausius savo darbo paveldėtojus, kurie praplatins jo dvasinio veikimo ribas ir tuo būdu pažengs pirmyn tame kelyje, kuris turi nuvesti prie naujos visuomenės, susidedančios iš laisvų, vieno idealo meilėj suvienytų, individų.

Didelis bičiulystės invertinimas buvo toks karakteringas bruožas Sokrato dvasiniame vaizde, kad jis instrigo in visų jo mokinių sielas. Ksenofontas, kurį, tiesa, sunku priskirti prie artimesniųjų Sokrato mokinių, tvirtina, jog Sokratas pataręs mokiniams ieškoti draugų, nes tikrieji draugai esą be galo naudingi nepastoviame gyvenime. Toks seklus utilitaristinis motyvavimas negalėjo kilti iš paties Sokrato — tai tik nesuprastas atgarsis žodžių, kuriuos Ksenofontas nekartą girdėjo iš Sokrato lūpų: bičiulystė yra didelė jėga žmogaus moralinėj plėtotėj. Tos gaivinančios jėgos nenorėjo išsižadėti ir kinikai, nors jie buvo kraštutiniai individualistai ir stengėsi nutraukti visus siūlus, kurie riša užsidariusią savo autonomijoj ir autarkijoj asmenybę su platesne visuomene. Kinikai, tiesa, laisvą bičiulių susijungimą pastatė prieš privalomas visuomeninio gyvenimo formas, in kurias žmogus esąs inspraustas ir kurios tik varžančios jo vidinę laisvę. Mes jau matėme, kad šitos išvados Sokratas nedarė. Moralinei žmogaus plėtotei jo socialinio gyvenimo formos yra būtinos, nes sudaro natūralų kiekvieno žmonių veikimo lauką. Apie nepajudinimą Sokrato ištikimumą valstybės instatymams geriausiai liudija „Kritono" dialogas, atvaizduodamas, kaip Sokratas nėkiek nesvyravo, kada jam teko ar prasižengti instatymams, reikalaujantiems,

kad kiekvienas teismo sprendimas būtų išpildytas, ar mirti.

XII. DEMOKRATIJA AR ARISTOKRATIJA?

Bet juk Sokratas buvęs griežtas Atėnų demokratijos priešas ir Spartos valstybinės tvarkos šalininkas. Šitą tvirtinimą galima dažnai sutikti net rimtuose, Sokratui paskirtuose veikaluose. Ir visgi čia esama aiškaus nesusipratimo. Sokratas griežtai smerkė politinę santvarką, kuri atidavė in minios rankas ne tiktai instatymų leidimą, bet ir jų vykdymą. Teismas, susidedąs iš atsitiktinės, burtais išrinktos minios, taippat burtais paskirti valdininkai, žinoma, negalėjo rasti jo pritarimo. Kiekvienas žmogus turi būti gerai pasiruošęs reikalui, kurį jis sprendžia: iš Atėnų teisėjų ir valdininkų jokio pasiruošimo nebuvo reikalaujama.

Sokratas, žinoma, neapkentė tokio juridinio ir politinio diletantizmo, bet ar tai reiškia, kad jis norėjo pakeisti Atėnų demokratinę santvarką Spartos aristokratine tvarka? Kaikurios Spartos instaigos galėjo būti jam simpatingos, bet surišti savo idealo su ta, o ne kita politine santvarka jis ir manyti nemanė. Jo veikimo būdui net geriau tiko demokratinė visuomenė: juk jis ieškojo *laisvo* atėniečių pritarimo savo

idealams ir nesitikėjo jų ingyvendinti su galingų valdovų pagalba.

Tuo keliu vėliau nuėjo Platonas. Dukart mėgino jisai sukurti idealią visuomenę Sirakuzų valdovų, Dionisijo I ir Dionisijo II, rankomis. Tos pastangos pasibaigė sunkiausiu nusivylimu: tik labai trumpą laiką galėjo Platonas inkvėpti jiems savo idėjas. Sokrato didžiausias mokinys nemokėjo pataikauti Sirakuzų valdovams ir reikalavo iš jų rimtai pildyti sąlygas, kuriomis jis priėmė jų pakvietimus. Dionisijui I nusibodo klausyti Platono patarimų ir reikalavimų ir, ilgai nesvyruodamas, jisai pardavė jį in vergiją, iš kurios jį išpirko jaunas Platono gerbėjas kirenietis Annikeridas. Nežinia, kuo būtų pasibaigęs Platono veikimas Dionisijo II dvare, jeigu jo bičiulis, Pitagorietis Architas, kuris stovėjo priešaky netolimos Tarento valstybės, nebūtų jo išvadavęs iš tirono rankų. Platonas sunkiu patyrimu insitikino, kad nieko neapribota vieno arba nedaugelio žmonių valdžia lygiai yra toli nuo idealios visuomenės santvarkos, kaip ir minios viešpatavimas.

Sokratas neturėjo, greičiausiai, šiuo atžvilgiu jokių iliuzijų, o jeigu ir būtų turėjęs, tai jas būtų išsklaidžiusi trisdešimties oligarchų valdžia, kurios priešaky stovėjo Kritijas. Apie Sokrato susidūrimą su šituo savo buvusiuoju ger-

bėju esame jau kalbėję antrojoj mūsų darbo dalyje.

XIV. IŠMINČIŲ VIEŠPATAVIMAS — TIEK PLATONO, TIEK SOKRATO IDEALAS

Koks gi buvo tikrasis Sokrato visuomeninis idealas? Visas savo jėgas paskyręs vidiniam žmonių pakėlimui, jis neturėjo nei laiko, nei noro kurti tobulos visuomenės vaizdą. Plačiai užtat tai padarė jo didžiausias mokinys, ir, reikia manyti, kad bent bendrus to idėjinio pastato pamatus jisai sukūrė inkvėptas mokytojo dvasios.

Politinis Platono idealas — tai viešpatavimas išminčių, kurie tvarko visuomenę remdamiesi tiktai proto reikalavimais. Sokratas iš kiekvieno žmogaus reikalavo, kad jis ingytų nuodugnių žinių toj srityje, kurioj jam tenka veikti, ir nesiimtų to darbo, kuriam nėra rimčiausiai pasiruošęs. Aišku tada, kad ir iš valstybės vyrų jisai reikalavo ne tiktai kogiliausių žinių visose politinio gyvenimo srityse, bet ir bendro intelektualinio išsilavinimo, sujungto su kilniu moraliniu būdu. Tiktai tokiems žmonėms turėtų priklausyti lemiamas vaidmuo valstybėje. *Išmintingųjų valdžia* buvo politinis idealas, kurį Platonas išplėtojo eidamas tuo keliu, kurį jau nurodė jo Mokytojas. Suskaldymas žmonių in tam tikrus luomus palieka ir dvasios hierar-

chijoj — kiekvienas žmogus užima čia visuomenės laiptuose tokią vietą, kokia geriausiai atitinka jo moralinę vertę, jo gabumus, žinias ir technikinį pasiruošimą. Su feodaline ar buržuazine santvarka tas idealas neturi nieko bendro, nes čia apie tai, prie kokio luomo žmogus priklauso, sprendžia ne jo turtas, ne iš tėvų paveldėtos teisės, bet vien tik jo paties intelektualiniai ir moraliniai privalumai.

XV. SOKRATO TEODICĖJA

„Jums, teisėjai mano — sako Sokratas paskutinėj savo viešoj kalboj — reikia būti geros vilties, turint akivaizdoje mirtį, ir insidėti galvon vien ši tiesa, kad geram žmogui nieko blogo nesti, nei dar gyvam, nei jau numirusiam, ir kad Dievai nenustoja rūpinęsi jo likimu“ (40 C). Ar tas insitikinimas neprieštarauja mūsų kasdieniniam patyrimui, ar mes kiekviename žingsnyje nematome, kaip sunkiai vargsta teisingas žmogus ir kaip skaudžiai iš jo tyčiojasi tie, kuriems teisingumo ir dorovės reikalavimai nėkiek nerūpi ir kurie vis dėlto yra gausiai apdovanoti visomis gyvenimo dovanomis.

Čia kaip tik yra priežastis, dėl kurios daug kilnių sielų atsigręžia nuo tikėjimo in pasaulį valdančią teisingą Dievybę. Jau Sokrato laikais neabejojamai kilo balsų, kurie jau daugiau nenutilo žmonijos istorijoj: arba Dievas *negali*

padaryti, kad teisingajam būtų atlyginta už jo daromą gera, o neteisingasis būtų nubaustas už daromas artimiesiems skriaudas — ir tada Jis nėra visagalis, arba jis *nenori* to padaryti — ir tada keista kalbėti apie jo teisingumą. Garsusis vokiečių poetas Heine tą tragišką dilemą išreiškė ypačiai ryškia ir vaizdinga forma:

Warum schleppt sich blutend, elend
Unter Kreuzlast der Gerechte,
Während glücklich als ein Sieger
Trabt auf hohem Ross der Schlechte?
Woran liegt die Schuld? Ist etwa
Unser Herr nicht ganz allmächtig?
Oder treibt er selbst den Unfug?
Ach das wäre niederträchtig.

Kodėl kaip tik teisingas žmogus neša kryžiaus naštą, ir neatsiranda nieko, kas nušluostytų nuo jo kaktos kruviną prakaitą?

Jokios gyvenimo kančios — atsako Sokratas — negali atimti žmogaus sielai jo vienintelio gėrio, pasireiškiančio vidiniu jos tobulumu. Iš čia plaukia žmogui vienintelė tikroji laimė ir nepaliaujamas džiaugsmas. Juo skaudesnės kančios, juo sunkesnis kryžius — juo gilesnė laimė, juo gyvesnis džiaugsmas. Žinoma, tiktai tobulam žmogui auga dvasios sparnai, kada jo kūną perveria skausmas, o kryžius nepermaldaujamai pjauna jo pečius. Tos kančios darosi tiktai priemonė jo nuolat didėjančiam vidiniam pakilimui.

Dievo teisingumas kaip tik čia ir pasireiškia, kad tos pačios kančios, kurios suklupdo, su dulkėmis sumaišo ir sutrina mus, silpnus, neradusius tikrojo kelio žmones, kad tos pačios kančios teisingųjų žmonių sielose darosi neišsemiama vidinio džiaugsmo versme.

„Ateikite pas mane — sako Kristus (Mt. 11, 28—30) — visi, kurie vargstate ir esate prislėgti, ir aš jus atgaivinsiu. Imkite ant savęs mano jungą ir mokykitės iš manęs, nes aš esu romus ir nuolankios širdies; taip jūs rasite savo sieloms atilsio. Nes mano jungas saldus, ir mano našta lengva". Čia vėl giliausia Sokrato evangelijos prasmė sutampa su Kristaus „gera naujiena". Sielai, atradusiai tikrąjį kelią ir tvirtai juo einančiai, viskas išeina in gera. Tokia jau yra moralinė pasaulio santvarka. Dievo gerumas ir visagalingumas kaip tik aiškiausiai pasireiškia čia, kad Jis atidaro žmonėms visą savo neišsemiamą dvasinį lobyną, ir kiekvienas ima iš ten sukrautų turtų tiek, kiek sugeba pakelti jo dvasia. Juo ji tobulesnė — juo daugiau brangenybių darosi jos nuosavybe.

Bóg nic darmo nie daje, lecz wszystko otwiera,
I każdy z Boga tyle, ile chce, zabiera

Człowiek święty jest równie jak Stwórca bogaty.
Bo Stwórca z nim podziela wszystkie swoje światy.

Zdania i uwagi 16 i 15.

Tie Dievui priklausą pasauliai, apie kuriuos kalba Mickevičius, tai grynai vidinės, dvasinės vertybės, nepriklausomos nuo išorinės dalykų eigos: tiktai vidinis sielos silpnumas gali sutrukdyti joms augti; tvirta siela kaip tik ieško kliūčių, nes, nugalėdama jas, išlavina ir padidina savo jėgas. Laimė tai vidinė sielos dovana, kurios žmogus gali nustoti tiktai nukrypęs nuo dorybės kelio. Gėris savyje nešioja savo atlyginimą, blogis savyje — savo bausmę.

Daug filosofijos istorikų stengėsi atskirti autonominę Sokrato laisvo žmoniškumo moralę nuo bet kokių religinių insitikinimų. Tai yra keisčiausias tikrojo Sokrato nusistatymo iškraipymas. Taleto posakis „viskas pilna dievų" (πάντα πλήρη θεῶν), t. y. visur veikiančios dieviškos galios, išreikšdavo insitikinimą, kuris sudarė visos Sokrato pasaulėžvalgos pagrindą. Tam nustatyti pakanka jau surinkti visas vietas, kuriose Sokratas kalba apie dievybę bent čia išverstuose dialoguose.

Dievai yra jam tikri pasaulio valdovai, jo santvarkos inkūrėjai ir globėjai. Jau antrojoj mūsų darbo daly matėme, kad paskiri dievai buvo jam, kaip ir visiems apsišvietusiems graikams, vienos dieviškos galybės apsireiškimai. Ta dieviškoji galybė sutvarkė pasaulį taip, kad viskas jame tarnauja vienam tikslui — sielos augimui ir tobulėjimui. Pasaulyje viešpatauja

moralinė santvarka ne ta prasme, kad žmogus už padarytą gerą darbą būtinai susilauktų išorinio atlyginimo, bet ta prasme, kad žmogus yra surištas su dievybe nepertraukiamais siūlais ir kad tikroji jo laimė yra užtikrinta visos Dievybės sukurtos santvarkos. Čia Sokrato evangelija susitinka su Anaksagoro „viską valdančiu protu" ir apvainikuoja jį.

Krikščionių mokslas apie Apvaizdą, tvarkančią viską žmonijos labui, yra, be abejo, giminiškas tam Sokrato nusistatymui, o jo visapusiškas teorinis išplėtojimas krikščionių teologijoj sėmė inkvėpim ne tiktai iš Naujojo Instatymo, bet ir iš Platono ir platonikų idėjų. Tos gi idėjos išaugo dirvoj, kurią išdirbo Sokratas.

Žinoma, Sokratas — tai vėl tenka pabrėžti — nesukūrė jokio metafizino ir teologinio mokslo, jokios teorinės „sistemos", taippat kaip jos nesukūrė ir Kristus. Jo teodicėja, kaip ir visa jo pasauližvalga, buvo vien tik galinga v i z i j a — daiktų esmių ir priežasčių betarpiškas r e g ė j i m a s, bet tame regėjime atidi ir neaptemdyta akis lengvai pastebės kaikuriuos pagrindinius metafizinius bruožus. Insitikinimas, kad pasaulį valdo visagalinti, absoliučiai gera ir teisinga Dievybė, ne tik neprieštarauja, bet puikiausiai jungiasi su kitu Sokrato insitikinimu, kad siela, pasirinkusi tinkamą kelią, ingyja tikrąją laisvę ir pasiekia tikslo, kuris sutampa su didžiausiu jos gėriu, būtent — jos vidiniu tobulumu.

„Būkite tokie tobuli, kaip jūsų Tėvas Danguose yra tobulas“ — tais Šv. Rašto žodžiais galima išreikšti ir Sokrato skelbiamos evangelijos galutinę prasmę. Dievas paduoda ranką sielai, kuri eina teisybės keliu, suteikia jai jėgų nugalėti kliūtis, kylančias iš žmogaus juslinės prigimties: tarp jo sukurtos pasaulio tvarkos ir teisingųjų dvasinio žmogaus siekimų ne tik nėra priešingumų, bet viešpatauja gili ir stebuklinga harmonija.

Niekas iš Sokrato mokinių neatjautė tos harmonijos taip gyvai ir stipriai, kaip Platonas. Ir kaip tik tas atjautimas leido jam sukurti filosofinę sistemą, kurioj religinė metafizika sudarė puikiausią visumą su tobulo žmoniškumo etika. Kur tik pažvelgsime, visur pamatysime, kad vienintelis neklaidingas kelias in Sokrato valdomą dvasinį kraštą eina per Platono karalystę.

XVI. SIELOS NEMIRTINGUMAS

Tegu bus man leista pagaliau sustoti ties klausimu, kuris būtų buvęs ir šiaip visai aiškus, jeigu paskutinio šimtmečio tyrinėtojai būtų skaitęsi su nedviprasmiškais Sokrato pareiškimais, o ne lenkę jų in tą pusę, kuri geriau tiktų jų pačių insitikinimams.

„Turint akivazdoje mirtį — sako Sokratas mūsų vieną kartą jau cituotoj vietoj (Apol.

40 C) — reikia insidėti galvon vien ši tiesa, kad geram žmogui nieko blogo nesti, nei dar gyvam, nei jau numirusiam, ir kad dievai nenustoja rūpinęsi jo likimu".

Jei dievai rūpinasi žmogaus likimu net jam mirus, tai aišku, kad siela nenustoja buities, nes jeigu ji būtų visai sunaikinta, tai dievai neturėtų kuo ir besirūpinti. In šitą vietą bendrai tyrinėtojai nekreipia jokio dėmesio: norėdami atstatyti Sokrato tikras pažiūras in sielos likimą, jie atsižvelgia in Sokrato išvedžiojimus „Apologijoj", po kurių tuojau eina mūsų ką tik pacituota vieta, ir mano, kad tie samprotavimai rodo, jog Sokratas nebuvęs aiškiai nusistatęs šio klausimo atžvilgiu. Tiksliausiai tada, jų nuomone, būtų jį pavadinti a g n o s t i k u.

Numirti — samprotauja Sokratas (40 C sq.) toje savo kalbos daly, kuria remiasi mokslininkai, matą jame agnostiką — yra viena iš dviejų: arba visai nebebūti ir nieko jau nebejusti, arba persikelti in kitą kraštą ir gyventi ten kitą gyvenimą. Jeigu mirtis yra ne kas kita, kaip niekuomet nesibaigiąs miegas, kada užmigęs žmogus nė sapnuoti nesapnuoja, tai vargu ar atsirastų bent vienas žmogus, kuris nepasirinktų tokios amžinos ramybės, užuot toliau gyvenęs mūsų kasdieninį vargų ir skausmų pilną gyvenimą. O jei, antra vertus, mirtis yra tiktai lyg persikėlimas iš čia kiton vieton, kurioj yra susi-

rinkę mirusieji, tai ir čia teisingąjį žmogų laukia didžiausia laimė. Ten jis rasiąs tikrus teisėjus ir kitus pusdievius, kurie gyvendami teisingi buvo, ten jis galįs tikėtis susitikti su tokiais išminčiais, kaip Orfėjus ir Homeras, su tokiais karžygiais, kaip Ajantas ir Odisėjus, ir su jais spręsti, kas yra dora, gera ir teisinga ir kokią buitį paskyrė dievai tiems, kurie klauso teisingumo insakymų. Juk Hade už tokių klausimų tyrinėjimą tikrai nesmerkiama mirti. Būdami laimingesni už mus čia, žemėje, anie didvyriai ir išminčiai „palieka visą laiką dar nemirtingi, jei tat yra tiesa, kaip sako žmonės".

Tos Sokrato išvados iš karto daro inspūdį, lyg jis klausimą apie pomirtinį sielos likimą būtų palikęs atviru. Kaikurie mokslininkai, tarp jų ir Heinrich Maier, tvirtina, kad to klausimo išsprendimas moralinėj Sokrato evangelijoj ir neturėjęs principinės reikšmės[1].

---

[1] Die sittlich freie Persönlichkeit steht ganz auf sich selbst. Und der Mensch, der eine solche Persönlichkeit geworden ist, ist unabhängig von seinem eigenen Neigungen und Interessen, auch von denen, die ihm am höchsten stehen, unabhängig von Schmerz und Leid — denn Gewalt haben die Übel nur über den, der von seinen Begehrungen beherrscht ist, und auch der physische Schmerz kann das sittliche Glück nicht beeinträchtigen, unabhängig ferner vom Schicksal und unabhängig nicht zuletzt vom Leben selbst. Denn der sittlich Freie ist Herr geworden auch über den

Platonas prieš tokią interpretaciją būtų griežčiausiai protestavęs. Jam sielos nemirtingumas buvo nepertraukiamais siūlais surištas su Sokrato dvasine evangelija. Tiesa, visapusiškas teorinis to įsitikinimo išplėtojimas, kurį mes randame „Faidone", „Faidre" ir „Respublikoj", priklauso neabejojamai pačiam Platonui[1]. Bet dėkingas mokinys išplėtojo čia tik tai, ką skelbė jau jo Mokytojas, nes matė, kad Sokrato moralinė pasauližvalga be sielos nemirtingumo jokiu būdu apsieiti negali.

Mūsų laikais didelis rusų rašytojas Levas Tolstojus aistringai gynė pažiūras, kad Kristaus moralinis mokslas esąs nereikalingas jokio teorinio pagrindo ir kad, tarp kitko, sielos nemirtingumas esąs ne kas kita, kaip minties žaismas, kuris žmogaus vidiniam gyvenimui neturįs nė

---

allmächtigen Drang zum Leben. Höher als das physische Leben steht ihm ja das sittliche. Wer darum dieses hat, kann jenes mit heiterer Resignation hingeben. Und weder die Todesfurcht noch die Ungewissheit über das, was nach dem Tode kommen wird, kann seinen Frieden stören und seinen Lebensmut brechen. Sokrates S. 335.

[1] Reikia visgi pažymėti, kad tokie pirmaeiliai Platono žinovai, kaip anglų mokslininkai Burnet ir Taylor, mano, kad net metafiziniai sielos nemirtingumo įrodymai bent savo pagrindiniais bruožais buvo išplėtoti jau paties Sokrato.

mažiausios reikšmės. Sokrato interpretatoriai, kurie tvirtina, kad ir jis taippat žiūrėjęs in santykius tarp savo laisvo žmoniškumo moralės ir nemirtingumo metafizikos, daro jį kažkokiu graikišku Tolstojum. Niekas, rasit, nesudavė tokio galingo smūgio vienašališkam Tolstojaus moralizmui, kaip didžiausias rusų filosofas Vladimiras Solovjovas. Todėl pakartojant jo išvadas, išdėstytas jo genialiuose „Trijuose pasikalbėjimuose", galima tikėtis mesti daug šviesos in *principinę* mūsų klausimo pusę.

„Jeigu mirtis — sako Solovjovas — yra visų būtybių galutinis likimas ir dėsnis, tai ar galima rimtai kalbėti apie blogio nugalėjimą? Juk blogis iš tikrųjų y r a. Tai nėra vien tik „gėrio nebuvimas" (ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ): blogis kiekviename žingsnyje pasireiškia, priešindamasis augštesnėms mūsų prigimties ypatybėms ir suteikdamas pergalėjimą žemesnėms. Yra individualinis blogis — jisai pasireiškia tuo, kad žemesnė žmogaus pusė, jo gyvuliškos aistros, priešinasi geresniems žmogaus siekimams ir daugelyje žmonių juos nugali. Yra visuomeninis blogis — žmonių minia, vergaujanti blogiui, priešinasi nedaugelio geriausių žmonių pastangoms išgelbėti ją, meta in juos akmenis, nuodija juos ir kryžiuoja. Yra pagaliau fizinis blogis žmoguje — medžiaginiai jo kūno elementai prie-

šinasi gyvajai ir šviesiajai jėgai, kuri riša juos in puikią organizmo formą, priešinasi ir sunaikina tą formą, kuri juk yra realus viso mūsų augštesniojo gyvenimo pagrindas. Tai yra *kraštutinis* blogis, vadinamas mirtim. Ir jeigu šito kraštutinio fizinio blogio pergalė reikėtų pripažinti galutinę, tai jokios tariamos blogio pergalės tiek asmeninio moralinio gyvenimo srityje, tiek visuomeniniame gyvenime negalima būtų laikyti rimtais pasisekimais. Iš tikrųjų, insivaizdinkime, kad žmogus, visiškai atsidavęs gėriui, sakysim Sokratas, džiūgautų nugalėjęs ne tiktai savo vidinius priešus, niekingas aistras, bet kad jam pasisektų intikinti ir pataisyti net savo visuomeninius priešus ir sukurti tobulą atėniečių politėją (valstybę) — kokia nauda būtų iš tokio efemerinio ir paviršutiniško pikto nugalėjimo, jei blogis galutinai triumfuoja pačiam giliausiam buities sluogsny, nuolat naikindamas pačius gyvenimo pagrindus. Juk ir taisytojui, ir pataisytiems vienas galas — mirtis. Pagal kokią logiką galima būtų didžiai vertinti Sokrato moralinius nugalėjimus, pavykus jam sunaikinti moralinius mikrobus niekingų aistrų savo krūtinėje ir Atėnų aikščių visuomeninius mikrobus, jeigu tikrais nugalėtojais pasirodytų esą dar blogesni, dar žemesni ir žiauresni fizinio puvimo mikrobai. Čia prieš kraštutinį pesimizmą ir nusivylimą neapgins mūsų jokios deklamacijos

apie moralinį tobulumą, kuriam mirties klausimas neturi jokios reikšmės"[1].

Gėris tik tada turi tvirtą pagrindą pasaulio tvarkoj, jei moralinio gyvenimo nešėjai, individualios sielos, nepaskęsta visuotiniame mirties tvane, bet nuolat iškįla virš jo bangų. Jei būtų kitaip, tai galutinė kiekvieno gyvenimo prasmė būtų suglausta Ekkleziasto žodžiuose[2]:

„Ir pamačiau, kad išmintis tiek perviršija paikybę, kiek šviesa skiriasi nuo tamsybių. Išmintingojo akis jo galvoje; paikas vaikščioja tamsybėse; bet taippat pažinau, kad vienoks abiejų

---

[1]) Три разговора. Собраніе сочиненій. II изд. С.-Петербургъ 1912. Томъ X. Стр. 183—84. Pal. mano „Solowjews Philosophie der All—Einheit" 1932. pusl. XVI + 497 (passim.).

[2] II 13—17. Palyg su tais Ekkleziasto žodžiais naujoviško pesimisto ir skeptiko Heines eiles:

Ganz entsetzlich ungesund
Ist die Erde, und zu Grund
Ja, zu Grund muss alles gehn,
Was hienieden gross und schön.

Helden, trabend hoch zu Ross,
Trifft unsichtbar das Geschoss;
Und die Kröten sich beeifern,
Ihren Lorbeer zu begeifern.

Was noch gestern stolz gelodert
Das ist heute schon vermodert;
Seine Leier mit Verdruss
Bricht entzwei der Genius.

Poetische Nachlese Buch II, 29.

galas. Ir tariau savo širdyje: *Jei toks mirimas ir paikojo ir mano, kokia man nauda, kad aš daugiau rūpinausi išmintimi?*

Tuomet aš kalbėjau pats sau vienas: Aš pastebėjau, kad tai taippat tuštybė... Miršta išmintingas taippat, kaip ir neišmintingas. Todėl aš atgrisau savo gyvenimo, matydamas, kad visa po saule pikta ir kad visa tuštybė ir suspaudimas dvasios".

Jei mirtis yra paskutinis kiekvieno gyvenimo žodis, tai iš tikrųjų viskas yra pikta ir viskas tuščia, ir tiek teisingasis, tiek neteisingasis yra pasmerkti vienai bausmei, ir vienas budelis sumes juos in tą pačią duobę kartu su jų dorybėmis ir nedorybėmis, ir niekas neatskirs, kur guli teisingojo ir kur neteisingojo kaulai.

Sokratas gyveno tuo laikotarpiu, kada tiek orfikų mokslas, paskirtas kito gyvenimo paslaptims, tiek Dioniso ir Demetros misterijos, stengdamosi nutraukti uždangą nuo tų pačių paslapčių, ingijo graikų religinėj sąmonėj didžiausios reikšmės. Sunku manyti, kad Sokratas būtų praėjęs pro šias pastangas, nekreipdamas in jas jokio gilesnio dėmesio. Žmogus ir Hade paliekąs gerų ir teisingų dievų globoj. Jeigu jo siela būtų sunaikinta kartu su kūnu, tai dievai neturėtų Hade ką veikti: nustojusios buities

sielos būtų nereikalingos jų globos. Tai neišvengiama išvada iš Sokrato pareiškimų šaltiniuose, dėl kurių autentiškumo netenka abejoti. Bet kaipgi tada suprasti agnostiška vieta „Apologijoj", kurią kiek sutrumpinę mes tik ką pakartojome. Manyčiau, kad aiškus prieštaravimas tarp šitos vietos ir tuojau po jos einančių Sokrato žodžių apie dievų globą, kuri lydi žmonių sielas in kitą pasaulį, gali būti pašalintas visai paprastu būdu.

Oficialinė Apollono religija, kuria buvo persunktas visas graikų gyvenimas, tiek asmeninis, tiek ir visuomeninis, beveik visai nepalietė mirties paslapties. Saulės dievo spinduliai krito tiktai in gyvųjų karalystę ir neprasiskverbdavo in požemių tamsybes. Jo religija neskelbė jokių visiems tikintiems privalomų tiesų apie sielos likimą už šio pasaulio ribų. Tai sudarė didelę spragą graikų valstybinėj religijoj. Ir tą spragą užkišdavo dvi mistinės Dioniso ir Demetros religijos. Orfėjus, su kuriuo Sokratas tikisi susitikti Hade ir pakalbėti su juo apie buities paslaptis, sujungė Dioniso religiją su giliausia filosofine spekuliacija apie pomirtinį sielos likimą. Tos spekuliacijos pagrindinės mintys turėjo didžiausios intakos beveik visiems didžiausiems graikų galvotojams nuo Taleto ir Anaksimandro iki Ksenofano ir ypač Pitagoro ir nuo Parmenido iki Platono.

Gana žymi orfizmo intaka buvo ir graikų poezijoj. Su jos aiškiais pėdsakais susitinkame jau Homero ir Heziodo poemose. Paskutinių laikų tyrinėtojai randa vis daugiau inrodymų, kad orfinės ir joms giminiškos pitagoriečių idėjos galingai paveikė graikų tragikus, ypačiai Aischilą: „De Aeschylo poeta orphico et orpheo — pytagoreo" parašė indomią disertaciją M. Bock (1914).

Nejaugi tik vienas Sokratas būtų joms visiškai atsispyręs ir būtų žiūrėjęs in jas su skeptiška šypsena: gal taip, o gal ir ne; gal teisingųjų sielos eina in vadinamąsias „palaimintųjų salas" ir bendrauja ten su praeities išminčiais, o gal Charonas veža per Užmiršimo upę tiktai bejėges vėles, paskendusias amžiname sapne, iš kurio jau niekas jų nebeprikels?

Kam stato Sokratas šitą dilemą? Sau ar savo klausytojams? *Sau* galėtų ją pastatyti tiktai grynas agnostikas, bet toks agnostikas patektų in griežčiausią prieštaravimą pats su savim, tuojau po tų išvadų kviesdamas išteisinusius jį teisėjus, kad jie būtų geros vilties dėl globos, kurią teikia dievai numirusiųjų sieloms.

Sokratas stato šitą dilemą ne sau, o savo klausytojams. Jis lyg sako: Aš nežinau, kaip jūs esate nusistatę sielos nemirtingumo atžvilgiu, nežinau, kiek yra tarp jūsų misterijų dalyvių ir orfikų šalininkų. Neabejoju tiktai, kad jūs, kaip

ir visi geri Atėnų piliečiai, tikite mūsų miestą ir valstybę globojančius dievus. Taigi tiems iš jūsų, kurie neišeina iš mūsų *valstybinio*, visiems privalomo tikėjimo ribų, aš tuo tarpu nusileidžiu ir, negvildendamas pomirtinio likimo paslapties, klausiu jūsų: Ką aš nustosiu, jeigu mirtis yra lyg miegas, kuriame žmogus nieko nesapnuoja, nieko nejaučia ir iš kurio jis niekuomet nebus pakeltas. Sokratas čia nieko nesako, ar taip iš tikrųjų yra po mirties, jis tiktai neverčia savo klausytojų priimti nemirtingumo dogmos. Tai yra vadinamasis samprotavimas a potiori: pasmerkę mane teisėjai norėjo padaryti man didžiausią, kokia tik gali būti, jų manymu, žalą. Bet čia jie pasirodė esą bejėgiai, nes viena iš dviejų: arba mirtis yra, kaip, gal, manote jūs visi ar bent tam tikra jūsų dalis, visų kančių paskutinis galas, arba perėjimas in augščiausios išminties ir laimės karalystę, kuri yra skirta teisingai išgyvenusiems savo gyvenimą. Ir vienu ir antru atveju mano likimas yra pavydėtinas.

Taip plačiai ir gražiai išvystęs šitą dilemą, Sokratas atsisveikina su išteisinusiais jį teisėjais ir kviečia juos tvirtai tikėti, kad teisingojo žmogaus siela ir anam pasauly palieka galingoj dievų globoj. Jis tuo pačiu aiškiai pasisako už antrąją dilemos pusę ir atskleidžia mums savo insitikinimą, kad jo skelbiamoji laisvo ir tobulo žmoniškumo evangelija tiesiog neinmanoma be

amžinojo sielos buvimo, nes tik tada ji randa savo tvirtą pagrindą metafizinėj pasaulio tvarkoj[1]. Sokrato etika savo užbaigimą ir apvainikavimą randa ontologijos, t. y. teorinio mokslo apie tikrąją daiktų esmę, srityje. Pats mūsų išminčius neinžengė dar in šitą kraštą, jisai tiktai atskleidė galingoj vizijoj bendrąjį jo vaizdą, palikdamas savo mokiniams visapusišką jo ištyrimą ir sutvarkymą. Niekas iš jų nepadarė tai geriau ir gražiau, negu didžiausias ir dėkingiausias Sokrato pasekėjas, visų jo dvasinių turtų paveldėtojas, Platonas[2].

Čia baigiu ilgoką savo invadą. Tam ilgumui pateisinti galiu tik pasakyti, jog neradau trumpesnio kelio, kuris vestų bent per svarbiausias Sokrato ir Platono valdomo krašto sritis. O atsisakyti nuo progos atlikti tą kelionę nenorėjau, nes mane labai traukė uždavinys susydinti to krašto bendrąjį vaizdą su klasiškuoju, lietuvių filosofinę kalbą kuriančiu, vertimu.

---

[1] Tą patį insitikinimą randame ir „Kritono" dialoge (54 B), kuris buvo parašytas Platono greičiausiai tuojau po „Apologijos". „Na, Sokratai, — kalba čia Instatymai, — jeigu mums, tiems tavo auklėtojams, paklusnus esi, tad nei vaikų, nei to gyvenimo, nei kito nieko tu nevertinki daugiau užu teisybę, kad, *Hadan nuėjęs, tuo visu galėtum pasiteisinti valdovams, esantiems tenai*".

[2] Platon — sako Wilamowitz (Der Glaube der Hellenen II 247) — sprach durch ihn aus, was er zwar noch nicht war, aber was er werden sollte.

LITERATŪRA

Aall A. Sokrates Gegner oder Anhänger der Sophistik. Max Heinze Festschrift 1906, p. 1—13.

Ackermann. F. Das Christliche im Plato und in der platonischen Philosophie 1835.

Pal. Nitzscho ir Ritterio recenzijas: Theologische Studien und Krit. 1836 p. 471 sq.; 486 sq.

Alsberg M. Der Prozess des Sokrates im Lichte moderner Jurisprudenz und Psychologie. III Auflage 1933.

Apelt O. Platonische Aufsätze Leipzig und Berlin 1912.

Arnim H. v. Xenophons Memorabilien und Apologie des Sokrates (Historisch - philologische Mitteilungen der dänischen Akademie der Wissenschaften VIII 1. 1923). Pavėluota Ksenofonto, kaip Sokrato liudininko, apologija.

Baumann J. Neues zu Sokrates, Aristoteles, Euripides. 1913.

Baur F. Chr. Das Christliche des Platonismus oder Sokrates und Christus. Tübingen 1837.

Βιξουκίδης 'Επιστηφονικαί πηγαι περὶ Σωκράτους Lepzig 1931.

Boeckh A. De Socratis rerum physicarum studio. 1833. Kleine Schriften IV (1874) 430—36.

Böhm B. Sokrates im achtzehnten Jahrhundert. Leipzig. 1929.

Bonitz H. Platonische Studien[2] Berlin 1886.

Brandis Ch. A. Ueber die vorgebliche Subjektivität der sokratischen Lehre. Rheinisches Mus. (1828) p. 85—102. Prieš Hegelio ir Rötscher'io pažiūras in Ksenofontą.

Brochard V. L'oeuvre de Socrate. Etudes de philosophie ancienne et de philosophie moderne, recueillies et procédées d'une introduction par V. Delbos Paris 1912.

Bruns I. Das literarische Porträt der Griechen im dritten und vierten Jahrhundert vor Christo Berlin 1896 S. 181 ff.

Burnet J. Phaedon with introduction and notes. Oxford. 1911. Platus, labai augštos moksliškos vertės, invadas nagrinėja tarp kitko santykį tarp „platoniško" ir tikro Sokrato ir pasisako už jų identiškumą net vėlybesniuose Platono dialoguose.

Busse A. Sokrates der Erzieher. Berlin 1914.

Chaignet A. La vie de Socrate. Paris 1868.

Croiset M. Xénophon, son caractère et son talent. Paris 1875.

Croiset A. et M. Histoire de la littérature grecque. Vol IV p. 200—254.

Derenne E. Les procès d'impiété intentés aux philosophes à Athènes au V-e et au IV-e siècles. Bibliothèque de la Faculté de philosophie et

lettres de l'Université de Liège. 45. Liège et Paris 1930.

Diels H. Ueber die ältesten Schulen der Griechen. (Philosophische Aufsätze Ed. Zeller gewidmet).

Diès A. Autour de Platon I. Les voisinages. — Socrate. II. Les dialogues. — Esquisses doctrinales. Paris 1927.

Dittmar H. Aischines von Sphettos. Studien zur Literaturgeschichte der Sokratiker. (Philologische Untersuchungen herausgegeben von A. Kiessling und U. v. Wilamowitz - Mooliendorff. 21. Heft), Berlin 1912.

Döring A. Die Lehre des Sokrates als soziales Reformsystem. Neuer Versuch zur Lösung des Problems der sokratischen Philosophie. München 1895.

Dümmler F. Kleine Schriften. I Leipzig 1901. Passim ypatingai p. 1—9: De Antisthenis logica ir p. 10—78 Antisthenica.

Id. Akademika. Giessen 1889.

Dupréel E. La légende Socratique et les sources de Platon. Bruxelles 1922.

Field A. Socrates and Plato; a criticism of prof. A. E. Taylor's Varia Socratica. Oxford. 1913.

Forchhammer P. W. Die Athener und Sokrates, die Gesetzlichen und der Revolutionär. Berlin. 1837. Karčiausia ir keisčiausia apologija teisėjų, pasmerkusių „revoliucionierį" Sokratą.

Fouillée A. La philosophie de Socrate Vol 1—2 Paris. 1874.

Frese R. Die „aristophanische Anklage“ in Platons Apologie. (Philologus LXXXI 5. 377—390).

Friedländer P. Platon I Eidos, Paideia, Dialogos. Berlin und Leipzig 1926. Kap. VI. Sokrates bei Platon. SS. 146—159 pass.

Fritz I. K. von. Zur Frage der Echtheit der xenophontischen Apologie. Rheinisches Museum. Neue Folge. LXXX, 1. 1931 pp. 36—68.

Geffcken J. Sokrates und das alte Christentum. Heidelberg 1908.

Gercke A. Sokrates und Platon (Neue Jahrbücher für klassisches Altertum I. 1898. S. 585—594).

Goedeckemeyer A. Platon. München 1922.

Gomperz H. Die Anklage gegen Sokrates in ihrer Bedeutung für die Sokratesforschung Neue Jahrbücher für klassisches Altertums Bd. 53. 1924 S. 129—173.

Id. Psychologische Beobachtungen an griechischen Philosophen (Parmenides - Sokrates) Wien 1924 S. 92.

Id. Die sokratische Frage als geschichtliches Problem (Historische Zeitschrift CXXIX (1924) S. 377—423.

Id. Die Grundlegung der neusokratischen Philosophie. Leipzig u. Wien. 1897.

Gomperz Th. Griechische Denker II. 36—200.

Grote G. History of England. Ch LXVIII. Vol. VIII, p. 551—684.

Id. Plato and the other Companions of Socrates. I—IV. 1865—1870.

Harnack Ad. Sokrates und die alte Kirche. Giessen 1901.

Hegel G. W. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. (Sämtliche Werke. Jubiläumsausgabe von H. Glockner. Bd. 17 u. 18. Stuttgart 1928). P. 42 sq.

Pal. to paties filosofo: Phänomenologie des Geistes[2] hersq. v. G. Lasson. Leipzig 1921. P. 459.

Heimsoeth H. Sechs grosse Themen der abendländischen Metaphysik. II Aufl. Berlin. 1934.

Nepažįstu kito veikalo, kuris su tokiu pat meistriškumu būtų išplėtojęs visas pagrindines europeiškos filosofijos temas. Chef-d'oeuve pat pirmiausios eilės.

Hermann C. F. De Socratis magistris et disciplina iuvenili. Marburg 1837.

Id. De Socratis accusatoribus. Göttingen 1854.

Tie du veikalai Hermanno, kuris teisingai yra laikomas vokiečių klasikinės filologijos Nestoru, nepaseno iki mūsų laikų.

Hirzel R. Der Dialog I. Leipzig 1896 S. 198 ff.

Horneffer E. Der junge Platon. Sokrates und die Apologie. Mit einem Beitrag: Das delphische Oorakel als ethischer Preisrichter von Rudolf Herzog I. Giessen 1922.

Jäger W. W. Das Ziel des Lebens in der griechischen Ethik von der Sophistik bis Aristoteles. (Neue Jahrbücher XXXI. 1913. S. 697—705).

Immisch Neue Wege zur Platonforschung. Ib. XXXV (1915) S. 547 ff.

Joël K. Der echte und der xenophontische Sokrates I—II. Berlin 1893 u. 1901.

Id. Geschichte der antiken Philosophie I Tübingen 1921 S. S. 730 ff.

Kafka Sokrates, Platon und der sokratische Kreis. 1921.

Klett Th. Sokrates und die xenophontischen Memorabilien. Leipzig 1893.

Krohn A. Sokrates und Xenophon. Halle 1874. Krohn tvirtina, kad labai žymi „Atsiminimų apie Sokratą“ dalis susidedanti iš vėlybesniųjų interpoliacijų.

Lasson A. Sokrates und die Sophisten. Berlin 1909.

Maass E. Goethe und die Antike 1912. S. 453, 461 ff.

Maier H. Sokrates, sein Werk, seine geschichtliche Stellung. Tübingen 1913 (palyg. kritiškos E. Hoffmann'o pastabos apie šį bene geriausią paskutinių laikų veikalą apie Sokratą. Jahresbericht des Berliner Philologischen Vereins. 1915 SS. 252—270).

Markowski H. De Libanio Socratis defensore. Breslau 1910.

Mendl K. Die platonische Apologie die wirkliche Rede des Sokrates. Programm Kaaden 1891.

Müller E. Sokrates geschildert von seinen Schülern I u. II. Leipzig 1911.

Nohl H. Sokrates und die Ethik. Tübingen und Leipzig 1904.

Pawlicki St. Historja filozofji greckiej. Kraków I. II. 1903—1915.

Pfleiderer E. Sokrates, Plato und ihre Schüler. Tübingen 1896.

Piat, C. Socrate. Seconde édition. Paris 1912.

Pöhlmann R. v. Sokrates und sein Volk. Ein Beitrag zur Geschichte der Lehrfreiheit München und Leipzig 1899.

Id. Aus Altertum und Genenwart II. Bd. Neue Folge. München 1911 S. 1—117: Das Sokratesproblem.

Ribbing S. Ueber Sokrates. Daimonion. Upsala 1870.

Ritter Const. Platon I u. II. München 1910—23.

Id. Sokrates. Ib. 1931.

Röck H. Der unverfälschte Sokrates, der Atheist und „Sophist“ und das Wesen aller Philosophie und Religion gemeinverständlich dargestellt. Innsbruck 1903.

Rohde E. Psyche. Seelencult und Usterblichkeitsglaube der Griechen. Bd. 1—2. V u. VI Aufl. Tübingen 1910.

Id. Kleine Schriften. II. Tübingen 1901. p. 255—292 (Nekyia); p. 314—339 (Die Religion der Griechen).

Schleiermacher F. Ueber den Wert des Sokrates als Philosophen. Abhandlungen der Berliner Akademie. Philosophische Klasse. 1818 p. 50 sq. (Perspausdinta „Sämtliche Werke“ III, 12, 1838, p. 287—308).

Schwartz Ed. Sokrates und Platon. (Charakterköpfe aus den antiken Literatur in Einzeldarstellungen Erste Reihe. SS. 46—67).

Сеземанъ В. З. Сократъ и проблема самопознанія. Евразійскій временикъ. Книга четвортая. Берлинъ 1925. Стр. 224—267.

Šis mūsų Universiteto profesoriaus Sezemano darbas priklauso prie geriausių veikalų visoj Sokratui pavestoj literatūroj.

Siegel C. Platon und Sokrates Leipzig 1920.

Singer K. Platon der Gründer. München 1927 S. 17 ff.

Sinko T. Literatura grecka. Tom I. Częśc 2. Kraków 1932. p. 442—449. (Sokrates i zaprzeczenie sofistyki) p. 474—493 (Sprawy i vozprawy Sokratyków), p. 496—567 (Ksenofont), p. 594—674 (Platon). Labai plati graikų literatūros istorija, visais atžvilgiais stovinti Europos mokslo aukštumoj.

Stenzel J. Platon der Erzieher Leipzig 1928 SS. 53—80.

Id. Studien zutr Entwicklung der platonischen Dialektik von Sokrats bis zu Aristoteles. Breslau 1917.

Id. Sokrates (Straipsnis garsioj Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft redaguotoj Pauly Wissowa. III skyr. 1 pusl. 811—890).

Taylor A. E. Varia Socratica. First serie (St. Andrews University Publications Nr. 9. Oxford 1911.

Id. Varia Socratica once more. Class. philol. 7, 85—89. Ib. 1913.

Pal. kritiškas pastabas F. Lortzingo Berliner philologische Wochenschrift, 1912 p. 1306 sq. ir Fieldo (žiūr. aukščiau).

Id. Plato; the man and his work. London 1926.

Ueberweg F. Grundriss der Geschichte der Philosophie Bd. 1. XII Auflage besorgt von Praechter. Berlin 1926.

Vacherot E. Rapport sur le concours relatif à la question de Socrate, considéré surtout comme métaphysicien. Mémoires de l'Académie des sciences morales et politiques. T. XIII (1872) p. 165—219.

Vayhinger E. Neutestamentliche Parallellen zu Platons Apologie (Programm Blaubeuren 1901).

Wilamowitz - Moellendorff U. v. Platon I[2] u II Berlin 1920.

Id. Der Glaube der Hellenen. I. II. Berlin 1931, 1932.

Willing de Socratis Daemonio quae antiquis temporibus fuerint opiniones. Comment. philol. Jenenses VIII, 2 Lipsiae 1909 p. 125—183.

Zeller Die Philosophie der Griechen II Teil, I Abteilung[4]. Leipzig 1889. SS. 44—383.

Жебелев, С. А. Сократ. Петербург 1923.

GERIAUSI „APOLOGIJOS“ IR „KRITONO“ LEIDIMAI

Platon. Verteidigungsrede des Sokrates. Kriton. Erklärt von Crohn-Uhle. XIII Aufl. neubearbeitet von E. Struck. Leipzig 1929.

Sammlung ausgewählter Dialoge Platos mit deutschem Kommentar veranstaltet von M. Schanz. II. Bändchen: Kriton. III. Bändchen: Apologia. Leipzig. 1888 und 1893.

Platos Eutyphro Apology and Crito ed. with notes by John Burnet. Oxford 1924.

Platon Oeuvres complètes. Tome I. Hippias, Alcibiades, Apologie, Eutyphron, Crito. Texte établi et traduit par M. Croiset. Paris 1925.

GERIAUSI VERTIMAI

Vokiški: E. Horneffer'io (vientik „Apologijos“) (Antike Kultur. Meisterwerke des Altertums in deutscher Sprache, herausg. von den Brüdern Horneffer. Bd. IV. Leipzig 1904); abiejų veikalų: Platons Apologie des Sokrates

und Kriton übersetzt und erläutert von Otto Apelt. Leipzig 1919. (Philosophische Bibliothek. Band 180);

francūziškas: M. Croiset (Platon, Oeuvres complètes. Tome I. Apologie et Crito. Texte établi et traduit par Maurice Croiset. Paris 1925);

angliškas: Jowett'o (The dialogues of Platon, translated into English with analysis and introductions by Benjamin Jowett I[3]—V[3]. Oxford 1892. Vol. I);

lenkiškas: W. Witwicki'o (Platona Eutyfron, Obrona Sokratessa, Kriton, przełożył, wstępem, objaśnieniami i ilustracjami opatrzył Władysław Witwicki. Lwów — Warszawa 1920).

rusiškas: Творенія Платона. Переводъ Владиміра Соловьева, М. С. Соловьева и С. Н. Трубецкого. Томъ II. Москва 1903 p. 291—323 (Apologija) ir 341—359 (Kritonas) (переводъ М. С. Соловьева) su labai gerais kunigaikščio. S. N. Trubeckoj'o invadais.

Čia teikiamieji vertimai buvo išversti dar 1924—25 mokslo metais, kai Valstybės Prezidentas Antanas Smetona dėstė Humanitarinių Mokslų Fakultete graikų filosofijos istoriją ir skaitė kursą apie savo mylimiausiąjį filosofą Platoną. Sąryšy su tais kursais buvo padaryti ir abu klasiškieji vertimai: „Sokrato gynimasis teisme" pasirodė Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštų pirmoj knygoj (p. 233—272); „Kritonas" — antroj knygoj (p. 1—16). Šis naujas, invadu ir komentarais aprūpintas, leidimas norėtų surasti kelią ne tiek in specialistus-klasikus, kiek in mokyklą ir šiaip platesnę visuomenę.

SOKRATO GYNIMASIS TEISME

vertė

ANTANAS SMETONA

Pirmoji kalba.

I.

Ką jūs, Atėnų vyrai, jaučiate, prisiklausę mano 17
kaltintojų, — nežinau. Kai aš, tai nuo jų žo-
džių kone pamiršau, kas besąs: taip, mat, inti-
kimai kalbėjo. Ir visdėlto tiesos jie, stačiai pa-
sakius, nėra nei žodžio ištarę. Iš daugelio daik-
tų, kuriuos jie sumelavo, labiausiai nustebino
mane vienas, būtent tas, kur sakė, jog reikią
jums saugotis, kad nebūtute mano apgauti, nes
aš, girdi, esąs gudrus kalbovas. Ir iš tiesų: jų B
nesusigėdimas, žinant, kad tuojau bus yskiai
sugaudinti, paaiškėjus, jog aš visai nėsu toks
gudrus kalbovas, — štai kas man pasimatė be-
gėdiškiausia iš jų pusės. Galbūt jie vadina gu-
druoliu tą, kurs tiesą kalba? Jei tikrai taip
mano, tai galėčiau prisižinti ir aš esąs kalbovas,
tik ne jų padermės. Šiaip ar taip, jie — tai aš
atkartoju — nei kiek nėra tiesos pasakę, o iš
manęs jūs išgirsite visą tiesą. Bet, Dzeusas ži-
no, vyrai atėniečiai, jūs išgirsite ne kalbą, gra-

C žiais posakiais išdailintą ir žodžiais išpuoštą,
kaip štai jų kalbos, bet paprastą prancširną, iš-
dėtą pasitaikiusiais žodžiais. Mat, aš esu tikras,
kad tai yra teisybė, ką sakau, ir niekas jūsų
tenelaukia iš manęs kito ko. Agi ir nepritiktų,
vyrai, man, susilaukusiam tokio amžiaus, stoti
prieš jus, kaip kokiam jaunikaičiui, prisigrai-
biusam inmantrių posakių. Tad prašyte prašau
jus, vyrai atėniečiai, vieno daikto: girdėdami
mane ginantis tokiais pat žodžiais, kokiais esu
pratęs kalbėti viešoje aikštėje prekinių stalų
D pašaliais, kur daugelis esate mane girdėję, ir
kitur, nesistebėkite ir dėl to nekelkite triukš-
mo. Mat, taip yra: šiandien aš stoju prieš teis-
mą pirmą kartą, susilaukęs septynių dešimtų
metų, tad šios vietos kalba yra man svetima.
Kad tikrai svetimos šalies žmogus būčiau, tai
18 jūs, be abejo, atleistute man, jei kalbėčiau ta
inprasta tarme, kuria išauklėtas. Tad ir dabar
teisingai, kaip man regis, to jus prašau, būtent:
leisti man kalbėti savo kalba, — vistiek, pras-
tesnė ar geresnė ji būtų, o jums pravartu rūpes-
tingai sekti ir dėmėtis, ar aš teisybę sakau, ar
ne. Juk tokia yra teisėjo pareiga, o kalbėtojo —
tiesą sakyti.

II.

Pirma tenka man, vyrai atėniečiai, pasiteisinti dėl pirmesniųjų melagiškų kaltinimų, prieš ma-

ne sukeltų, ir dėl pirmesniųjų mano kaltintojų, o
paskum — dėl paskesniųjų. Juk daug rados B
mano skundėjų, jau seniai, nuo daugelio metų
jie indavinėja mane jums, nors nei vieno tiesos
žodžio nepasako. Jų bijau aš daugiau, negu
Anito ir jo sėbrų, nors ir šie yra pavojingi. Pa-
vojingesni betgi anie, kurie daugelį iš jūsų,
vyrai, kai dar vaikai tebebuvote, nusitvėrę tiki-
no ir visai neteisingai skundė mane: esąs, girdi,
toks Sokratas, mintras vyras, kurs sukąs galvą
dėl daiktų, esančių augštybėse, kurs ištyręs vi-
sa, kas esą po žeme, ir kurs sugebąs paversti
netaurą daiktą tauru. Štai tie žmonės, Atėnų C
vyrai, paleidę tokį girdą, yra mano pavojingieji
kaltintojai, kadangi visi, kurie jų klausosi, spė-
ja, kad visų tų daiktų tyrėjai nei Dievų nebe-
tikį. Paskum, tų kaltintojų yra daug, ir jau
seniai jie kaltina, mane jums dar tuomet inda-
vinėdami, kada lengviausiai patikėti jūs galė-
jote, kai tebebuvote vaikai, o kaikurie ir pri-
augliai; pagaliau jie kaltino už akių, kada nie-
kas nesigynė. Kas visų kebliausia, tai kad nega-
lima nei sužinoti, nei pasakyti dargi jų vardų;
negu tik vienas kitas komedijų rašytojas rastųsi
jų tarpe. Kurie iš pavydo ir iš pykčio stengės
jus inkalbėti, taippat kurie, būdami patys inkal- D
bėti, kitus inkalbinėjo, — visi tie yra labai sun-
kiai prieinami, kadangi negalima nei vieno jų
nei čia atvesti, nei sugauti netiesą kalbant. Va-

dinasi, sutiksite, jog mano kaltintojų, kaip sakau, dvejopų esama: vieni, tai kurie su skundais vos dabar išstojo, o kiti, tai senieji, apie kuriuos tik kalbėjau; ir tikėkite manim, man
E reikia apsiginti pirma nuo anų. Juk ir jūs pirma klausėtės anų mane kaltinant ir daug labiau, kaip tų, kurie paskum atsirado.

Tiek to, Atėnų vyrai, šiaip ar taip, esu verčiamas
19 mas gintis ir mėginti taip trumpu laiku išplėšti
iš jūsų sielos tą piktą paskalbą, kurią jau ilgą laiką savyje nešiojate. Norėčiau būtent, kad tikrai taip atsitiktų — jei tat yra geriau ir jums ir man — ir kad man kiek pasisektų pateisinti save. Bet aš numanau, kaip nelengvas tasai žygis, ir toli gražu nepamirštu jo sunkumo. Pagaliau, tesidarai taip, kaip Dievui tinka; man reikia klausyti instatymų ir ginti savo bylą.

III.

Tad panagrinėkime nuo pat pradžios, kas per
B kaltinimas, iš kurio yra kilęs tas piktas girdas, kuriuo, matyti, atsidėjęs Melėtas inteikė tą skundą prieš mane. Tegu! Ką gi skelbė apie mane tie piktos kalbos žmonės? Norint tai žinoti, reikia paskaityti jų, kaip tikrųjų kaltintojų, tasai prisiektas skundas: „Sokratas nusikalsta ir niekus daro, norėdamas susekti, kas darosi po žeme ir danguje, netaurą daiktą versdamas tau-

ru ir kitus mokydamas tų pačių dalykų". Maž- C
daug šitoks jų skundas. Agi ir patys tai matydavote Aristofano komedijoje: ten kanakoks Sokratas nešiojamas sakosi oru lakstąs ir paisto daug kitų niekų apie daiktus, apie kuriuos aš ničnieko nenuvokiu. Taip sakydamas, aš nenoriu niekinti to mokslo, jei kas jį tikrai išmano. Ir Melėtas tenepainioja manęs tokion bylon, nes aš, vyrai atėniečiai, tikrai nieko bendro neturiu su tokiais dalykais. Daugelį jus pačius D
statau liudytojais ir kviečiu visus, kurie tik esate kada girdėję mane kalbant, išaiškinti kits kitam ir išpasakoti; juk daug jūsų yra tokių. Tad papasakokite vieni kitiems, ar yra bent vienas jūsų kas girdėjęs mane kalbant ką apie tokius dalykus. Ir iš to jūs sužinosite, kad ir visa kita, ką minia pasakoja apie mane, yra tokios pat vertės.

IV.

Ne! ir čia tikrai nėra nieko rimta. Ir jei esate iš ko girdėję, kad aš imąsis mokyti žmones ir už tai reikalaująs pinigų, tai ir vėl netiesa, E
nors, kaip man rodos, yra gerai, jei kas sugeba auklėti žmones, kaip štai Leontinų Gorgijas, Keo Prodikas ir Elidos Hippijas. Jie, mat, kiekvienas, vyrai, inmano, keliaudami iš miesto miestan, vilioti jaunikaičius, kurie galėtų dykai ben- 20

drauti su kuo norėdami ir iš savųjų piliečių. Tuos jaunikaičius inkalbinėja, metus savųjų pamokas, mokytis iš jų pačių už atlyginimą ir dar dėku pasakyti. Beje, yra čia dar kitas mintras žmogus, iš Paro, kurs esąs, kaip aš patyriau, in mus atvykęs. Mat, netikėtai sutikau vieną, sofistams sumokėjusį pinigų daugiau, kaip visi kiti krūvoje, — Kallią Hipponiko sūnų. Taigi jį paklausiau (mat, jam yra du sūnu): „Mielas Kalliau, sakiau aš, — jei tavo sūnūs būtų ku-
B meliukai ar teliukai, tai reiktų jiems paimti ir pasamdyti toks pristovas, kurs turėtų juodu užūgdyti gražius ir gerus, kaip tinka jų padermei. Tai būtų arba koks arklininkas arba koks ūkininkas. Bet tai juk žmonės! Tai kokį auklėtoją ketini jiems paimti? Kas išmanytų tokią dorybę, kuri yra žmogui ir-piliečiui privalu? Manau, būsi tai apsvarstęs, kadangi sūnų turi. Yra toks, — paklausiau, — ar ne? — „Žinoma, yra“, — atsakė jis. — „Kas per vienas? — klausiau toliau. Iš kur jis ir kiek ima už pamokas?“ — „Euenas iš Paro, Sokratai, — atsakė jis, — ima penkias minas“. Tada pamaniau: laimingas Euenas, jeigu jis tikrai turi to gabumo ir taip inmanomai moko. Agi ir aš galėčiau girtis ir
C didžiuotis tuo amatu, jeigu jo taip mokėčiau. Bet, deja, vyrai atėniečiai, nemoku.

V.

Tad gal kas iš jūsų man tan žodin pasakytų: „Sokratai, nagi koks tavo tikras verslas? Iš kur tos piktos paskalbos prieš tave yra kilusios? Matyti, ne iš to, kad tavo verslas nieku ypatingu nesiskyrė nuo kitų darbo? Juk nebūtų pasklidę nei tokio girdo, nei tokių kalbų, jei tu nebūtum daręs ko kitaip, kaip daugumas daro? Tad sákai mums, kaip tikrai yra, kad mes nepasielgtume su tavim skubotai". Kas taip sa- D
ko, tas, man rodos, teisingai kalba, ir aš pamėginsiu jums išaiškinti, kas per priežastis, kuri sudarė man tą vardą ir tą piktą paskalbą. Tad klaũsaite. Gal jums kuriems pasirodysiu taip sau juokaująs. Bet tikėkite manim: aš jums sakysiu tikrą tiesą. Aš turiu, vyrai atėniečiai, gavęs tą vardą ne dėl kito ko, kaip tik dėl tam tikros išminties. Kokia gi ta išmintis? Ji, turbūt, yra paprastoji žmogaus išmintis. Tos mat, manyčiau, tikrai aš turiu. Tie štai, apie kuriuos E
tik kalbėjau, yra rasit didesnės išminties, nei ta, kuri žmogui pasiekiama; jei ne taip, tai aš neturiu ko besakyti. Bent aš jos tikrai nesuprantu, ir kas sako priešingai, tas meluoja ir leidžia piktas paskalbas apie mane. Ir dabar neurzkite ant manęs, vyrai atėniečiai, jei kaip atrodysiu jums iš didžio kalbąs, nes ta mintis, kurią sakysiu, nebus mano; priešingai, aš atsišauksiu in tą, kieno žodis jums visai patikimas. Būtent,

savo išminčiai liudyti, — ar aš jos iš viso turiu ir kokia ji yra, — nurodysiu jums Delfų Dievą.
21 Juk tikrai pažįstate Chairefontą. Jis buvo mano draugas iš jaunų dienų, taippat ir jūsų draugės žmogus; jis buvo tuomet kartu pabėgęs ir paskum sugrįžo su jumis. Agi žinote, koks buvo Chairefontas, kaip skudriai imdavos viso, ko tik insigeisdavo. Ir štai, vieną kartą atvykęs Delfuosin, išdrįso tuo reikalu paklausti Dievą. Ir vėl sakau, nekelkite triukšmo, vyrai! Jis, mat, paklausė, ar yra kas išmintingesnis už mane. Pytija žiniuonė atsakė, kad niekas neesąs išmintingesnis. Tuos žodžius patvirtins jums čiapat jo brolis, kadangi Chairefontas jau miręs.

VI.

B Dabar insidėmėkite, kodėl aš jums tai sakau. Mat, noriu jums išaiškinti, iš ko yra kilusi ta piktoji mano paskalba. Išgirdęs, kad Pitija tatai lėmusi, aš maniau sau šiaip: „Ką gi Dievas skelbia ir kokią ten jis mįslę mena? Juk aš tikrai nesijaučiu išmintingas nei didžiuose, nei mažuose dalykuose. Ką gi jis pagaliau mano, sakydamas mane išmintingiausią esant? Juk meluoti jis tikrai nemeluoja, nes tai jam nepridera“. Ir ilgai abejodamas sukiau galvą, ką tie jo žodžiai reiškia. Galų gale, sunkokai išsijudinęs, ryžaus tirti tą dalyką šiokiu būdu. Nuėjau in vieną iš tokių, kurie rodosi išmintingi

esą, manydamas, kad kur jau kur, o tenai jau suseksiu, jog žiniuonė klysta, ir stačiai galėsiu pasakyti: Štai tas yra išmintingesnis, už mane, o tu skelbi, kad aš. Tad nuodugniai kvočiau tą vyrą: vardu jis minėti visai nėra man reikalo. Jis buvo vienas iš valstybės vyrų; jį bekvosdamas ir su juo bešnekėdamas, vyrai atėniečiai, gavau maždaug tokio inspūdžio. Man pasimatė, kad tas vyras nėra betgi toks išmintingas, koks jis rodosi daugeliui žmonių ir labiausiai sau pačiam. Paskum mėginau jam aiškinti, kad nors jis vedasi išmintingu, tačiau toks nėra. Galas buvo toks, kad insipykau ir jam, ir daugeliui D
tų, kurie su juo buvo.

Grįždamas in save, visdėlto maniau sau: „Už tą žmogų aš esu išmintingesnis. Mat, rodos, nei vienas mudu nieko tauro nežinova; tik jis nežinodamas dedasi ką žinąs, o aš, kai nežinau, tai ir nesidedu žinovu. Tad ir atrodo, kad aš bentkiek už jį išmintingesnis, — jau tuo būtent išmintingesnis, kad nesisakau žinąs ką nežinodamas“. Po to ėjau in kitą, vieną iš tų, kurie laiko save išmintingesniais ir už aną. Bet ir čia pasirodė ta pat. Taip tad insipykau ir šiam E
ir daugeliui kitiems.

VII.

Po to jau paeiliui vaikščiojau, — susisielojęs ir nerimo paimtas; kad ir numaniau, jog tuo

žygiu kėliau sau neapykantą, visdėlto jaučiausi
verčiamas Dievo bylą statyti visų aukščiausia.
Tad reikia, tiriant Dievo žosmės prasmę, vaikš-
čioti per visus, kurie tik tariasi ką išmaną.
22 Dievaži, atėniečiai, — juk reikia sakyti jums
tiesa, — aš tikrai gavau patirti štai ką maž-
daug: kurie labiausiai giriami, tie pasirodė,
man juos Dievo žosmės atžvilgiu bekvočiant,
veik daugiausia stokoją, o kiti, kurie menkesnio
garsumo buvo, pasirodė daugiau nuovokos turį.
Juk reikia jums apsakyti mano klaidžioji ke-
lionė, kaip būtent šiokius ir tokius vargus var-
gau, kad žiniuonės žosmė paliktų nenupeikta.
Tad nuo valstybės vyrų ėjau in poetus, tragedi-
B jų bei ditirambų dirbėjus ir kitus, norėdamas
tenai pirštu prikišamai sau parodyti, kad aš
mažiau teišmanau už anuos. Imu jų tuos, rū-
pestingiausiai, kaip mano rodosi, apdorotus
veikalus, ir klausinėju, ką jie pasakys, kad tuo
pačiu žygiu galėčiau ko iš jų ir pasimokyti. Tik
man, vyrai, drovu sakyti jums tiesa, ir visdėlto
ji reikia pasakyti. Mat, vienu žodžiu, kone
visi, kurie ten buvo, geriau kalbėjo, nei poetai,
C apie kūrinius, jų pačių parašytus. O netrukus
vėl sužinojau ir apie poetus, kad jie, jei kuria
ką, tai kuria ne išmintim, bet kanakokiu ingim-
tu gabumu, Dievo inkvėpti, kaip ir pranašai ir
tie, kurie ripuote ripuoja žiniuonių žosmę. Agi
ir tie pasako daug ir gražių dalykų, tačiau nieko

nenusimano apie tai, ką kalba. Tokio maždaug ūpo, kaip man paaiškėjo, pagauti ir poetai. Tuo pat žygiu pastebėjau, kad jie, būdami gabūs poezijai, jau dedasi išmintingiausi žmonės ir kitur, kur nieko nenuvokia. Išėjau tad ir iš jų, manydamas sau, kad aš juos pranešu tuo pat atžvilgiu, kuriuo ir politikus.

VIII.

Pagaliau ėjau in amatininkus. Jog aš, stačiai
sakant, nieko nežinau, — man buvo aišku. Bet D
buvau tikras, kad jie žino daug ir gražių dalykų. Čia aš ir neapsigavau: Jų tikrai žinota, ko nežinota mano, ir tuo jie buvo išmintingesni už mane. Tik ir gerieji amatininkai man pasirodė, vyrai atėniečiai, ta pačia yda besergą, kaip ir poetai. Kad puikiai atlikdavo savo amatą, jau dėl to jie kiekvienas dėjosi visų geriausiai išmaną ir kitus dalykus, dargi pačius painiuosius, ir ta būtent jų paklaida temdė aną jų išmonę. Taip kad, sekdamas žiniuonės žosmę,
kláusiau pats save, kas man iš dveja pasirinkus: E
palikus tokiam, koks esu, neturėdamas nei jų mokslo, nei jų neišmonės, ar bevelijus būti, kaip jie, mokytam, bet neišmintingam. Pagaliau tariau sau ir žiniuonės žosmei, kad man verčiau palikus tokiam, koks esu.

IX.

Aišku, vyrai atėniečiai, šitas tyrimas yra pridaręs man daug priešininkų, ir tai dar pačių
23 piktųjų ir pačių smarkiųjų: tad iš jų yra kilę tieka pakalbų ir tas girdas, kad aš esąs išmintingas. Mat, klausytojai tiki, kad aš pats visuomet išmanąs tai, ko kitus sugaunu nežinant. Matyti, vyrai, kad tikrai išmintingas tėra Dievas ir kad jis ta savo žosme skelbia, jog žmogaus išmintis maža ko tėra verta arba nieko neverta. Ir jis, nurodydamas Sokratą, regis, tik pasinaudoja mano vardu, dėdamas mane pavyz-
B džiu, tarytum sakyte sakydamas: „Žmonės, tas jūsų tarpe išmintingiausias, kurs, kaip Sokratas, yra sužinojęs, kad jo išmintis, tiesą pasakius, yra niekis". Štai ir dabar aš vaikščiodamas vis dar tebetyrinėju ir tebeklausinėju, kaip Dievo sakyta, kiekvieną pilietį ir svetimos šalies žmogų, kurį tik laikau išmintingu. Ir kai man nesirodo išmintingas, tai aš einu Dievo talkon ir iškeliu aikštėn, kad tas ir tas tikrai nėra išmintingas. Nuo tokio darbo nebepalieka man laiko nei savo krašto, nei savo namų reikalais
C kiek rimčiau pasirūpinti. Kad taip Dievui tarnauju, dėl to ir didžiausiame skurde gyvenu.

X.

Be to, tenka pridurti, kad jaunuoliai, labai pasiturinčių tėvų sūnūs, kurie turi laisvo laiko

kiek norint, savitai lydi mane visur ir mėgsta klausytis, kaip aš tardau žmones. Manim sekdami, paskum dažnai ir jie patys ima kamantinėti kitus. Ir, kaip man regis, jie randa eibes tokių žmonių, kurie tariasi ką žiną, o iš tikrųjų maža ką težino arba nieko nežino. Tada jie, gaudinami jaunuolių, inširsta ne ant savęs, bet ant manęs, ir pasakoja, kad esąs kanakoks Sokratas nedorėlis, kurs tvirkinąs jaunuomenę. Ir D
jei kas paklausia juos, ką veikdamas ir ko mokydamas tvirkina, tai neturi ko beatsakyti, nes nežino. Bet kad nesirodytų sugauti esą, kalba lakius žodžius, leidžiamus prieš visus tuos, kurie ieško tiesos, teigia būtent, kad jis tiriąs, kas dedasi ore ir po žeme, mokąs netikėti Dievą, mokąs priemonės negeram daiktui paversti geru. Tiesos, manding, jie nenorėtų sakyti, — tos tiesos, kad jie yra per aiškiai sugaudinti, jog apsimeta ką žiną, o iš tikrųjų nieko nežino. Taigi, ištroškę garbės, kaip aš menu, būdami smarkūs ir sudarydami didelį būrį, susitelkę E
krūvon ir intikimai kalbėdami apie mane, jie yra jums prikuždėję pilnas ausis nebūtų daiktų, pirma stropiai leidę ir dabar tebeleisdami paskalbas apie mane. Iš tų žmonių tarpo stojo prieš mane Melėtas, Anitas ir Likonas; Melėtas, giežsaid apmaudą už poetus, Anitas — už amatininkus ir valstybės vyrus, Likonas — už 24
kalbovus. Taip esant, aš stebėčiaus, kaip jau

pradžioje minėjau, jei man pavyktų tokiu trumpu laiku išrauti iš jūsų širdies toji paskalba, taip giliai tenai insikerėjusi. Šitai jums, atėniečiai, tikroji tiesa! Aš niekái nieko nuo jūsų nepaslėpiau, kalbėdamas nieko nenutylėjau. Ir betgi numanau, kad tuo būtent sukėliu prieš save neapykantą. Tatai yra kaip tik inrodymas, jog tiesą kalbu, jog šitokia yra paskalba prieš mane ir jog tokia yra jos priežastis. Dabar ar
B vėliau tardysite šią bylą, — visuomet rasite ją tokią, kokia mano išdėta.

XI.

Tik jau pakaks jums šito mano pasiteisinimo dėl skundų, kuriuos kėlė pirmieji mano kaltintojai. Dabar aš mėginsiu gintis nuo Melėto, nuo to gero ir, kaip jis sakosi, ištikimo šalies žmogaus, ir nuo paskesniųjų kaltintojų. Kadangi šie kaltintojai yra kaip ir nauji, tad paimkime iš eilės ir jų raštu inteiktą skundą. Jis maždaug šitoks: „Sokratas, — skelbia jis, — nusikalsta tuo, kad tvirkina jaunuomenę, kad netiki Dievų, kuriuos tiki šalis, bet garbina jų
C vietoje naujus". Toks yra skundas. Išnagrinėkime jį dygsnis po dygsnio.

Aišku: jis sako, aš nusikalstąs, kad tvirkinąs jaunuolius, o aš sakau, vyrai atėniečiai, priešingai: Melėtas nusikalsta, nes jis daro juokus

iš rimtų dalykų, nepagalvojęs tampydamas žmones po teismą ir apsimesdamas tarytum sirgte sergąs dėl tų dalykų, kurie jam galvoje niekuomet ir būti nėra buvę. Kad visa tai yra taip, pamėginsiu aš ir jums išrodyti.

XII.

Na, Melėtai, eik šen ir pasakyk man: Ar tu nelaikai visų svarbiausiu dalyku, kad mūsų jaunuomenė būtų ko geriausia?

MELĖTAS D

Žinoma, kad taip.

SOKRATAS

Gerai. Dabar pasakyk čia teisėjams, kas ją padaro geresnę. Juk, be abejo, tu žinai, nes jąja taip labai rūpinąsis. Tu sakai susekęs, kad aš ją tvirkinąs, ir dėl to atvedei čia mane kaip kaltininką in teisėjus; dabar pasakyk ir tą, kurs daro ją geresnę, paminėk vardu teisėjams, kas jis toks.
Matai, Melėtai, tu tyli ir neturi ko atsakyti. Argi tu nejauti, kad tau gėda ir kad savo tylėjimu tu patvirtini mano žodžius, jog tas dalykas niekuomet nėra tau rūpėjęs? Tat pasakyk, mielasai, kas ją geresnę padaro?

MELĖTAS

Instatymai.

E SOKRATAS

Mano tu mieliausias, aš klausiu ne to, bet klausiu, kas per žmogus, kurs visų pirma, žinoma, išmano ir tai — ir instatymus.

MELĖTAS

Šitie, Sokratai, — teisėjai.

SOKRATAS

Ką sakai Melėtai? Teisėjai geba auklėti jaunuomenę ir ją daryti geresnę?

MELĖTAS

Taip, be abejo.

SOKRATAS

Visi jie ar tik kaikurie, o kiti ne?

MELĖTAS

Visi.

SOKRATAS

Hera žino, kaip tu gražiai kalbi! Tiek daug esama naudingų padėjėjų. Kas gi toliau? Ar šitie klausytojai irgi daro jaunuomenę geresnę, ar ne?

25 MELĖTAS

Jie irgi.

SOKRATAS

O Tarybos nariai?

MELĖTAS

Tarybos nariai taippat.

SOKRATAS

O Tautos susirinkimo žmonės, Melėtai, tie vyrai gal tvirkina jaunuomenę? O gal ir tie visi daro ją geresnę?

MELĖTAS

Ir tie daro geresnę.

SOKRATAS

Vadinasi, visi atėniečiai gražiai, dorai auklėja jaunuomenę, tik aš ne; tik aš vienas ją tvirkinu. Juk taip tu sakai?

MELĖTAS

Tikrai taip sakau.

SOKRATAS

Kokiu bjauriai nelaimingu tu mane laikai! Bet atsakinėk toliau. Ar, tavo nuomone, yra ta pat, B
kalbant ir apie arklius? Visi žmonės juos gerina, o tik vienas kas juos gadina? Ar visai priešingai yra: rasit vienas kas moka juos gerinti arba tik nedaugelis, būtent arklininkai, o visi kiti, turėdami reikalo su arkliais ir jais naudodamies, juos nualina? Ar nėra taippat, Melėtai, su arkliais ir su visais kitais gyvais sutvėrimais? Šiaip ar taip kalbėtute, tu ir Anitas, yra

visai ta pat. Tikrai didelė laimė būtų jaunuomenei, jei tik vienas kas ją tetvirkintų, o visi kiti
C ją skatintų geran. Pagaliau, Melėtai, tu pakankamai išrodei, kad jaunuomenė tau niekuomet nerūpėjo, ir tu aiškiai išsiduodi, kad tau nei motais tie dalykai, dėl kurių čia mane tampai po teismą.

XIII.

Dar pasakai mums, dėl Dzeuso, Melėtai, ar su taurais ar su netaurais žmonėmis geriau gyventi? Atsakai, mano mielasai, nes mano klausymas negi sunkus. Ar ne tiesa, netaurieji visuomet daro ką pikta savo artimiesiems, o padorieji — visuomet ką gera?

MELĖTAS

Tikra tiesa.

SOKRATAS

Vadinasi, yra toks žmogus, kurs nori būti verčiau pikta negu gera daromas tų, kurių tarpe
D jam tenka gyventi?.. Atsakyk, mano mielasai, juk ir įstatymas liepia atsakyti. Ar yra toks žmogus, kurs norėtų būti pikta daromas?

MELĖTAS

Žinoma, kad nėra.

SOKRATAS

Tegu... Tu mane čia atvedei teisman už tai, kad aš tvirkinąs ir piktinąs jaunuomenę tyčiomis ar netyčiomis?

MELĖTAS

Žinoma, kad tyčiomis.

SOKRATAS

Kaipgi, Melėtai? Toks jaunas būdamas, tu esi
už mane, senatvės susilaukusį, daugiau prityręs,
kad žinai, jog piktieji daro pikta savo artimie-
siems ir gerieji — gera, o aš, mat, toks neišma-
nėlis, kad nenuvokiu dargi to, jog aš, jei vieną
iš tų, su kuriais suseinu, padarysiu nevalyvą, E
gausiu pikto ko pritirti iš jo? Ir tavo nuomone,
aš taip negudriai, piktai elgiąsis tyčia? Ne,
Melėtai, čia aš netikiu tavim, ir joks kitas
žmogus, manau, netiki. Arba aš netvirkinu jau-
nuomenės arba, jei tvirkinu, tai netyčiomis. Va- 26
dinasi, šiaip ar taip vertus, tu meluoji. Jei ne-
noromis ką tvirkinu, tai instatymas neverčia
šaukti tieson už tokius nenorėtus nusižengimus,
priešingai, tuomet reikia, nuošaliai pasiėmus
kaltininką, jis pamokyti ir sudrausti. Juk aiš-
ku, pamokytas aš liausiuos daręs tai, ką nety-
čiomis darau. O tu vengei ir nepanorėjai su
manim susieiti ir mane pamokyti; tu reikalauji
čia mane teisman, kur vedami instatymu tie
žmonės, kurie bausti reikia, o ne mokyti.

XIV.

Bet jau iš to, vyrai atėniečiai, ką aš kalbėjau,
yra aišku, jog tie dalykai Melėtui nei kiek ir
B niekuomet nerūpėjo. Tačiau sakyk mums, Me-
lėtai, kaip, tavo nuomone, aš tvirkinu jaunuo-
menę. Juk iš tavo skundo, kurį inteikei, išeina,
kad aš mokąs tikėti ne tuos Dievus, kuriuos
tiki šalis, bet kitus, naujus Dievus? Ar tik ne
tokiu mokslu, tu sakai, aš tvirkinąs jaunuo-
menę?

MELĖTAS

Taip, aš griežtai tvirtinu tai.

SOKRATAS

Tai dėl jų, Melėtai, dėl tų Dievų, apie kuriuos
dabar kalbame, dar aiškiau pasakai man ir ši-
tiems vyrams. Mat, aš negaliu suprasti, ar tu
C sakai, kad aš mokąs tikėti kaikuriuos Dievus —
tada ir aš pats, žinoma, tikiu juos, vadinasi,
nėsu visiškas bedievis ir tuo nėsu nusikaltęs,
tik jau tikiu ne mūsų šalies, bet kitus Dievus,
ir tu mane kaltini tų kitų Dievų tikėjimu, —
ar tu manai, kad aš pats iš viso netikiu Dievų
ir kitus mokau jų netikėti?

MELĖTAS

Taip, aš tvirtinu, kad tu iš viso netiki Dievų.

SOKRATAS

Keistas tu žmogus, Melėtai! Ką tu nori tais žodžiais pasakyti? Kad aš nelaikąs, žinoma, nei saulės, nei mėnesio Dievais, kaip kiti žmonės?

MELĖTAS

Dzeusas žino, teisėjai, tikrai taip yra: jis sako saulė esanti akmuo, o mėnuo — žemė.

SOKRATAS

Matyti, Anaksagorą tariesi kaltinąs, Melėtai
mielasai! Tokiais nenuovokomis tu laikai šiuos D
teisėjus, ir jie, tavo nuomone, tiek nenusimaną apie raštus, kad ir žinoti nežiną, jog Kladzomėnų Anaksagoro knygose yra eibės tokių minčių? Vadinasi, ir jaunuoliai išmoksta iš manęs tų gudrybių, kurių jie gali kartais nusipirkti Orkėstroje, jau labai brangiai skaitant, už drach-
mę ir išjuokti Sokratą, jei šis jas savintųs, kad E
tos gudrybės taip keistos! Bet, dėl Dzeuso, ar tau tikrai taip rodosi, kad aš jokio Dievo netikiu?

MELĖTAS

Taip, dėl Dzeuso, tu visiškai netiki jokio Dievo.

SOKRATAS

Tu, Melėtai, man regis, ir pats savim netiki. Iš tiesų aš manau, atėniečiai, kad šitas vyras yra akiplėša, visai išdykęs berniokas, kad jis intei-

kė tą skundą tiesiog per savo paikumą ir per savo jauno amžiaus trakumą. Jis, tarytum, prasimanė mįslę ir mėgina: „Ar pastebės išmin-
27 tingasis Sokratas, kad aš juokuoju su juo, pats sau prieštaraudamas, ar aš apgausiu jį ir kitus klausytojus?" Agi kaltintojas, man regis, pats sau prieštarauja savo skundo rašte, tarytum sakyte sakydamas: „Sokratas yra kaltas, kad netiki Dievų, bet kad ir tiki Dievus". Kas gi tai būtų, jei ne juokavimas!

XV.

Tad pagalvokite, vyrai, drauge su manim, kodėl man jo žodžių prasmė tokia atrodo. O tu, Melėtai, atsakinėk mums. Be to, jūs atsiminkite,
B ko aš prašiau iš jūsų pat pradžioje: nekelti triukšmo man kalbant, kaip esu inpratęs.
Ar yra Melėtai toks žmogus, kurs tiki žmonių padarus, bet netiki žmonių? Tegu jis atsako, vyrai, užuot nuolat murmėjęs? Yra bent vienas, kurs netiki arklių, bet tiki arklių darbus? Arba kurs netiki vamzdininkų, o tiki vamzdininkų žaismą. Ne, mano geriausias, tokio žmogaus nėra. Jei tu nenori atsakyti, tai aš pasakysiu tau ir kitiems, čia esantiems. Tačiau atsakyk tu man bent šitan klausiman: Ar yra toks, kurs tiki dievenių galybę, bet netiki dievenių?

MELĖTAS

Nėra. C

SOKRATAS

Kaip gerai, kad pagaliau ryžaisi atsakyti, nors ir teisėjų verčiamas! Vadinasi, tu tvirtini, kad aš tikįs ir mokąs tikėti naujųjų ir senųjų dievenių galybe? Šiaip ar taip, tavo nuomone, aš tikiu dievenybę, nes tu ir priesaika tai paliudijai savo skundo rašte. Bet jei aš tikiu dievenių darbus, tai man, be abejo, reikia tikėti ir dieveniai. Argi ne taip? Žinoma, taip. Spėju, kad sutinki su manim, nes neatsakai. Ar dievenių nelaikome Dievais arba Dievų vaikais? Taip ar D
ne?

MELĖTAS

Tikrai taip.

SOKRATAS

Taigi, jei aš kaip tu sakai, tikiu dievenius, o dieveniai yra šioki ar toki Dievai, tai išeitų, kaip aš sakau, kad tu mįslėmis žaidi ir juokiesi iš mūsų: mat, tavo tvirtinimu, netikėdamas Dievų, aš juos vėl tikįs, kadangi tikiu dievenius. Jei, toliau, dieveniai yra Dievų vaikai, būtent prigulėti su nimfomis ar su kitomis kuriomis esybėmis, kaip tatai yra pasakojama, tai kuris žmogus galėtų tikėti, kad esama Dievų vaikų, o Dievų nesama? Tai juk būtų tokia pat nesąmo- E

nė, kaip ir ta, jei kas tikėtų arklių bei asilų
padermę, būtent pusasilius, o netikėtų nei ark-
lių, nei asilų. Ne, Meletai, arba tu inteikei šitą
skundą, norėdamas mus taip gudriai išmėginti,
arba nežinojai, kaip surasti tikroji kliaudė, ku-
rią galėtumei man prikišti. Kad tau pavyktų
inkalbėti kam, turinčiam nors truputį nuovo-
kos, jog tas pats žmogus gali tikėti dievenių
bei Dievų darbus ir jog vėl tats pats gali ne-
28 tikėti nei dievenių, nei Dievų, nei pusdievių, —
tai visai negalimas dalykas.

XVI.

Taip esant, Atėnų vyrai, man regis, nebėra dau-
giau reikalo teisintis dėl Melėto skundo, kad aš
nėsu nusikaltęs: juk gana ir to, ką esu pasakęs.
O kai dėl to dalyko, apie kurį pirma kalbėjau,
būtent, kad aš esu daug ir daugeliui insipykęs,
tai gerai žinokite, jog ir tai tiesa yra. Šitai kas
mane pražudys, jeigu jau pražudys: ne Melėtas
ir ne Anitas, bet piktoji minios paskalba ir ne-
apykanta. Jos pražudžiusios daug kitų ir gerų
žmonių, ir manáu, kad dar pražudys. Tad nėra
B ko ir bijoti, kad ties manim sustos.
Gal kas pasakytų: „Ar tau ne gėda, Sokratai,
dirbus tokį darbą, už kurį tau yra pavojaus
šiandie numirti". Aš teisingai tokiam galėčiau
šiaip atšauti: „Negerai kalbi, žmogau, manyda-

mas, jog vyras, iš kurio esti šiek tiek naudos,
privaląs atsižvelgti in pavojų tarp gyvybės ir
mirties, o ne vien to žiūrėti, ar, darydamas ką,
teisingai ar neteisingai daro ir ar jo darbai su-
tinka su tauro ar netauro vyro vardu. Tavo
nuomone, būtų, mat, nedori, visi tie pusdieviai,
kurie ties Troja galą yra gavę, jų tarpe visų C
labiausiai Tetidos sūnus, kurs menkniekiu te-
laikė pavojų prieš betkokią nešlovę, kuri būtų
tekusi kentėti. Jo motina, būdama deivė, jam
insigeidus užmušti Hektorą, pasakė, man regis,
maždaug šitaip: „Mano tu vaike, jei tu keršysi
už savo draugo Patroklo mirtį ir nužudysi
Hektorą, tai ir pats numirsi. Agi ir tau, — sa-
kė ji, — tuojau po Hektoro toks galas skirtas".
Išgirdęs tokį atkalbinėjimą, jis betgi ir paisyti
nepaisė nei mirties, nei pavojaus, nes jam daug D
baisiau atrodė gyventi baikštuoliui, neatkerši-
jusiam už savo draugus. „Verčiau man, — jis
sako, — tuojau mirti, nubaudus tą netaurėlį, kad
čionai nelikčiau išjuoktas šalia rystųjų laivų,
benaudis žemės grozdas". Juk nemanai, kad jis
sielojos dėl mirties ir pavojaus? Štai kaip yra iš
tikrųjų, Atėnų vyrai: kur pats save kas pasi-
stato, insitikinęs, kad toks jo pasirinkimas ge-
riausias, arba kur jis esti pastatytas viršininko,
ten jam reikia, mano nuomone, ištverti ir drą-
siai sutikti pavojus, visai nepaisant, išskyrus
nešlovę, nei mirties, nei kito ko.

XVII.

Kitaip darydamas, atėniečiai, nevalyvai būčiau
E pasielgęs. Mat, kai karo vadai, jūsų išrinkti
mano viršininkais, skyrė man vietą ties Poteidaja, ties Amfipoliu ir ties Dėlijum, tai aš, kaip ir kitas kuris, ištvėriau ten, kur jie mane statė, ir buvau mirties pavojuje; o kai dabar Dievas reikalauja, — taip aš maniau ir spėjau, — kad aš kol gyvas tiesos ieškočiau, save ir kitus trukdyčiau, tai aš, pabugęs mirties ar šiaipjau kokio vargo, galėčiau palikti man skirtą
29 vietą! Toks elgesys būtų tikrai nevalyvas, tuomet betkas galėtų visai teisingai statyti mane prieš teismą užtai, jog netikįs Dievų, kadangi neklausąs žiniuonės žosmės, bijąs mirties ir laikąs save išmintingu, nebūdamas išmintingas. Juk bijoti, vyrai, mirties, yra ne kas kita, kaip dėtis išmintingu, nors toksai nėsi. Tai, mat, yra lygu manyti, kad žinai ką nežinodamas. Agi niekas nežino, nei kas yra mirtis, nei to, ar ji nėra žmogui kartais dargi visų didžiausia laimė; ir visdėlto jos bijo, tarytum gerai žinodami, kad ji didžiausia nelaimė. Ir kas tai yra, jei ne
B neišmonė, jei ne ta pati bjaurioji, manyti, kad žinai ką nežinodamas? Šiame daikte, vyrai, aš, galbūt, skiriuos nuo daugelio kitų žmonių, ir jei man tikrai tektų sakyti, kuo aš išmintingesnis už kitą kurį, tai pasisakyčiau, jog būtent tuo, kad aš, neišmanydamas gerai Hado dalykų,

taip ir tariuosi jų neišmanąs. Kad negerai ir
negražu yra neteisinga elgtis ir neklausyti ge-
resnio už save, — žmogaus ir Dievo, — tai aš
betgi žinau. Todėl aš niekuomet nesibaidysiu
ir nevengsiu tokių dalykų, apie kuriuos neži-
nau, ar jie nėra kartais geri prieš tuos, kuriuos
žinai, kad jie tikrai pikti.

Tegu jūs dabar paleidžiate mane, nepatikėję C
Anitu, kurs sakė, kad arba visai nereikėję man
čia ateiti, arba, kai jau čia atėjau, nebegalima
esą palikti manęs mirtim nepasmerkto, nes, kaip
jis jums teigia, man iš čia nenubaustam ištrū-
kus, jūsų sūnūs, sekdami Sokrato mokslu, visi
ir visiškai patvirksią. Jeigu jūs man tan žodin
tartute: Sokratai, mes nebeklausysime Anito,
tačiau paleisime tave vien ta sąlyga, kad tu
daugiau nebegaišintum laiko dėl to tyrinėjimo
ir kad tau nebemagėtų išminties ieškojimas; ir
jei vėl pakliūsi, taip bedarydamas, tai nebeišsi- D
suksi nuo mirties. Jei, vadinasi, tokiomis sąly-
gomis, kaip sakiau, jūs mane paleistute, tai aš
jums atšaučiau šitaip: Kad ir labai gerbiu jus
ir lenkiuosi jūsų, Atėnų vyrai, tačiau Dievo
daugiau, negu jūsų, paklausysiu; kol gyvas ir
kol dar tebepagaliu, aš nesiliausiu ieškojęs iš-
minties ir jums inkalbinėjęs, beaiškinęs, kur
tik sutikdamas ką iš jūsų, šitais savo inprastais
žodžiais: Mano tu geriausias, būdamas atėnie-
tis, paties didžiojo ir labiausiai mokslu ir galy-

be pagarsėjusio miesto pilietis, tu nesigėsti rū-
pintis, kaip čia įsigijus ko daugiausia pinigų,
garbės ir šlovės, o išmone, tiesa ir sielos gerove,
kad ji kiek galint gražiau tarptų, nesirūpini?
ji tau nei motais? Ir jeigu jūsų tarpe rasis koks
priešgina, kurs sakytų, kad rūpinąsis, tai aš
neveikiai jį paleisiu ir nuo jų nueisiu, priešin-
gai, aš jį kvosiu, klausinėsiu ir gaudysiu; ir jei
pasirodys man stokojąs tauros, nors sakytųsi
nestokojąs, tai aš jam prikišiu, kad didžiausios
vertės dalykus visų mažiausia tebrangina, o
30 menkniekius daugiau. Taip elgsiuosi su kiek-
vienu, kurį tik susitiksiu: su jaunesniu ir vy-
resniu, su svetimos šalies žmogumi ir su vie-
tiniu, juo daugiau su vietiniais, kadangi esate
man artimesni kilimo. Mat, Dievas liepia taip
daryti, būkite tikri. Be to, man regis, niekuo-
met nėra tikęsi nei jums, nei jūsų šaliai dides-
nės laimės, kaip tas mano tarnavimas Dievui.

Agi nieko daugiau aš neveikiu, kaip tik vaikš-
B čioju ir kalbu jums, jauniems ir vyresniems,
ragindamas pirma ir daug labiau rūpintis ne
kūno reikalais ir ne turtais, bet savo siela, kad
ko geriausia būtų; aš skelbiu, jog ne iš turtų
dorybė randasi, bet iš dorybės turtai ir visos
kitos gėrybės žmonėms, — asmeninės ir bendro-
sios. Jeigu jau tokiomis kalbomis aš gadinu
jaunuomenę, tai jos galėtų būti žalingos; ir jei
kas sako, aš skelbiąs kitą ką, o ne šitą, tas yra

niekabylis. Dėl to, vyrai atėniečiai, aš galiu jums pasakyti: Paklausysite Anito ar ne, paleisite mane ar nepaleisite, aš betgi nesielgsiu kitaip, nors man tektų daug sykių mirti. C

XVIII.

Nekelkite triukšmo, atėniečiai, laikykitės ir toliau taip, kaip aš jūsų prašiau: netrukdyti mano kalbos ir klausyti. Aš manau, jums bus naudinga paklausyti. Mat, aš ketinu jums pasakyti dar ką neką, dėl ko gali paimti jus noras parėkoti. Bet jūs, meldžiamieji, to nedarykite: Būkite tikri: jeigu jūs nužudysite mane tokį, koks aš sakaus esąs, tai ne tiek man, kiek sau patiems pakenksite. Juk nieko nepakenktų man nei Melėtas, nei Anitas; to juodu negalėtų, nes, manding, nesutinka su tvarkos dėsniu, D kad piktesnis žmogus kenktų geresniam. Galėti jis, žinoma, gali nužudyti mane, ištremti ar piliečio teises atimti. Jis ir kitas kas laiko tai rasit didele nelaime, o aš nelaikau; daug didesnė nelaimė daryti, ką šis dabar daro: neteisingai tykoti žmogui atimti gyvatą. Taip tad, vyrai atėniečiai, dabar aš ginu toli gražu ne save, kaip kitas gal mano, bet ginu jus, bijodamas, kad pasmerkę mane mirtim, nepražiopsotute kartais tos dovanos, kurią jums Dievas yra suteikęs. Iš tiesų: jeigu jūs mane mirtim pa-

smerksite, tai nelengvai rasite kitą tokį, regi-
mai, — nors ir juokinga taip sakyti, — Dievo
priskirtą miestui, kaip tam dideliam geros veis-
lės žirgui, per savo dydį betgi inrambėjusiam
ir dėl to reikalingam, kad koks gylys jį ragin-
tų. Štai, rodos, ir mane Dievas yra skyręs tokį
jūsų miestui, kad aš kasdien, nuo ryto ligi va-
karo, visur pristodamas in kiekvieną, be palio-
vos raginčiau, tikinčiau ir priekaištais nedúo-
čiau jums ramumo. Kitas toks jums, vyrai, vei-
31 kiai neatsiras; jei tikite manim, tai jūs manęs
neliesite. Bet jūs gal, kaip tie snaudaliai, ža-
dinami iš miego, intužę mušite mane ir, paklau-
sę Anito, lengva širdimi nužudysite mane, o
paskum, ramiai sau miegodami, baigsite likusį
gyvenimą, jei Dievas, jūsų pasigailėjęs, neat-
siųs kito ko mano vieton. Kad aš esu toks
žmogus, kurį Dievas yra davęs miestui, galė-
tute suprasti ir iš to. Argi tai žmogiška atro-
do, tieka jau metų pamiršus ir apleidus, kaip
B aš, visus savo asmens ir namų reikalus, visą lai-
ką sielotis jūsų gerove, vaikščiojant in kiek-
vieną skyrium, man, kaip tėvui ir vyresniam
broliui, jus prikalbinėti, kad pasirūpintute savo
doru gyvenimu? Kad aš bent kiek naudos tu-
rėčiau už tą vargą, kad būčiau atlygintas už tą
triusą, tai būčiau nors suprantamas. O dabar
patys matote, jog mano skundėjai, visu kuo taip
begėdiškai mane kaltinę, visdėlto nebeturėjo

tos begėdiškos drąsos, pastatę liudytoją, yskinti, kad aš kada reikalavęs arba ėmęs kokį atlyginimą. Tam patvirtinti, kad aš sakau tiesą, duodu, man regis, patikimą liudytoją: savo neturtą. C

XIX.

Rasit ir keistai rodo, kad aš, vaikščiodamas in kiekvieną skyrium, peršuosi su tais savo patarimais visokiems mažmožiams ir betgi nesiryžtu viešai stoti su jumis minioje ir ten svoti savo nuomonę valstybei. Tokios mano elgsenos priežastis yra ta, apie kurią mane kalbant esate šen ir ten dažnai girdėję: tai toks Dievo ar dievenio dvasios ženklas, kurs manyje pasireiškia ir kurį Melėtas pasityčiodamas padėjo savo skundo pagrindan. Jis iš mažų dienų mane tebelydi; tai toks balsas, kurs, kai tik pasigirsta, visuomet atkalbinėja mane nuo to, ką ketinu daryti, o prikalbinėti niekad neprikalbinėja. Štai kas neleidžia man kištis valstybės reikaluosin! Man regis, labai gerai, kad neleidžia. Būkite tikri, vyrai atėniečiai, jei aš būčiau kada ėmęsis dirbti valstybės darbą, tai jau seniai būčiau E
dingęs ir iš manęs nebebūtų nei jums, nei man jokios naudos. Nepykite ant manęs, kad sakau tiesą: juk nėr tokio žmogaus, kurs galėtų gyvas išlikti, sąžiningai visur priešindamasis jums ar kitai kuriai miniai ir neleisdamas darytis valsty-

bėje eibėms neteisingų ir neteisėtų dalykų.
Priešingai, kas rimtai stoja kovon už teisybę,
32 kas nori šiek tiek ilgiau pagyventi, tam lemta
nuošaliai laikytis ir nesisprausti viešumon.

XX.

Tam svarbių išrodymų aš duosiu jums; ne žo-
džius, bet tai, ką jūs labai vertinate, — darbus.
Tad paklausykite, kas man yra tikęsi, kad žino-
tute, jog aš nei vienam nenusileidžiu, kur netei-
singa, pabugęs mirties, ir jog nenusileisdamas
B galėjau dar pražūti. Ką pasakosiu, tai baisūs ir
nelemti dalykai, tačiau tikra tiesa. Aš, vyrai
atėniečiai, niekad neturėjau kitos kurios vietos
valdžioje, o Tarybos nariu esu buvęs. Ir mūsų
Antiochidos filai teko vadovaujamoji pareiga
tuomet, kada jūs norėjote teisti dešimtį karve-
džių už tai, kad, pasibaigus jūros mūšiui, ne-
palaidojo žuvusiųjų, — teisti visus iš karto,
nors tai buvo priešinga instatymams; tai jums
paskum visiems tapo aišku. Tada tik aš vienas
iš vadovaujančiųjų Tarybos žmonių pasipriešI-
nau jums, kad nesielgtute prieš instatymus, ir
priešingai balsavau. Ir nors kalbūs minios va-
dokliai, jūsų šauksmais pakurstomi, kreitėjo
mane suimti ir induoti, tačiau bevelijau, kaip
C pareiga liepia, laikydamasis instatymo ir teisy-
bės, atsidurti pavojuje, negu, pabijojęs kalėjimo

ar mirties, sutikti su jūsų neteisingais ingeidžiais.

Tai buvo, kada mūsų šalį tebevaldė demokrati-
ja. O insigalėjus oligarchijai, Trijų Dešimtų
vyriausybė, pasišaukusi mane penktą Tolan
drauge su kitais keturiais, paliepė mums atga-
benti Leontą iš Salamino, kad jį nužudytų. Agi
daug tokių insakymų ir daugeliui ji duodavo,
norėdama ko daugiausia žmonių inkliudyti savo D
nusikalstaman žygin. Tada aš ne žodžiu, bet
darbu vėl parodžiau, jog mirties aš nebijau, —
kad nebūtų statokai pasakyta, — jog ji man nei
motais; niekad nedaryti kas neteisinga ir ne-
taura, — štai kas man visų labiausiai rūpi! Ir
anoji valdžia, būdama taip galinga, dargi bai-
dymais nestengė priversti mane padaryti ką
neteisingai. Kai išėjome iš Tolo, anie keturi
vyko Salaminan ir atsivedė iš tenai Leontą, o
aš grįžau sau namo. Ir už tai rasit būčiau pri-
kišęs galvą, jei anoji valdžia tuojau nebūtų
buvusi nuversta. Tai galės jums daugelis pa- E
liudyti.

XXI.

Ar manote, kad aš būčiau išgyvenęs tiek daug metų, jei būčiau dirbęs visuomenės darbą ir, jį dirbdamas, būčiau, kaip dera tauram vyrui, stojęs už teisę ir kaip reikiant sielojęsis ta pareiga? Toli gražu ne, vyrai atėniečiai! Agi ir

kitas niekas nebūtų... Bet ir visą gyvenimą
tokio bus mano, rodos, būta: to paties visuo-
33 menės darbe, kiek in jį man kur teko prisiliesti,
to paties ir asmens reikale: niekam, niekuomet,
nei kiek nenusileista prieš teisybę — nei kam
iš tų, kuriuos mano paskalbų leidėjai vadina
mano mokiniais, nei kam kitam.
Mokytoju, tiesą pasakius, niekieno ir niekad
nėsu buvęs. Bet jei kas — jaunesnis ar vyres-
nis — norėdavo paklausyti mane kalbant ir pa-
žiūrėti manęs savo darbą dirbant, — niekuomet
B ir niekad to negindavau. Ir aš ne toks, kurs
paėmęs pinigus kalbasi, o nepaėmęs nesikalba.
Priešingai, turtingam ir neturtingam lygiai
leidžiu save klausti, ir kas nori, tas gali atsa-
kinėti ir klausytis, ką a šsakau. Ir kad jei kuris
randasi valyvas ar ne, tai aš, žinoma, negaliu
prisiimti kaltės už tai: agi aš niekuomet ir nie-
kada nėsu žadėjęs ko išmokyti ir niekam nėsu
davęs pamokų. Jei kas sakosi kada ką išmokęs
ar girdėjęs iš manęs skyrium, ko ir kiti nebūtų
galėję girdėti, tai žinokite, kad jis netiesą
kalba.

XXII.

Bet kodėlgi kaikuriems taip maga jau seniai bendrauti su manim? Jūs esate, Atėnų vyrai, apie tai girdėję; aš pasakiau jums visą tiesą: dėlto kad jie mėgsta klausytis, kaip aš kvočiu

tuos, kurie dedasi išmintingi, o iš tikrųjų toki C
nėra. Juk tai ne be to, kad nebūtų malonu. Taip
daryti, sakau, yra man Dievo pavesta žiniuonės
žosmėmis, sapnais ir visais galimais ženklais,
kuriais paprastai ir kitokia Dievo valia pasi-
reiškia, norėdama žmogui pavesti kokį nors dar-
bą. Tai tiesa, Atėnų vyrai, ir lengva išrodyti.
Ir tikrai: jei aš vienus jaunikaičius tebegadinu, D
o kitus jau pagadinęs, tai juk reiktų bent tiems
iš jų, kurie jau subrendę, susipratus, kad aš
jiems, kol dar nesuaugę jie tebebuvo, ką pikta
esu kada padaręs, dabar štai patiems čia stojus
mane inkaltinti ir man pabauda už tai atsidė-
koti; arba, jiems to nepanorėjus, kas iš na-
miegų — tėvai, broliai ar kiti kurie giminės —
turėtų, jeigu jų artimieji ko blogo buvo pri-
tyrę iš manęs, čiapat tuojau atsiminti ir parei-
kalauti iš manęs atsiteisti. Juk daug yra jų ir
šičia atėjusių. Aš juos matau: pirmučiausia štai E
Kritonas, tumetis su manim ir mano kaimynas,
šito Kritobulo tėvas; paskum Lisanijas iš Sfėtto,
šito Aischino tėvas; agi ir Antifontas, tas iš Kė-
fisios, Epigėno tėvas. O kiti yra tie, kurių bro-
liai su manim bendraudavo: Nikostratas, Teo-
doto brolis, — o Teodotas jau miręs, taip kad
jis negalėjo šiam prigrasyti, ir Paralas, Dėmo-
doko sūnus, kurio Teagas buvo brolis; ir Adei-
mantas, Aristono sūnus, ir šitai jo brolis Plato- 34
nas; ir Ajantodoras, štai jo brolis Apollodoras.

Galėčiau pasakyti jums ir daugelį kitų; iš jų bent vienas reikėjo visų pirma Melėtui savo kalboje pastatyti liudytoju. Jei tuomet pamiršo, dabar tepastato; aš sutinku. Tepasako, jei turi ką. Bet jūs rasite, vyrai, visai priešinga: jūs pamatysite, kad visi nori stoti man pagalbon, tam tvirkintojui, eibes blogo pridirbusiam jų giminėms, kaip sako Melėtas ir Anitas. Ištvir-
B kusieji gal ir turėtų pagrindo mane ginti. Bet neištvirkusiems, jau suaugusiems vyrams anų giminėms, kuris kitas reikalas būtų mane užstoti, jei ne ta tikroji teisybė, kad jie insitikinę, jog Melėtas meluoja, o aš sakau tiesą?

XXIII.

Tiek jau to, vyrai! Ką turėčiau pasakyti, save teisindamas, tai maždaug šituos, rasit, ir kitus tokius dalykus. Gal kas jūsų labai nemėgs, atsiminęs, kaip jis, kad ir menkesnę bylą turėda-
C mas, kaip šioji, prašė ir melste meldė teisėjus, gausias ašaras liedamas, atsivedęs čionai savo mažus vaikus, kad jo žūtbūt pasigailėtų, — prisikvietęs dar kitų giminių ir daugybę prietelių; o aš visai neketinu taip daryti, nors, kaip galėčiau manyti, esu didžiausiame pavojuje. Tada nevienas, insidėjęs tatai sau galvon, rasit, dar atkakliau statysis prieš mane ir, intūžęs dėl tokio mano elgesio, iš apmaudo balsuos. Jei kas

jūsų tarpe yra tikrai taip nusistatęs, — tiesiog D
aš to netvirtinu, jei betgi, — tai, rodos, mano
teisę būtų jam pasakyti šitie žodžiai. Agi ir aš,
mano tu mieliausias, turiu šiokių tokių giminių.
Mat, ir aš, anot Homero, „esu gimęs ne iš ąžuo-
lo ir ne iš uolos", bet iš žmonių. Vadinasi, aš
irgi turiu giminų, turiu, Atėnų vyrai, tris sū-
nus: vieną jaunikaitį jau, o du dar kūdikiu. Ir
visdėlto nei vieno jų čionai aš nevesiu ir nepra-
šysiu jūsų, kad mane išteisintute. Kodėl betgi
aš taip nedarysiu? Ne dėl to, kad būčiau putlus, E
Atėnų vyrai, ar kad jus niekinčiau. Ar aš bijau
mirties ar ne, tai kitas dalykas; svarbu, kad
tai būtų, kaip man rodos, didelė nešlovė man,
jums ir visai šaliai, jei aš taip nepadoriai elg-
čiaus, ir tai dar būdamas tokio amžiaus ir turė-
damas taip plačiai pagarsėjusį vardą; teisingai
ar neteisingai jis ingytas, — vistiek: yra insi- 35
galėjusi tokia nuomonė, kad Sokratas kaikuo
skiriasi nuo kitų žmonių. Jei tie iš jūsų, kurie
laikomi pasižymėjusiais išmintimi, drąsa ir kita
kokia dorybe, taip elgtųsi, tai juk gėda būtų.
Aš esu betgi ne sykį matęs ir ne vieną tokį,
kuris žmonių akyse nemaža svėrė, o teisiamas
kažinką darė, lyg ir manydamas, kad jam, pra-
radus gyvatą, teks pritirti kokių baisumų; tary-
tum liktų nemirtingas, jeigu jūs nepasmerktute
jo mirtim! Toki žmonės, man regis, daro ne-
šlovę mūsų kraštui; paskum vienas kitas pra-

B šalaitis galėtų pamanyti, kad Atėniečių tarpe
dorybėmis pasižymėjusieji vyrai, kuriuos jie
patys stato savo priešakin, skirstydami vyriau-
sybės ir kitas garbingas vietas, — kad tie vyrai
niekuo nesiskiria nuo moterų. Todėl, Atėnų
vyrai, nei mums, turintiems, kaip manoma, kiek
svorio visuomenėje, tinka taip daryti, nei mums
dera leisti, jei mes taip darytume; priešingai,
jums reikia kaip tik rodyti, jog kur kas grei-
čiau nukaltinsite tą, kurs tokiais verksmingais
žaismais jus graudina ir daro mūsų šalį juo-
kingą, negu tą, kurs rimtai laikosi.

XXIV.

Jau nekalbant apie šlovę, ir neteisinga būtų,
man rodos, prašytis teisėjo ir prašymais išveng-
C ti bausmės, užuot jį privadžiojimais intikinus.
Agi ne tam sėdi teisėjas, kad iš teisės darytų
malonę, bet kad jos laikydamasis teistų; ir jis
prisiekęs yra ne kam norėdamas savo malone
intaikinti, bet instatymais eidamas teisti. Tad
nevalia nei mums pratinti jus priesaiką lau-
žyti, nei jums patiems pratintis tai daryt, nes
tuomet abeji nusidėtume Dievams. Taip esant
nereikalaukite, vyrai, iš manęs, kad aš daryčiau
prieš jus tai, kas yra, mano nuomone, negražu,
neteisinga ir kas nesutinka su Dievų valia, la-
D biausiai, dievaži, kada esu štai Melėto inskųstas

kaip tik dėl to, kad esąs bedievis. Juk aišku: jei aš, nežiūrėdamas jūsų priesaikos, inkyriais prašymais jus lenkčiau savo pusėn, tai mokyčiau jus manyti, jog nėra Dievų, ir besiteisindamas, be abejo, pats kaltinčiau save, kad netikiu Dievų. Bet toli gražu yra netaip! Aš juos tikiu, Atėnų vyrai, labiau, negu tūlas mano kaltintojas, ir palieku jums ir Dievui išteisti mane taip, kaip man ir jums geriau bus.

Antroji kalba.

XXV.

Kad neima manęs apmaudas dėl to invykio, bū-
tent, kad jūs nuteisėte mane, tai daug kas pri- E
sidėjo, ir tai, kas atsitiko, nėra man netikėta.
Priešingai, aš daug daugiau stebiuosi balsų
skaičium, susidariusiu katroje pusėje. Mat, aš 36
nesitikėjau tokio mažo skirtumo; laukiau daug
didesnio. O dabar, kaip matyti, jei trys dešimtys balsų būtų buvę kitaip mesti, aš būčiau išteisintas. Prieš Melėtą, man rodos, aš ir dabar esu išteisintas; bet kiekvienam aišku, kad, jei Anitas su Likonu nebūtų stoję manęs kaltinti, tai jis būtų priteistas sumokėti vieną tūkstantį drachmių, nes jis nebūtų surinkęs nei penktos
dalies balsų. B

XXVI.

Šiaip ar taip, tas vyras siūlo mane mirtim bausti.
Tegu! Kas gi man, Atėnų vyrai, pasiūlius vie-
ton tos bausmės? Žinoma, kad tai, ko esu aš
nusipelnęs. Tad kas gi? Kas atkentėti ar kuo
atsilyginti man dera, kad nežinia kuriam galui
visą gyvenimą nenuorama buvau, pamiršęs, kas
daugumui rūpi: turtų krovimą ir savo namų ūkį,
karvedžio garbę ir liaudies kalbovo garsą, šiaip-
jau vadovaujamas vyriausybės vietas, slaptuo-
sius sąmokslus ir sutariamus pervertos žygius,
kurių nestinga mūsų kraštui, kadangi tariausi,
tiesą pasakius, perpadorus tam, kad galėčiau,
saugodamas savo gyvatą, kištis tokiuosin daly-
kuosin? Kad nėjau ta linkme, kuria pasukęs,
C nebūčiau galėjęs nei jums, nei sau būti kiek
naudingas, o ėjau tenai, kur aš, kaip paprastas
žmogus, priėjęs kiekvieną skyrium, galėčiau pa-
daryti jam, mano išmanymu, ko daugiausia ge-
ra? Tokį kelią pasirinkęs, stengiausi intikinti
kiekvieną jūsų nesirūpinti jokiu savo dalyku
tol, kol nebus aprūpintas jo paties asmuo taip,
kad taptų ko geriausias ir ko protingiausias,
nesirūpinti nei šalies reikalais pirmiau, kaip pa-
čia šalimi; tokios pat tvarkos laikytis ir kitais
D dalykas rūpinantis. Tad kokį atpildą, toks būda-
mas, esu aš vertas gauti? Gerą kokį, Atėnų vy-
rai, jeigu man tenka jau teisingai, nuopelno sai-
ku, jis pasisiūlyti; ir tas koks geras turi būti

toks, kurs mano būsenos žmogui pritiktų. Bet kas gi tiktų neturtėliui geradariui, reikalingam laisvo laiko, kad galėtų atsidėjęs jus žadinti? Niekas, atėniečiai, taip labai nedera tokiam vyrui, kaip būti mitinamam Pritaniejuje, bent daug labiau, nei tūlam jūsų, kurs, žirgu jodamas arba dvejetą ar ketvertą vežiman pasikinkęs, esti Olimpijoje laimėjęs žaismo lenktynes. Jis, mat, padaro, kad jums tik rodosi, jog esate laimingi, o aš padarau taip, kad tikrai esate laimingi; be to, jis visai nereikalingas maisto, o aš — reika-
lingas. Vadinasi, jei tenka man teisingai atpil- E
das pasiūlyti, tai aš jį pasisiūlau: mitybas Pri- 37
taniejuje.

XXVII.

Gal ir dabar, kaip ir tuomet, kada kalbėjau aš apie verkšlenimus griaudžius ir prašymus pasigailėti, rodaus jums kalbąs iš didžio. Nėra taip, Atėnų vyrai, o bus veikiausia šitaip. Insitikinęs esu, kad tyčiomis aš niekam pikta nedarau. Jūsų betgi neintikinsiu, kad šitaip yr: deja, per maža laiko esame kalbėję vieni su kitais. Bet aš manau, jei būtų jums toksai instatymas, koks esti žmonėse kitur, kad bylos tos, kur grasoma
mirtim, ne viena tik diena yra išsprendžiamos, B
bet nagrinėjamos tenai kelias dienas, tai būčiau jus, be abejo, intikinęs. Dabar nelengva juk trumpu laiku apsivalyti nuo taip didžių piktų

paskalbų. Būdamas insitikinęs niekam pikta nedaręs, aš, žinoma, ir su savim neteisingai toli gražu nesielgsiu, prieš save patį nekalbėsiu, kad aš esąs nusipelnęs ko pikta, ir bausmės ta prasme sau nesiūlysiu. Pagaliau, ko man bijoti? Gal to, kad neišvengsiu tos bausmės, kurios Melėtas reikalauja man, apie kurią esu jau sakęs nežinąs, ar laimė ji ar nelaimė? Jos vieton rasit pasirinkus man kas pabaudai iš tų dalykų, kuriuos žinau, kad jie tikrai pikti? Rasit kalėjimas? Ir koks tada man be gyvenimas būtų ka-
C lėjime, kaip vergui, esant priežiūroje iš eilės nuolat pakeičiamų ten vyresniųjų, tų Vienuolikos! Tai pinigais gal nusibausti ir tūnoti kalėjime, kol visa atsilyginsiu? Bet tai būtų man ta pat, ką tik dabar esu kalbėjęs: mat, lėšų neturiu, tad atsiteisti nėr iš ko. Rasit ištrėmimas teks man pasirinkti? Su tuo mano pasiūlymu, galbūt, ir jūs sutiksite. Bet man gyvenimas tikrai perdaug magėtų ir man tiek nuovokos jau trūktų, kad sumesti negalėčiau šitokio dalyko: jeigu jūs, būdami to paties krašto piliečiai, kaip ir aš, nestengėte pakęsti mano elgesio ir žodžių, kurie jums atsibodo ir tiek
D jus inerzino, kad norite nuo jų atsikratyti, — tai ar pakęs lengvai juos svetimieji žmonės? Ką čia ir kalbėti, atėniečiai!

Ir gražus būtų gyvenimas tas mano: palikus savo šalį, tokiam senam žmogui keliauti iš mies-

to miestan ir iš visur būti vejamam! Juk aš gerai žinau, kad, kur tik aš nuvyksiu jaunuomenė klausysis mano kalbos, kaip ir čia. Ir jei pavarysiu ją aš nuo savęs, tai ji pati per vyresniuosius rūpinsis mane išginti; jei nepavarysiu aš jaunuomenės, tai jos tėvai ar giminės su ma- E
nim dėl jos tai padarys.

XXVIII.

Tai rasit pasakys man kas: „Sokratai, argi tu nesugebėtum, kur nuo mūsų atsitraukęs, ramiai, tylėdamas, gyventi sau?" Štai čia sunkiausia mai iašiškinti kaikuriems iš jūsų tarpo. Mat, jei aš sakysiu, jog tai lygu Dievo neklausyti ir jog dėl to negalima ramiai gyventi man, tai jūs manim nepatikėsite, intardami, kad aš kalbu vienaip, betgi manau kitaip. Jeigu aš vėl sakysiu, 38
kad yra didžiausia laimė žmogui taip kasdien šnekėti apie dorybę ir apie kitus dalykus, apie kuriuos girdite mane kalbant, dėl jų save ir kitus kvočiant, ir kad gyvenimas be tokio tyrinėjimo ir nevertas gyventi žmogui, — tai tokia mano kalba jūs dar mažiau tepatikėsite. Ir betgi, vyrai, taip yra, kaip aš sakau, nors jums tatai išrodyti nelengva. Be to, aš ir nepratęs laikyti save ko pikta nusipelniusiu. Kad turėčiau pini- B
gų, tikčiau ir pinigais aš baudžiamas, kiek tesėčiau, mokėti; tai nepakenktų man. Bet aš jų...

neturiu. Negut norėtute priteisti man jūs tiek, kiek aš galėčiau sumokėti. Galėčiau sumokėti jums gal vieną miną. Tad tiek ir pasisiūlau. Bet štai Platonas, atėniečiai, ir Kritonas, Kritobulas ir Apollodoras sako man pasiūlyti jums tris dešimtis minų, ir jie laidoją tą sumą. Tai tiek aš siūlau, o šie vyrai bus jums tų pinigų laidas.

Trečioji kalba.

XXIX.

C Dėl to laiko menkniekio (kurs būtų likęs man gyventi) turėsite, Atėniečiai, nešlovingą vardą ir būsite kaltinami tų, kurie panorės peikti mūsų miestą, kad jūs mirtim pasmerkėte Sokratą, išmintingą vyrą. Žinoma, kas norės jus papeikti, tas sakys, kad aš išmintingas, nors aš nėsu. Kad bent truputį būtute palaukę, jūsų noras būtų savaime išsipildęs. Agi matote, kad aš jau veik atgyvenau savo amžių ir kad arti mano gyvatos
D galas. Tai aš sakau ne jums visiems, o tik tiems, kurie mane pasmerkėte mirtim.

Taippat turiu aš jums dar štai ką pasakyti. Galbūt jūs, vyrai, manote, jog nuteistas dėl to esu, kad stigo man mintųjų žodžių, kuriais galėjęs būčiau jus palenkti savo pusėn, jei būčiau laikęs reikalingu daiktu visa ką daryti ir kal-

bėti, kad tik išvengčiau to jūsų sprendimo? Toli gražu jau ne dėl to! Ai ne, aš nuteistas, kad stigo man tikrai ne tų mintrųjų žodžių, o tik begėdiško drąsumo ir to noro teigti jums tokį dalykai, kurie labiausiai būtų jums girdėti magėję: mane dejuojant, raudant, darant ir kalbant daugelį kitų daiktų, inžeidžiančių, — tai E
atkartoju, — mano asmens vertę, — žodžiu sakant, visa, ko esate inpratę iš kitų girdėti. Ir kaip pirma, dargi akivaizdoj pavojaus, aš tarydavau, jog nevalia visai daryti kas netaura, taip ir dabar nesigailiu save taip gynęs. Priešingai, verčiau numirti man, save taip gynus, negu anaip išgelbėjus save, gyventi. Juk nei prieš teismą, nei kare nepridera nei man nei kam kitam gudriai taip sukinėtis, kad tik žūtbūt išvengtume mirties. Ir mūšyje dažnai, mat, aišku 39
esti, jog galėtų kitas ar išlikti gyvas, metęs ginklą, ir prašyti puolęs priešininkų malonės. Ir daug kitų yra dar priemonių visuos pavojuos apsisaugot nuo mirties, jei kas jau nesibjauri visa ką daryti ir kalbėti. Tad netaip sunku, vyrai, iš mirties ištrūkti, daug sunkiau pabėgti iš B
nedorybės, kadangi ši greičiau už mirtį lekia. Štai ir dabar mane pasenusį gurdelį pagavo gurdžioji lėkėja, o mano kaltintojus, bėgliuosius vikruolius, — greitoji lėkėja, — piktybė. Taip ir dabar mes skirsimės iš čia: aš jūsų nuteistas mirtim, o šitie pasmerkti tiesos už nedorumą ir

už neteisumą. Man lieka mano, o jiems jų bausmės nutarimas. Taip gal ir reikėjo atsitikti, ir aš manau, kad tai yra kaip tik gerai.

XXX.

C Mane ima noras jums, nuteisusiems mane, išburti pagaliau ir tai, kas paskum bus. Jau, mat, atėjo man gyvenimo tas metas, kada žmogus dažniausiai geba spėti àteiną, kai ruošiasi jis mirti. Tad skelbiu, vyrai, jums, kurie gyvatą man pakirtote, kad tuoj po mano jau mirties ateis bausmė jums daug sunkesnė, negu ta, — tai Dzeusas žino, — kuria mane nužudote. Jūs tai padarėte, žinia, tikėdamies atsikratyti nuo savo gyvenimo apyskaitos. Bet jums, kaip aš sakau, visai priešingai tiksis. Daugiau, mat, rasis tų, kurie jus tardydami gaudys ir kuriuos ligšiol aš sulaikydavau, o jūs nepastebėdavote.
D Kuo jaunesni, tuo grasesni jie bus ir jus labiau piktumas ims. Jei manote, kad, žmones smerkdami mirtim, jūs atgrasysite, kad niekas jums neprikaišiotų, jog neteisiai gyvenate, tai apsirinkate labai. Toks jūsų atsikratymas ir nevisai tėr galimas ir juk netauras. Priešingai, ir padoriausias ir lengviausias būdas čia tai ne kitiems gyvenimas ardyti, bet savo sutvarkyti taip, kad būtum kiek galėdamas geresnis. Šitaip jums, mane pasmerkusiems, išpranašavęs, aš ir atsisveikinu.

XXXI.

Tačiau su tais, kurie mane išteisino, būtų ma- E
lonu man pasikalbėti dėl to invykio, čiapat jau pergyvento, kol vyriausybės žmonės dar tebesiruošia, kol ir man nereikia vykti ten, kur skirta man numirti. Tad pabūkit, vyrai, su manim kiek laiko! Juk nekliudo niekas mums pasišnekėti sau, kol yra leista. Mat, aš noriu jums,
kaip savo prieteliams, išaiškinti, ką reiškia tai, 40
kas tik dabar yra man atsitikę.

Tikrai man, teisėjai — taip kreipdamasis, vyrai, galiu teisingai jus vadinti teisėjai — kas keista atsitiko. Inprastas man inspėjimo balsas, tas dieviškasis, visuomet labai jautrus ligšiolei buvo, pasipriešindamas dargi mažmožiuose, kai ketindavau daryti ką ne taip, kaip reikia. O dabar, kaip matote ir patys, atsitiko man čionai, ką nevienas pavadintų juk didžiausiu blogumu, kaip paprastai ir esti manoma. Tuo tarpu nei man einant anksti rytą iš namų tas Dievo ženklas nesipriešino, nei man čionai teisman žengiant, nei dabar kur mano kalboje, kada norėjau ką sakyti. O kitais atsitikimais bekalbant mane jis sustabdydavo dažnai ir pusiau žodžio. Šiandien šitoje mano byloje niekur ir nei kiek jis nesipriešino, nei ką man darant, nei ką man kalbant. Kuri čia priežastis man tenka spėti? Jums aš pasakysiu: šito invykio tikrai man gero esama ir mes, be abejo, klaidingai spėja-

me, manydami, jog blogas daiktas esanti mirtis. Aš savo žodžiams didelį išrodymą turiu: agi negali būti, kad pažįstamasai ženklas nebūtų manęs sulaikęs, jei aš būčiau tik norėjęs padaryti ką negera.

XXXII.

Apmąstykite ir tai, kiek daug yra vilties, kad
esama mirtyje laimės. Juk numirti viena yr iš
dveja: arba lyg ir visai nebebūti ir, vadinasi,
numirus niekài jau nieko nebejusti; arba, kaip
sakoma, kažkaip vėlė išnirus sielai persikelt
iš čia kiton kur vieton. Jeigu ir jausti nieko
jau nebejunti, jei tat yra kaip miegas toks,
kada užmigęs nei sapnuoti nesapnuoji, tad ko-
D kia stebuklinga dovana būtų mirti! Man regis,
kad jei tektų kam sau pasirinkti viena tokia
naktis, kurią jis išmiegotų jokio sapno nesapna-
vęs, ir paskum reiktų jam, sulyginus kitas savo
gyvenimo naktis ir dienas su tąja naktimi, ge-
rai pagalvojus pasakyti, kiek dienų ir kiek
naktų jis bus savo gyvenime geriau ir malo-
niau praleidęs už tą naktį, — man regis, kad
ne vien koks paprastas žmogus, bet ir Didysis
Valdovas, ir tas rastų jas lengviai suskaitomas
E prieš kitas dienas ir naktis. Vadinas, jei mirtis
yra toks daiktas, tai galiu aš ją vadinti dovana,
nes tada ir visas laikas rodos ne ilgesnis, kaip
viena vienintelė tokia naktis. Jei, antra vertus,
mirtis yra lyg ir persikėlimas iš čia kiton vie-

ton, jei tiesa, kaip žmonės pasakoja, kad ten esą susirinkę mirusieji, tai kuri kita laimė, teisėjai, galėtų būt didesnė už tatai? Jei kas Hadan nuvyktų, atsikratęs šitų vyrų, teisėjais vadinančių save, ir rastų jis tikrus teisėjus ten, 41
kaip mena ,tiesą darančius, — Miną, Radamantį, Ajaką, Triptolemą ir kitus pusdievius, kurie gyvendami teisingi buvo, — tad argi blogas būtų toks persikėlimas? Arba ir vėl, kad susitiktume su Orfiejum, Musajum, Hesiodu ir Homėru, kiek duotute už tai nevienas jūs? Bent aš norėčiau kelis sykius numirti, jei visa tat yra tiesa. Agi labiausiai man būtų puikus tenai gyvenimas: susitikus su Palamėdu, su Ajantu, B
Telamono sūnumi, su bet kuriuo senovės vyru, lyginti savo buitis su jųjų negi nemiela man būtų, kaip aš manau. Pagaliau, smagiausia man būtų gyventi klausinėjant, tyrinėjant ten anuos, kaip ir šiuos čionai, kuris iš jų tikrai yra išmintingas. Tad kiek, teisėjai, tūlas duotų, kad galėtų išklausinėti vyrą, atvedusį prieš Troją tas begales kareivių, arba Odisieją, arba Sisifą, C
arba nesuskaitomą daugybę kitų vyrų ir moterų, kuriuos kas pasakytų? Su jais tenai kalbėtis ir bendrauti, klausinėti juos būtų juk laimė neišsakoma. Tenai dėl to tikrai nesmerkia mirtimi. Mat, šiaipjau būdami laimingesni už mus čia žemėje, anie tenai, be to, palieka visą laiką dar nemirtingi, jei tat yra tiesa, kaip sako žmonės.

XXXII.

Bet ir jums, teisėjai mano, reikia būti geros
vilties, turint akivaizdoje mirtį, ir insidėti gal-
von vien ši tiesa, kad geram žmogui nieko blogo
nesti, nei dar gyvam, nei jau numirusiam, ir
D kad Dievai nenustoja rūpinęsi jo likimu. Agi
kas man dabar atsitiko, tai atsitiko ne savaime;
priešingai, man aišku, kad man geriau buvo jau
numirti ir visų vargų atsikratyti. Dėl to ir tas
ženklas niekur mane nesulaikė, ir aš pats ne-
labai tepykstu nei ant tų, kurie nuteisė mane,
nei ant savo skundėjų. Jie smerkė mane ir kal-
tino, žinoma, ne taip manydami, o tikėdamies
blogai man padarysią; už tai jie yra peiktini.
E Bet vieno daikto juos prašau: pabauskite, vyrai,
mano sūnus, kai užaugs, kamuodami juos lygiai
taip, kaip aš jus kamuodavau, jeigu jums ro-
dysis, kad rūpinasi daugiau pinigais ar kitu
kuriuo mažmožiu, negu dorybe. Ir jei dingo-
tųsi kažkas esą, tikrai būdami niekas, tai ap-
žoskite juos, kaip aš jus apžosdavau, kad nesi-
rūpina, kuo reikia, o vedasi didžiai, būdami nie-
ko neverti. Jei taip darysite, tai jūsų bus tei-
singai su manim pasielgta; su manim ir su ma-
42 no sūnumis.
Bet jau metas eiti — man mirti, o jums dar
gyventi. Katrų mūsų geresnė buitis laukia, to
niekas tikrai nežino. Negu tik Dievas.

KRITONAS

vertė

ANTANAS SMETONA

SOKRATAS. KRITONAS.

I.

SOKRATAS 43

Ko atėjai, Kritonai, šiuo metu? Argi dar ne anksti?

KRITONAS

Ir labai anksti.

SOKRATAS

Tai kuris gi metas?

KRITONAS

Vos ima švisti.

SOKRATAS

Stebiuosi, kad sutiko įnleisti čia tave kalėjimo sargas.

KRITONAS

Jis man pažįstamas, Sokratai. Mat, dažnai apsilankau čionai... Be to, jis iš manęs yra gavęs dovanų...

SOKRATAS

Ar tik dabar, ar jau seniai esi atėjęs?

KRITONAS

Tai jau seniai.

B SOKRATAS

Tai kodėl tuoj manęs tu nepažadinai, o tik šalymais atsisėdęs sau tyli?

KRITONAS

Sokratai, Dzeusas žino! Ag ir aš patsai nepanorėčiau būti nemiegojęs taip ilgai ir dar tokiame sielvarte. O in tave žiūrėdamas stebiuosi, kaip saldžiai miegi; ir tyčia aš nebudinau tavęs, kad gautum pasilsėti ko ramiausiai. Žinoma, dažnai jau ir pirma aš sau tarydavau, kokio laimingo tavo būdo esama ir šiaip gyvenime, labiausiai šitoje dabar nelaimėje; kaip lengvai, kantriai ją tu pakeli!

SOKRATAS

Agi mat, Kritonai, ir nepriderėtų man, tiek metų sulaukus, berūgoti, kad jau reikia mirti.

C KRITONAS

Ir kiti, Sokratai, to pat amžiaus būdami, pakliųva juk tokion nelaimėn, bet nei kiek nekliudo jiems senatvė skųstis juos sutikusia buitim.

SOKRATAS

Tai tiesa. Bet ko taip anksti atėjai?

KRITONAS

Liūdną žinią atnešu, Sokratai; tik ne tau, kaip aš regiu, bet man ir tavo artimiesiems liūdną, slogią; ji gal man, kaip rodosi, visų sunkiausia bus pakelti.

SOKRATAS D

Kokią gi žinią? Gal iš Dėlo laivas jau sugrįžęs bus, kuriam parvykus reikia man numirti?

KRITONAS

Sugrįžti jis dar nesugrįžo, šiandien betgi, regis man, sugrįš. Taip kalba žmonės kaikurie, iš Sūnijo atėję ir tenai palikę laivą. Tai iš jų žinios matyti aiškiai, jog dar šiandien jis parvyks ir jog dėl to rytoj, Sokratai, reíks gyvenimas tau baigti.

II.

SOKRATAS

Tad ir gerai, Kritonai! Teesie ir taip, jeigu dievai taip nori. Bet aš tai nemanau, kad šiandien jis parvyks.

KRITONAS 44

Iš ko tu spėji taip?

SOKRATAS

Aš pasakysiu tau. Mat, reikia mirti man rytojaus dieną, kai tas laivas bus parėjęs jau.

KRITONAS

Taip sako čia bent vyresnybė.

SOKRATAS

Tad aš manau, kad jis pareis ne šią, beauštančią, bet kitą dar, rytojaus dieną. Spėju tai iš sapno, šiąnakt mano tik prieš valandėlę dar sapnuoto. Gal kaip tik gerai ir padaryta tavo, kad nebudinta manęs.

KRITONAS

Ir kas gi buvo tai per sapnas?

B SOKRATAS

Tarytum, štai viena graži, dailios lyties moteriškė, baltais rūbais, priėjo in mane ir, vardu vadindama, man tarė: „Sokratai, trečiąją dieną atvyksi derlingojon Phtijon".

KRITONAS

Koks keistas sapnas tas, Sokratai!

SOKRATAS

Tai ženklus, Kritonai, kaip man rodosi.

III.

KRITONAS

Ir perlabai, manding! Bet ir dabar, Sokratai brangusai, dar paklausyk manęs ir gelbėkis. Juk man, jei numirsi, tai ne viena nelaimė bus: be

to, kad aš nustosiu prietelio tokio, kokio niekad ir niekur nerasiu, dar daugeliui, kas nepažįsta mudviejų gerai, aš rodysiuos nepasirūpinęs tave išgelbėti, nors ir galėjęs, jei nepagailėjęs C būčiau pinigų. Ir kas pikčiau galėtų būti už tą girdą, kaip intariamiems mums būti, jogei pinigus daugiau mes vertinam, nei savo prietelius? Agi nepatikės dauguomenė, jog tu išeiti iš čionai nepanorėjai pats, nors mūsų rimtas buvo rūpestis.

SOKRATAS

Ir kam sielotis mums, Kritonai tu mielasis, ką čia pasakys minia? Juk padorieji, protingieji žmonės, dėl kurių daugiau susimąstyti verta, pamanys, jog atsitiko taip, kaip atsitikę yra.

KRITONAS D

Bet jau matai, Sokratai, kad mums tenka susirūpinti ir nuomone minios. Iš to, kas darosi dabar, yra peraišku, jogei žmonės gali pridaryti ne mažiausia, bet tiesiog daugiausia blogo, jei piktai kas skelbiamas yra jų tarpe.

SOKRATAS

Tegalie, Kritonai, minios ir daugiau blogo pridaryti, tada galėtų ir daugiausia gero. Tai puiku būtų! Bet jos negali nei katraip, — nei šio nei to. Nestengia jos žmogaus nei neprotingo, nei protingo padaryti, o padaro tai, kas pasitaiko.

IV.

E KRITONAS

Tegu tikrai būtų ir taip. Bet pasakyk, Sokratai, man štai ką: ar tu nesusirūpinęs jau kartais dėl manęs ir dėl kitų draugų, kad, tau iš čia ištrūkus, indavėjai mums nepridarytų nesmagumų, kam tave iš čia mes išvogėme, ir kad mums netektų, mat, prarasti visas savo turtas arba eibės pinigų ir dar, be to, nekliūtų mums ko kito?
45 Jei bijai tokių dalykų, tai juk niekis! Agi mes, tave begelbėdami, priderame stoti šitokin pavojun ir, jeigu prireiktų, tai ir didesnin už tą. Tad paklausyk manęs ir šitaip padaryk!

SOKRATAS

Aš susirūpinęs ir tuo, Kritonai, ir kitu kuo daugeliu.

KRITONAS

Taigi nebijok nei to. Agi ir pinigų nedaug paimtų norintieji gelbėti tave ir iš čionai išvesti. Be to, ar nežinai tų indavėjų, kaip pigiai paperkami ir kaip nedaug tereiktų pinigų nulenkti
B jiems? O tavo reikalui yra bent mano lėšos; jų, manau, pakaktų. Jei tačiau vengu tau būtų dėl manęs ir tu manytumei, jog nedera manųjų liesti, čia tie prašalaičiai pasiryžę duoti lėšų. Vienas tai ir atsinešęs turi pinigų tam reikalui gana: Simmijas iš Tėbų. Kėbetas ir daugelis kitų

taippat jau mielu noru duotų. Taigi, kaip sakau, nei tau, to rūpesčio kamuojamam, derėtų liautis gelbėjus save, nei, kaip sakei teisme, sielotis tau vertėtų, kad iš čia išėjęs nežinotum, kas ir bedaryti su savim. Juk daugel vietų ir C svetur, kur tik nuvyktum, būsi sutiktas meilingai. Jei Tessalijon keliauti nori, tai turiu ten prietelių, pažįstamų, kurie tave labai jau gerbs ir tave priglaudę saugos, taip kad nei vienas tessalėnas tau nemalonumų nedarys.

V.

Ir dar, Sokratai, regis man, tu neteisaus imiesi darbo, pražudydamas save, nors galima tau išsigelbėti; ir tu dirbi savo nebuičiai taip stropiai, kaip galėtų dirbti tavo priešai, kaip yra jau padirbėję, tavo pražūties norėdami. Be to, man rodosi, tu savo sūnus, dar tikrus, išduodi klai- D kiajam likimui; juos galėdamas užūgdyti, išleisti ir žmonėsin, pameti juos dingęs; tavo kaltė bus, kad jie kaip tinkami manysis patys; jų buitis, veikiausia, bus tokia, kokia jau esti paprastai vienái vienų palikusių našlaičių. Ag arba nereikia, mat, vaikų gimdyti arba su jais drauge ir vargas tenka vargti, ūgdant juos ir mokant. Tu pasirenki, man matos, kas lengviausia. Tam, kurs sakosi, kad jam rūpėjusi per visą jo gyvenimą dorybė, — tam nederėtų

rinktis tai, ką tauras ir drąsus vyras nepasirinktų.
O kai man, tai sarmata ir dėl tavęs, na, ir dėl
mūsų, tavo artimų žmonių, kad rodysis, jog visa
tau taip atsitiko vien per mūsų kažkokį baigš-
tumą: skundas teisme atsidūrė, tad prieš jį ir
stoti teko, nors ir buvo galima jo išsilenkti, ir
pati bylos eiga tokia, kokia ji buvo, pagaliau
ir tas jau galas iš tikrųjų, lyg ir pajuokimas
viso to dalyko, kur per mūsų kažkokį jau neti-
kumą ir baigštumą mums, tarytumei, slyste iš
rankų ten išslydo taip, kad mes nebeišgelbėjom
tavęs nei tu savęs, o betgi galima tai būtų buvę,
46 jei nors truputį mes būtume kam tikę! Tad
žiūrėk, Sokratai, kad, be tos nelaimės, tau ir
mums dar gėdos nebūtų. Na, ryžkis! Bet, geriau
pasakius, nebe metas ryžtis, reikia būti jau tik
pasiryžusiam, ir tai viena vienintele linkme:
ateinančią, mat, naktį visa turi būti padaryta.
O jei mes dar lūkuriuosime, tai niekaip nebe-
galima bus susiversti. Taigi, žūt ar būt, Sokra-
tai, tu klausyk manęs ir ne kitaip, bet taip,
kaip aš sakau, daryk!

VI.

B SOKRATAS

Širdingas tavo rūpesnis, Kritonai tu mielasis, vertės būtų didelės, jei tik kiek pritiktų čia; jei ne, tai kuo didesnis, tuo ir inkyresnis. Ir

dėl to mums reikia pamąstyti, ar darytina man taip, ar ne. Kai aš, tai visuomet, ne tik dabar, toksai žmogus, kad negebu klausyti jokio kito žodžio, einančio man iš vidaus, kaip tik protingojo, kurs pagalvojus pasirodo man geriausias. O nuo tųjų pažiūrų, kurias pirma aš skelbiau, negaliu dabar juk atsimesti, kai mane ištiko šita nebuitis; priešingai, tos pažiūros visai tos pačios lieka mano akyse, ir tas pačias gerbiu, kurių lenkiausi ir seniau. Jei ko geresnio mes už jas neturim šiandien pasakyti, tai būk tikras, kad nenusileisiu tau, jei minios galybė dar smarkesnėmis, negu ligšiolei, priemonėmis mus it kūdikius baidys: kalėjimu, mirtim ir turto atėmimais. Tad kaip galėtume geriausiai tirti šį dalyką? Gal paėmus pirma tas žodis, tavo taromas dėl nuomonių: ar gerai sakyta buvo progai kiekvienai ar ne, kad nuomonių vienų tai reikia, o kitų nereikia paisyti? Arba gerai gal buvo sakoma, kol mirti nereikėjo man, o nū jau aišku tapo, jog kalbos kas kito būta, — bet tik sau kalbėjus, — iš tikrųjų būta žaismo, dyko galo tik šnekos? Kai aš, tai jau labai norėčiau su tavim drauge, Kritonai, pažiūrėti, ar to žodžio svoris, man taip atsitikus, jau kitoks beesąs ar tas pats palikęs, ir dėl to sakysim, kad dievai nematy jo, arba toliau mes juo vaduosimės. Ir tie, kurie tarydavosi nusimaną ką kalbą, visados sakydavo, manding, taippat, kaip C

D aš dabar sakiau: kad nuomonės, kurių žmonėse
esti, vienos reikia vertinti labai, o kitos ne. Tai
dėl dievų, Kritonai, ar tau nesirodo, kad gerai
čia pasakyta? Žmogiškai taip menant, tau ne-
47 lemta juk rytojaus dieną mirti, ir negali šita
nebuitis sutrikinti tave. Tad žiūrai: argi netei-
singa būtų, tavo manymu, sakyti, jog ne visos,
o tik vienos nuomonės žmonių tereikia gerbti,
kitos ne, ir ne visų žmonių, tik kaikurių, kitų
jau ne. Ką tu manai? Ar neteisingai pasakyta?

KRITONAS

Taip, teisingai.

SOKRATAS

Vadinas, gerosios tai reikia gerbti, o netikusios — nereikia?

KRITONAS

Žinoma.

SOKRATAS

Geros tai žmonių protingų nuomonės, netikusios tai neprotingų?

KRITONAS

Jau ne kitaip.

VII.

SOKRATAS B

Na, gerai. O kaipgi buvo kalbama šiuo klausymu: žmogus, kurs atsidėjęs lamdo savo kūną, patūruoja bet kieno ar ano tik vieno gydytojo bei lamdymo mokytojo nuomonės gyrimų ir peikimų?

KRITONAS

Ano tik vieno.

SOKRATAS

Vadinasi, ano tik vieno, ne minios, bijoti reikia papeikimų ir džiaugtis jo tik pagyrimais.

KRITONAS

Tai aišku.

SOKRATAS

Tad reikia žmogui elgtis, lamdyti save, ir valgyti ir gerti taip, kaip rodosi geriau anam vienam, tam jo vadovui, nusimanančiam tuose dalykuose, negu kaip rodytųs visiems kitiems.

KRITONAS

Tikra tiesa.

SOKRATAS

Gerai. Bet jeigu neklausys to vieno, jeigu niekins jojo nuomonę ir gyrimus, tai, nusilenkęs C

tos minios, nors nieko neišmanančios, šnekoms, ar nepritirs jau nieko pikto?

KRITONAS

Kaipgi ne!

SOKRATAS

O kas yra tas pikta? Kan, kurin daiktan pataiko tam, kuris neklauso?

KRITONAS

Matyti, kūnan; agi jį suneikia.

SOKRATAS

Gerai kalbi. Tad ir kitais, Kritonai, kartais esti taip, kad visa iš eilės nepasakojus? Juk yra ta pat ir kalbant apie teisės bei neteisės, bjaurio, grožio, gėrio, blogio dalykus, apie kuriuos dabar mes tariamės? Ar čia mums reikia sekti nuo-
D mone minių ir jos bijoti, ar to vieno tik, jei kas rastųsi nusimanąs, kurio daugiau mums dera lenktis ir bijoti, kaip visų kitų? Jei mes neseksim juo, tad sugadinsim ir sužeisim tai, kas nuo teisybės darosi geresnis, o nuo neteisybės nyksta. Na, argi ne taip?

KRITONAS

Ir man taip rodosi, Sokratai.

VIII.

SOKRATAS

Na, gerai. Jei mes, klausydami nenusimanančiųjų nuomonės, sunaikintume tai, kas nuo sveikos tvarkos gerėja, o nuo liguistos genda, tad E
ar verta, tam kaikam sugedus, begyventi mums? Juk tai bus kūnas? Ar ne taip?

KRITONAS

Taip.

SOKRATAS

Tad ar verta mums jau begyventi su netikusiu, sugedusiu tuo kūnu?

KRITONAS

Žinoma, kad ne.

SOKRATAS

O su tuo sugedusiu, kuriam žalon išeina neteisybė, o naudon teisybė, ar beverta mums gyventi? Gal tą mūsų dalį, šiaip ar taip jau menamą, kur neteisybės ir teisybės būstas, menkesne mes laikome už kūną? 48

KRITONAS

Niekados!

SOKRATAS

Priešingai, prakilnesne?

KRITONAS

Ir daug prakilnesne.

SOKRATAS

Vadinas, mano tu gerasis, jau nereikia taip labai galvos sau sukti, ką minia kalbės apie mus, bet ką sakys tasai, kuris išmano, kas teisinga ir kas neteisinga, — tik jis vienas ir pati tiesa. Tad iš pradžios jau netikru keliu vedi čia, manydamas, kad minios mums nuomonė rūpėti turi, kalbant, kas teisinga ir gražu ir gera, na, ir kas
B tam priešinga... Beje, agi gal vienas kitas pasakys, kad ta minia gyvatą gali mums atimti.

KRITONAS

Aišku juk ir tai, Sokratai. Gal tikrai kas pasakys.

SOKRATAS

Tu sakai teisybę. Ag tas dėsnis, mūsų tik išnagrinėtas, mielasai, bent tavo nuomone, tebėr tolygios galios dar, kaip ir pirma. Ir šitą dėsnį vėl žiūrėk, ar tebegalsta mums ar ne: kad ne gyvenimas iš viso, bet gyvenimas tik geras reikia vertinti augščiausiai.

KRITONAS

Žinoma, jis tebegalsta.

SOKRATAS

O tas dėsnis, jogei gėris, grožis ir teisybė yra ta pat, palikti turi ar neturi?

KRITONAS

Turi.

IX.

SOKRATAS

Vadinasi, iš to, su kuo sutinkame, žiūrėti reikia, ar teisinga man mėginti iš čionai išeiti, nors neleidžia atėniečiai, ar jau neteisinga; ir jei C
rodytųsi teisinga, tai mėginkime, jei ne, tai liaukimės. O tau, ką tu sakai, tos pastabos dėl išlaidžio, apžodo, dėl vaikų išauklėjimo, iš tikrųjų kad nebūtų tik, Kritonai, tų žmonių protavimas, kurie mirtim lengvokai smerkia ir kurie vėl paskum begaivintų mirusius, jei tik valiotų; tai nenuovokų, minios protavimas. Bet mums, kadangi sveikas protas rodo šitaip, reikia nieko kita nežiūrėti, kaip vien to, ką tik dabar kalbėjom: ar teisingai elgsimės, jei duosim pinigų ir dėkui dar sakysim tiems, kurie apsiima iš čia mane išvesti, ir jei patys mes vieni vaduosim, o kiti vaduotis leisimės, ar gal tikrai D
mes teisei nusižengsim, visa tat darydami. Ir jeigu pasirodytų, kad taip darydami nusidedam, tai nebereikėtų, nuodėmės akivaizdoje, paisyti, ar teks jau mirti, palikus čia ramiai beglūdint, ar kentėti bet kuri kita kančia.

KRITONAS

Man regis, tu gerai sakai, Sokratai. Bet žiūrėk, kas mums daryti.

SOKRATAS

E Žiūraime, tu mano gerasai, kartu, ir jei man kalbant turi kur priešais pasakyti ką, tad sakai, paklausysiu aš tavęs; jei neturi, tad liaukis nuolatai kalbėjęs man ta pat, kad reikia man iš čia išeit, nors tai atėniečių valiai priešinga. Juk man labai svarbu, tave intikinus, o ne prieš tavo valią, ryžtis šioje byloje. Tad ypačiai tyrimo pradžią insimink, ar ji pakankamai inro-
49 dyta, ir pamėgink atsakyti mano klausimuosin, kaip manysi, kad geriausia.

KRITONAS

Tad jau pamėginsiu.

X.

SOKRATAS

Ar kad jokia proga, manom, nedera mums savo noru neteisingai elgtis, ar kad vienu žygiu galime neteisūs būti, o kitu jau ne? ar kad neteisingai elgtis visuomet yra ir negerai ir negražu, kaip ne sykį ir pirma su tuo sutikdavom abu? Juk tik dabar kalbėta buvo apie tai. Argi tos visos mintys, pirmai mūsų sutiktos, per tas ke-

lias dienas jau būtų išgaravusios? Ir taip ilgai, Kritonai, mes, tokie jau seniai vyrai būdami, B
nejutome, kad mūsų, pažiūrėti, rimtai vieno su kitu kalbėjusių, ničnieku betgi nuo vaikų nesiskirta? Rasit, šiaip ar taip jau vertus, lieka taip, kaip mes tada kalbėjome: ar pritaria tam minios ar nepritaria, sunkesnės ar lengvesnės nebuities, kaip šita, mums pritirti tektų, — neteisingas elgesys vistiek piktan išeina ir pridaro gėdos tam, kurs neteisingai elgiasi? Sutinkame su tuo ar ne?

KRITONAS

Sutinkame.

SOKRATAS

Taigi, niekuomet nereikia neteisingai elgtis.

KRITONAS

Žinoma, kad ne.

SOKRATAS

Vadinasi, nei tas, kam neteisybė daroma, atsimokėti neteisybe, kaip minia galvoja, neprivalo, nes iš viso nevalia juk elgtis neteisingai.

KRITONAS C

Aišku: nevalia.

SOKRATAS

O kaipgi čia, Kritonai?... Pikta kam daryti ar valia ar ne?

KRITONAS

Žinoma, kad nevalia, Sokratai.

SOKRATAS

Kaipgi?.. Jei kas, pikta daromas, piktu ir atsilygina, ar tat yra teisinga, kaip minia kad sako, ar jau neteisinga?

KRITONAS

Visiškai jau neteisinga.

SOKRATAS

Nes žmonėms daryti pikta yra juk ta pat, kaip neteisingai elgtis.

KRITONAS

Tu sakai teisybę.

SOKRATAS

Vadinasi, nereikia nei piktuoju atsiteisti, nei piktai daryti nei vienam žmogui, jei dargi tektų
D kažinko iš jų kentėti. Ir žiūrėk, Kritonai, kad, sutikdamas su tuo, prieš savo nuomonę tu nesutiktum, nes žinau, jog tik nedaugelis taip mano ir manys. Kai vienas mąsto taip, o kitas ne, tai santarvės tarp jų bendros nėra; tad jie, priešingai, nebeišvengiamai kits kitą niekina, matydami, katrie kaip ryžtasi. Tad pagalvok ir tu labai gerai, ar su manim dedies, ar sutinki su mano pažiūra ir ar pradėti tartis mums nuo to, jog niekad nedera nei neteisingai elgtis, nei už

neteisybę neteisybe atsilyginti, nei pikta daro-
mam piktu atsimokėti darbu. O gal atsitrauki
nuo manęs ir nebepritari tam pagrindiniam dės-
niui? Man tai ir pirma taip rodės ir dabar tebe-
sirodo. O jei tau kitaip kaip rodos, tai sakyk E
ir aiškink. Jei tačiau senosios nuomonės vis
tebesilaikai, tai paklausyk toliau.

KRITONAS

Žinoma, kad tebesilaikau, ir man, kaip tau, tebesirodo. Na, kalbėk toliau.

SOKRATAS

Tai jau kalbėsiu ir toliau, arba geriau, aš klausiu. Jeigu kas sutaręs esti ką teisinga su kitu, tad jam kaip sutarta daryti reikia ar valia apgauti?

KRITONAS

Daryti reikia.

XI.

SOKRATAS

Tai dabar dėmėkis tik. Išeidami iš čia, nesu-
sitaikinę su savo šalimi, ar mes kam pikta daro- 50
me, ir tai dar tam, kuris mažiausia nusipelno,
ar gal ne? Ir ar tebesilaikom sandoros, teisin-
gos mūsų sutiktos, ar ne?

KRITONAS

Nesugebu, Sokratai, atsakyti tavo klausyman, Mat, jo nepermanau.

SOKRATAS

Na, tai žiūrai šiaip. Jei besirengiant mums iš čia pabėgti, — ar kitaip kaip šitoks žingsnis pavadinus mums, — instatymai ir tos šalies bendruomenė ateitų ir, pastoję kelią, klaustų: „Pasakyk, Sokratai, ką tu čia insimanai daryti? Ar tik tu neketini tuo savo žygiù, kurio imies, sunaikinti mus, instatymus, ir visą šalį, kiek
B tatai pareina iš tavęs? Ar tu manai, kad gali sveikas dar išlikti ir išvengti pražūties tas kraštas, kur teismų sprendimai nebeturi jokios galios, priešingai, jie bet kieno padaromi be vertės, niekais laikomi?" Tai ką sakysime, Kritonai, tan ir, na, kitan tolygun klausyman? Ag ne vienas, ypatingai koks kalbovas, daug galėtų pasakyti dėl nieku paverčiamo instatymo, kurs liepia, kad insiteisėjusi spręsmė turėtų galios.
C Rasit taip jiems pasakysim: „Mūsų kraštas netaurai, mat, elgės su mumis ir neteisingai sprendė mūsų bylą?" Taip ar ką mes atsakysim?

KRITONAS

Žinoma, Sokratai, taip.

XII.

SOKRATAS

O kas tada, jeigu instatymai sakytų: „Ar tikrai, Sokratai, buvo mūsų su tavim taip sutarta, ar šiaip veikiau, kad tu laikysies alvienos spręsmės, kurią tik mūsų krašto teismas tars?“ Ir jei tada stebėtumės ta jų kalba, tai gal sakytų šiaip: „Sokratai, tu nesistebėk tais žodžiais, o atsakinėk, nes ir tu pats esi kalbėdamas inpratęs klausinėti bei atsakinėti. Na, tad sakai, ką D
prikišti mums ir savo šaliai tu gali, kad mus besirengi paversti niekais? Ar ne mes pirmiausia davėm tau gyvatą, ar ne mūsų gi dėka tau tėvas vedė motiną, tave pasigamino? Pasakyk, ar mūsų tie instatymai, kurie vedybas tvarko, tau kuo peiktini? kad jie netikę? — „Man jie nėra peiktini“, sakyčiau. „Na, o tie, kur saugo kūdikio maitinimą ir auklėjimą? Ag ir tu buvai išauklėtas. Ar negerai, kad mūsų tie instatymai, tam reikalui skirti, insakė tavo tėvui, dėdami jam pareigą, kad lavintų tave gimnastikoj ir muzikoj? — „Žinoma, gerai“, — sakyčiau. „Ir E
toliau. Kadangi taip esi tu gimęs, taip išauklėtas, išprusintas, tad ar galėtum pasakyti, pirmučiausia, jog ne mūsų padaras buvai, ne mūsų vergas tu patsai ir tavo protėviai? Ir jeigu taip, tai ar manai, kad mes ir tu prieš teisę lygūs esame? ir kad, jei mes ketinam tau daryti ką, tai, tavo nuomone, valia ir tau daryti lygiomis

ta pat ir mums? Arba: su tėvu ir su vyresniuoju, jei tau jis tekdavo turėti, lygios teisės tau nebuvo, taip kad būtumei, ką daromas, galėjęs atsilyginti tuo pat: juk nevalia tau buvo, piktą žodį girdint, jiems piktai ir atsikirsti, mu-
51 šamam smūgiu atsimokėti, nei daugelio tokių dalykų atsiteisti lygiomis. O su tėvyne, su instatymais tau būtų leista lygintis! Jei mes panorstame mirtim sunaikinti tave, manydami, jog taip teisybė reikalauja, tai ir tu mėginsi, kiek galėsi, atsiteisdamas sunaikinti ir mus, instatymus, ir tėviškę, ir dar sakysies, taip darydamas, teisingai elgiąsis, — tai tu, kuriam dorybė rūpi iš tiesų?! Tai išmintingas taip esi, jog dargi nežinai, kad tėviškė yra brangesnė ir už motiną su tėvu, už alvieną kitą protėvį, kad ir jos labiau, kaipo šventesnės, lenkiamasi, kad dievai ir protingieji žmonės ją daugiau ir ger-
B bia? Kad tėvynės, nors rūstaujančios, daugiau, kaip tėvo, reikia lenktis, nusileisti jai, meilus žodelis tarti, ir arba ji tikinti arba daryti visa, ką insako, ir ramiai laikytis, jei paliepia ką kentėti — būti mušamam ar kalimam, jei siunčia ir karan, kur tektų būti sužeistam ir gautum galą? Visa tat yra darytina, nes teisė reikalauja taip: juk nevalia tau pasitraukti, nei pabėgti, nei pamesti savo vietos, priešingai, kare, teisme ir šiaip visur darytina ką liepia valstybė ir tėvynė, na, arba intikinti ji taip, kaip teisė rodo

paprastai. O smurtu priešintis nepridera nei motinai, nei tėvui, dar mažiau, kaip jiems, tėvynei". Ką tan žodin mes, Kritonai, pasakysime? Kad instatymų teisybė sakoma ar ne? C

KRITONAS

Kai man, tai, rodos, jų tiesa.

XIII.

SOKRATAS

„Žiūrai vėl Sokratai", — gal instatymai toliau kalbėtų, — „ar mes tiesą sakom, jog dabar tu sumanytu žygiu nori pasielgti neteisingai su mumis? Ir iš tiesų: tave pagimdę, išmaitinę ir išauklėję, naudotis leidę tau ir šiaip visiems kitiems piliečiams visomis gėrybėmis, kurių ga- D
lėjome pateikti, visdėlto paskelbiame, jog leista atėniečiui kiekvienam, kuris tik insimanytų, gavus pilietybės teisę ir pažinus mūsų krašto viešąjį gyvenimą ir mus, instatymus, — valia jam, jeigu nepatiktume, keliauti, savo mantą pasiėmus, ten, kur tik panori. Taip, nei vienas mes, instatymai, nekliudome ir negresiame tam, kas jūsų veržiasi naujakūrėn išeiti, jei nemiela mes ir mūsų kraštas, kas išėjęs kur kitur insigyventi nori; pasiėmęs savo lobį, teeinie tenai, E
kur tinkamas!

O kas tik jūsų lieka čia, matydamas, kuriuo
būdu mes sprendžiame teisme bylas ir tvarkome
iš viso šalį, tą jau sakome tikrai pasižadėjus
mums daryti visa, ką tik mes paliepiame. Ir tas,
kuris neklauso, sakome, trejopai elgiasi netei-
siai: kad mums gimdytojams, kad mums ir auk-
lėtojams priešginiauja, kad, sutikęs būti paklus-
nus, ir nepaklauso mūsų ir geran jau nepalen-
52 kia, jeigu netaurai ką darome. Nors mes tiktai
pateikiame ir žiauriai reikalauti mes nereika-
laujame daryti, ką insakome, bet leidžiame iš
dveja viena pasirinkti: arba mus intikinti arba
ryžtis; jis tačiau nedaro nei katraip.

XIV.

Tos kliaudės, sakome, Sokratai, bus ir tau juk
metamos, jei padarysi, ką insimanai, ir tai dar
ne mažiausia tau iš atėniečių, bet daugiausia
tarpe jų".

Ir jei tada paklausčiau — „Kodėl taip" — tai
gal teisingai jie prikibtų in mane, sakydami, jog
atėniečių tarpe aš ėsąs labiausiai jiems ta su-
B tartim pasižadėjęs. Mat, sakytų man: „Sokratai,
turim didelių inrodymų, jog tau mes tikome ir
mūsų kraštas. Ag nebūtum, kaip nei vienas kitas
atėnietis, taip išbuvęs vis jame, jei nebūtų ypa-
čiai patikęs tau. Ir jokion iškilmingon žaismo
šventėn nebuvai nei sykio išsiryžęs iš savo ša-

lies, negu tik vieną kartą Istman, nei kitur svetur, negu tik karo žygiu, nei kitos kelionės neesi kada turėjęs, kaip kiti kad esti, neėmė tavęs ir noras svetimas šalis ir svetimus instatymus pažinti, priešingai, užteko mūsų tau ir mūsų krašto: taip jau griežtai mums nusilenkei, C
tikai, kaipo pilietis, mūsų daroma tvarka gyventi ir, be to, dar pasigaminai vaikų šiame krašte, kadangi tau jisai patiko. Dar teisme tai bylai tebeeinant galima tau buvo pasiskirti ištremties bausmė, ir ką dabar prieš savo krašto valią ketini, tai juk tuomet, pritarus jam, galėjai padaryti. O tuomet didžiai vedeis, tarytum nei rūstauti nerūstaująs, kad ir tektų tau numirti; priešingai, pasirinkai, kaip pats sakeisi, mirtį vieton ištremties. Dabar nebesigėdi nei anų, mat, žodžių, nei bepaisai mūsų, tų instatymų, norėdamas nieku paversti juos; elgiesi D
taip, kaip ir pikčiausias vergas pasielgtų: gundaisi pabėgti, nebepatūrodamas nei sandoros, nei tų pasižadėjimų, kuriais prieš mus apsiėmei pilietiškai gyventi. Tad pirmiausia mums atsakai, būtent, šitan klausyman: ar tiesą ar netiesą sakome, tarydami, jog tu darà, o ne sakà esi pasižadėjęs mūsų vedama tvarka gyventi". Ką, Kritonai, tarsim tan jų žodin? Ar su juo tik nesutikus?

KRITONAS

Tai sutiktina, Sokratai.

SOKRATAS

„Tad ką?“ — sakytų jie toliau — „tu peržengi
E tą sandorą, sulygtą su mumis, pasižadėjimus, kuriuos davei neverčiamas, nespirtas ryžtis ant greitųjų, bet per metų juk septynias dešimtis, o tuo tarpu leidžiama tau buvo išsinėšinti kitur, jei mes netikome ir neteisingos sąlygos tau rodėsi. Ag tu nesirinkai nei Lakedaimono, nei
53 Krėtės, nors ir nuolat tuos kraštus giri, kad puikiai tvarkomi esą, nei jokios jau kitos graikų ar barbarų šalies; dar mažiau tu tesijudindavai iš Atėnų, negu šlubiai ir žabaliai ir kiti paliegėliai. Tad prieš kitus atėniečius daugiau patiko, aišku, tau šis kraštas, na, ir mes, instatymai. Juk kam galėtų tikti kraštas be instatymų! Dabar tu nebenori jau nei to laikyti, kas susitarta? Jei mums, Sokratai, būsi paklusnus, tai ir žmonių nejukinsi išvykimu iš savo krašto.

XV.

Ir tikrai tik pagalvoki: peržengęs tą sutartį ir jai kuo nusidėjęs, ką tu gera padarysi sau pa-
B čiam ir savo artimiems žmonėms? Kad tavo artimiesiems bus pavojus būti ištremtiems ir savos šalies atsižadėti ar prarasti savo turtas, tai beveik jau aišku. Jei šalin kurion arčiausion nuvyksi, ar Tėbuosin arba Megaron, — abejur geri instatymai, — pirmiausia tu, Sokratai, būsi ten

atėjęs priešas jų visuomenės tvarkos, ir tie, kurie tik rūpinas savu kraštu, skersai žiūrės, tave intardami instatymų griovėju: tu sustiprinsi tik girdą teisėjams, kad rodysis teisingai jie iš-
sprendę tavo bylą. Mat, kuris instatymus pa- C
verčia niekais, tas, matyti, jau gali jaunuomenę ir žmones neišmanėlius ištvirkinti. Tada gal vengsi tų kraštų, kurių instatymai geri, ir tų žmonių tvarkingų? Jei tatai darysi, tai ar tau beverta bus gyventi? Gal bendrausi tu su jais ir nesigėdysi kalbėti... Bet kuriuos žodžius, Sokratai? Ar kuriuos ir čia kalbėdavai, kad dorybė su teisybe, teisiška tvarka, instatymai yra žmonėms brangiausia? Ir ar nemanai, jog ta Sokrato elgsena bus laikoma nepadoria? Bent taip manyti reikia. Bet iš tų kraštų, saky-
sime, tu išsinėšinsi ir nukaksi Tessalijon in D
tuos Kritono prietelius: mat, ten didžiausia netvarka, paleistuvavimas, tad mielu noru gal tave tenai klausytų pasakojant, kaip juokingai tu pabėgai iš kalėjimo, kažinkokiu jau rūbu apsisiautęs, rasit, nusitvėręs kailį ten palaikį ar apsitūlojęs kuo kitu, kaip daro paprastai pabėgėliai, ir savo vaizdą permainęs nebepažįstamai. Kad senas vyras būdamas, kuriam gyventi maža laiko bepaliko, kaip matyti, tu nesidrovėjai taip smalsiai gyvenimo kabintis, peržengęs instatymus dižiausius, — ar jau niekas tau nepasakys?
Galbūt ir ne, jei tu neinžeisi kaiko. O esant E

priešingai, tau teks išgirsti daug ir to, ko ne-
nusipelnei, Sokratai. Insiteikdamas visokiems
jau žmonėms, it vergas tu gyvensi. Kas beveikti
toj Tessalijoj, negu gardžiai tik valgyti ir gerti,
lyg ir pakviestam tenai nuvykus pokylin? O
tie pasikalbėjimai apie teisybę ir apie kitas do-
54 rybes — kur jie mums bedings? Bet, žinoma,
tu nori dėl vaikų gyventi, kad galėtum juos
išauklėti, išlavinti. Tad kaipgi? Nusivedęs ton
Tessalijon, beauklėdamas ir belavindamas juos
tu padarysi prašalaičiais, kad ir to gerumo jie
turėtų iš tavęs? Gal ne taip? gal geriau jie bus
išauklėti, išlavinti, čiapat beauklėjami, jei tu
būsi tebegyvas, nors drauge su jais nebūsi? Ta-
vo prieteliai juk pasirūpins jais. O gal, jeigu
Tessalijon nuvykęs būsi, tai jie rūpinsis, jeigu
Hadan nuėjęs, tai nebesirūpins? Jei kiek nau-
B dos yra iš tų, kurie esą, kaip sakos, tavo prie-
teliai, tai reikia žodžiais jų tikėti.

XVI.

Na, Sokratai, jeigu mums, tiems tavo auklėtojams, paklusnus esi, tad nei vaikų, nei to gyvenimo, nei kito nieko tu nevertinki daugiau užu teisybę, kad, Hadan nuėjęs, tuo visu galėtum pasiteisinti valdovams, esantiems tenai. Agi nei šičia, tau taip darant, rodos, neišeis geran nei tau, nei kam kitam tavųjų, neteisinga

bus, nei su dievų valia derės, nei ten nuvykus tau geriau nebus. Dabar tu atsiskirsi su gyvenimu, — jeigu tik skirsies, — nuskaustas ne mūsų, ne įstatymų, bet vien žmonių. O jei iš C
čia pabėgsi, taip begėdiškai neteise atsilyginęs už neteisybę ir piktu už pikta, sulaužęs savo sutartį ir tuos pasižadėjimus, mums duotus, pagaliau pridaręs bloga tiems, kurie mažiausia nusipelnė: sau pačiam ir savo artimiesiems, — tai mes, kol gyvas, pyksime čia ant tavęs, o mūsų broliai, ten įstatymai Hade, meilingai nepriims tavęs, žinodami, jog tu norėjai mus paversti niekais, kiek tatai parėjo iš tavęs. Tad D
žiūrai, kad Kritonas tau neinkalbėtų verčiau daryti tai, ką sako jis, o ne ką mes".

Kritonai, drauge mielasai! Tikėk manim, jog aš tariuosi girdįs šitai, kaip tariasi koribantai tebegirdį grojant pučiamus vamzdžius. Ir mano ausyse tų žodžių garsas tebespengia ir neleidžia man girdėti kita ko. Tad būki tikras: jei sakysi priešais tam, kuo bent dabar aš insitikinęs, veltui kalbėsi. Jei tačiau tikiesi ko pasieksiąs, tai kalbėki.

KRITONAS

Ne, Sokratai, neturiu ko bekalbėti.

SOKRATAS E

Vadinasi, Kritonai, baigta. Daraime manaip, kadangi tuo keliu ir Dievas veda.

KOMENTARAI

paruošė
VLADIMIRAS ŠILKARSKIS

SOKRATO GYNIMASIS TEISME

PIRMOJI KALBA

I—XXIV (17 A — 35 E)

PROOEMIUM I (17 A — 18 A)

Sokratas pabrėžia skirtumą tarp kaltintojų kalbų ir to, ką jis pats nori pasakyti. Tas skirtumas pasireiškiąs tiek turiny, tiek formoj: iš vienos pusės retoriškai išdailinti melai, o iš kitos — paprasta teisybė be jokių papuošalų.

II. THEMA: APKALTINIMAS. VI—XXII (32 E — 34 B)

1. Atrėmimas ankstybesniųjų kaltinimų. II—X (18 A — 24 B).

a. Negatyvus kelias: sugriovimas priekaištų, paremtų vientik plepalais ir paskalbomis, kuriomis naudojosi, tarp kitko, ir Atėnų komedijų rašytojai su Aristofanu priešaky. II—IV (18 A — 20 C).

b. Pozityvus kelias: nurodymas šaltinių, iš kurių visi tie puolimai kilo. V—X (20 C—24 B). Sokratas užsitraukęs neapykantą daugelio Atėnų piliečių todėl, kad pildęs Delfų dievo valią. Pitija paskelbus Sokratą išmintingiausiu iš žmonių. Visai nesijausdamas esąs išmintingas, pradėjęs uoliai tirti, ką reiškia tie Pitijos žodžiai: jisai ėmęs tyrinėti ir kvosti žmones, kurie visuomenėj buvo laikomi išmintingais ir kurie patys dėl savo išmintingumo visai neabejojo. Kvotimas parodęs, kad niekas iš jų tikros išminties neturi. Tokie kvotimo vaisiai pridarę Sokratui nemaža priešų. V—VIII (20 D—23 A).

c. Jų neapykanta dar padidėjus, kai Atėnų jaunikaičiai, sekdami Sokratu, dažnai ir patys ėmęsi kamantinėti žmones, kurie tarėsi ką žiną, o iš tikrųjų maža ką težinojo arba nieko nežinojo. Gaudinami jaunuolių ir nemokėdami jų atsiginti, jie perkėlę visą savo apmaudą in Sokratą, ir kaip tik iš jų tarpo stojo prieš jį teisme Melėtas, Anitas ir Likonas.

2. Atrėmimas teismui inteikto skundo. XI—XXII (24 B — 34 B).

A. Negatyvus kelias:

a. Sokratas nesuvedžiojęs jaunuomenės XI—XIII (24 B — 26 A).

b. Neinvedęs naujų dievų XIV—XV (26 A — 27 E).

B. Pozityvus kelias: koks buvęs jo tikrasis pašaukimas ir iš to plaukiąs svarbiausias jo gyvenimo uždavinys? XVI—XXII (28 A — 34 B).

a. Eidamas Dievo nurodytu keliu, Sokratas neatsižvelgęs in pavojų tarp gyvybės ir mirties, o vientik to žiūrėjęs, ar darydamas ką teisingai ar neteisingai darąs. XVI (28 A — 28 D).

b. Iš tikrųjų jis nėsąs nieko kito daręs, kaip nuolat raginęs atėniečius daugiau negu visais kitais dalykais rūpintis savo siela, kad ji ko geriausia būtų. XVII (28 D — 30 C).

c. Tokio veikimo vertė: pats Dievas priskyręs Sokratą Atėnų miestui, „kaip tam dideliam geros veislės žirgui, per savo dydį betgi inrambėjusiam ir dėl to reikalingam, kad koks gylys jį ragintų". XVIII (30 C — 31 S).

d. Taip besielgdamas Sokratas niekur neprasilenkiąs su Dievo valia: per visą gyvenimą jį lydįs paslaptingas balsas, kuris neleidžiąs jam nukrypti nuo tikrojo kelio. Sokratas neabejoja, kad tai yra ne kas kita, kaip neklystąs „Dievo ar dievenio dvasios ženklas". XIX (31 D — 32 A).

e. Net mirties baimė negalėjusi priversti jį, kad nusileistų neteisingiems valdovų reikalavimams, visvien, ar valdovais buvo visa Atėnų suvereninė tauta, ar keliasdešimt oligarchų su Kritiju priešaky. XX (32 A — 32 E).

f. Jeigu Sokratas iš tikrųjų būtų tvirkinęs jaunuomenę, tai in teismą stotų prieš jį ar tie jaunuoliai, kurie suprato buvę jo suvedžiojami, arba jų giminės. Bet kaltintojams nepavyko surasti tokių liudininkų. XXI—XXII (32 E — 34 B).

III. EPILOGUS. XXIII—XXIV (34 B — 35 D)

Sokratas nesinaudosiąs inprastomis Atėnuose priemonėmis, neliesiąs gausių ašarų, neatsivesiąs čionai savo mažų vaikų, kad teisėjai jo, žūtbūt, pasigailėtų, nes tai būtų nesuderinama su jo ingytu tauro vyro vardu ir priešintųsi instatymams, kurie reikalauja, kad teisėjai iš teisės nedarytų malonės.

ANTROJI KALBA

XXV—XXVIII (35 E — 38 C)

THEMA: BAUSMĖS DIDUMO PASIŪLYMAS

a. Sokratas su didžiausiu ramumu priima balsavimo rezultatų paskelbimą. Stebisi net mažu skirtumu tarp pasisakiusių už ir prieš pasmerkimą (280 ir 220 balsų). XXV (35 E — 36 A).

b. Sokratas dar kartą trumpai kalba apie tai, kaip jis yra veikęs ir ko pasiekęs Atėnuose, ir, pasinaudodamas savo teise pasiūlyti teismui

bausmę, kuri atitiktų jo nusižengimus pareiškia, kad už savo nuopelnus gimtajam miestui jis galįs teisingai pasisiūlyti tiktai mitybas šventuose miesto rūmuose Pritanėjuje, kur dega amžina Hestijos ugnis ir kur valstybė savo lėšomis vaišina daugiausia nusipelniusius jai vyrus kartu su svetimų valstybių pasiuntiniais ir Olimuijos rungtynių nugalėtojais. XXVI (36 B—E).

c. Sokratas supranta, kad toks pasiūlymas yra iššaukimas ir taip nepalankiai jam nusistačiusiems teisėjams. „Tas senis pats save žudo" — kužda žmonės salėje. Anitas ir jo sėbrai trina sau rankas. Mokinių ir bičiulių akyse — siaubas. Sokratas meta žvilgsnį in jų šalį, mato jų skausmą, girdi jų maldaujančius balsus ir jų paveiktas sutinka pasisiūlyti nedidelę piniginę bausmę. XXVIII (38 A—C).

TREČIOJI KALBA

XXIX—XXXIII (38 C — 42 A)

1. THEMA: BYLOS PASEKMĖS.

1. Sokratas kreipiasi in pasmerkusius jį teisėjus. XXIX—XXX (38 B — 39 D).

a. Atėniečiai būsią papeikti, kad pasmerkė Sokratą. XXIX (38 C—D).

b. Pasmerkimo priežastis. XIX (38 D—39 B).

Sokratas esąs nuteistas todėl, kad gynęsis kalbėdamas vien tik tikrąją teisybę, nenorėjęs maldauti teisėjų malonės ir bendrai daryti daiktų, inžeidžiančių jo asmens vertę.

c. Pasmerkimo pasekmės teisėjams. XXX (39 C—E).

Teisėjai veltui tikisi, smerkdami Sokratą mirti, atsikratyti nuo savo gyvenimo apyskaitos. Nemaža atsirasią tų, kurie, nesulaikomi daugiau Sokrato, tardysią juos, gaudysią ir prikaišiosią, kad neteisiai gyvena.

2. Sokratas kreipiasi in išteisinusius jį teisėjus. XXXI—XXXII (39 E—41 C):

Klaidinga yra manyti, kad mirtis yra blogas daiktas. Inrodymai:

a. Dieviškasis, nuolat Sokratą lydįs, balsas, ničnieko nesipriešino, jam taip elgiantis teisme, kad pasmerkimas pasidaręs neišvengiamas.

XXXI (39 E—40 C).

b. Mirtis esanti viena iš dviejų:

arba tikras ir galutinis mūsų pilno vargų ir nusivylimų gyvenimo sunaikinimas, miegas, kurį užmigęs žmogus nė sapnuoti nesapnuoja XXXII (40 C—E),

arba persikėlimas in palaimintųjų šalį, kur žmogus randąs tikrų teisėjų ir galįs, bendraudamas su praeities didvyriais ir išminčiais, tyrinėti, kas yra tikroji išmintis ir tiesa. XXXII (40 E—41 C).

2. EPILOGUS. ATSISVEIKINIMAS SU TEISĖJAIS

XXXII (41 C — 42 A).

Sokratas

a. kviečia teisėjus niekad nepamiršti, kad gero žmogaus atžvilgiu blogis ir mirtis esą bejėgiai ir kad dievai niekuomet nenustoją rūpinęsi jo likimu, ir

b. prašo juos taippat kamuoti jo sūnus, kaip jis kamuodavo atėniečius, kai jam atrodė, kad jie nesirūpina tuo, kuo reikia.

PIRMOJI KALBA

17 A *Atėnų vyrai.*

Sokratas nevadina čia penkių šimtų heliastų, kaip buvo inprasta Atėnuose, „vyrai-teisėjai“ (ὦ ἄνδρες δικασταί), bet tik ἄνδρες Ἀθηναῖοι. Tik paskutinėj trečios kalbos daly, kreipdamasis in išteisinusius jį haliastus, vartoja žodį „teisėjai“.

17 D *prekinių stalų pašaliais...*

„Prekiniai stalai“ tai buvo greičiausiai mainų biurai (bureaux de change) centralinėj miesto aikštėj, kur rinkosi daugiausia Atėniečių.

18 B *Anito ir jo sėbrų...*

Žiūr. invadas II dalies § XVI—XVII p. 109—113.

18 C *...negu tik vienas kitas komedijų rašytojas rastųsi jų tarpe...*

Be Aristofano, dar Telekleidas, Ameipsijas, Eupolidas ir Kratinas. Žiūr. invado antrosios dalies § X p. 87 ir sek.

19 E *Leontinų Gorgijas, Keo Prodikas ir Elidos Hippijas.*

Garsieji sofistai. Žiūr. invadą, II, IX. Pirmąjį iš jų Platonas piešia „Gorgijo" dialoge, paskutiniuosius „Protagoro" dialoge. Atėniečiai pažino Gorgiją jau 427 metais, kada jis atvyko in Atėnus, kaip pasiuntinys savo gimtojo miesto Leontinų Sicilijoj.

20 A *Kallijas.*

Kallijas turtingas ir prašmatnus Hipponiko sūnus, investas in „Protagoro" dialogą.

20 B *Euenas iš Paro.*

Platonas mini jį dialoguose „Faidras" 267 A ir „Faidonas" 60 D.

21 A *Juk tikrai pažįstate Chairefontą... jis buvo tuomet kartu pabėgęs ir paskui sugrįžo su jumis.*

Chairefontas vienas iš dialogų „Gorgijas" ir „Charmidas" asmenų; pabėgęs iš Atėnų buvo, insigalėjus ten trisdešimčiai oligarchų.

28 E *...karo vadai skyrė man vietą ties Poteidaja, ties Amfipoliu ir ties Dėlijum...*

Mūšis ties Poteidaja Chalkidikės pusiasaly invyko 432 m. pr. Kr. Mūšis ties Amfipoliu prie Strimono upės, Trakijoj, dešimt metų vėliau, o mūšis ties Dėlijum Bojotijoj — 424 m. Pirmame iš tų mūšių Sokratas išgelbėjo gyvybę Alkibiadui (Symposion, 220 DE).

32 B ...*o tarybos nariu esu buvęs...*

Einamuosius valstybės reikalus atlikdavo penkių šimtų taryba. Kiekviena iš dešimties filių burtais rinko po penkiasdešimts narių. Valdžia (pritanėja) priklausė kiekvienai filei dešimtąją metų dalį; ji rinkdavo taippat burtais iš savo tarpo pirmininką tiek visai tarybai, tiek ir tautos susirinkimui. Sokratas priklausė prie Antiochidos filės.

32 B ...*teisti dešimtį karvedžių...*

Čia Sokratas mini mūšį prie Arginusų salų 406 m. pr. Kr.

32 C ...*trijų dešimtų vyriausybė paliepė mums atgabenti Leontą iš Salamino, kad jį nužudytų.*

Šį invykį Platonas mini dar ir septintame savo laiške, 324 E squ.

33 A ...*niekam (mano) niekuomet nei kiek nenusileista prieš teisybę — nei kam iš tų, kuriuos mano paskalbų leidėjai vadina mano mokiniais, nei kam kitam.*

Čia Sokratas turi galvoj pirmiausia Alkibiadą ir Kritiją. Žiūr. „Invado" II dalį.

33 E ...*Kritonas, Kritobulas, Lisanijas* ir t. t.

Kritonas ir Kritobulas minimi keliuose Platono dialoguose. Lisanijas, tėvas sokratiko Aischino, parašiusio eilę sokratiškų dialogų. Antifonto nereikia painioti su garsiuoju kalbovu

Antifontu. Apie Nikostratą, Paralą ir Ajantodorą mes nieko daugiau nežinome. Adeimantas Platono brolis. Apollodorą, aistringą Sokrato gerbėją, pažįstame iš „Faidono“ ir „Puotos“ dialogų.

34 D ...*turiu tris sūnus: vieną jaunikaitį jau, o du dar kūdikiu.*

Vyriausias Sokrato sūnus vadinosi Lamproklas, du jaunesnieji — Sofroniskas ir Meneksenas. Vaikai, greičiausiai, nieku ypatingu nepasižymėjo, nes Sokrato mokiniai savo raštuose beveik visai jų nemini. Dar mažiau tikrų žinių turime apie Sokrato žmoną Ksantippą. Ksenofontas, nežinia kuo besiremdamas, vadina ją (Symp. II 2) „iš visų moterų, kurios yra ir, manau, iš visų, kurios buvo ir bus, pačia nepakenčiamąja“ (Χαλεποτάτη). Ksenofontu remdamiesi vėlyvesnieji rašytojai supynė apie Ksantippos galvą tokią ilgą eilę anekdotų, piešiančių jos nepakeliamą būdą, kad XVIII ir XIX amžių rašytojai Chr. A. Heumann („Xantippe“. Acta philosophorum I (1715) p. 103—125) ir Eduardas Zeller („Zur Ehrenrettung der Xantippe“. Vorträge und Abhandlungen. Leipzig 1865. p. 51 sq.) laikė savo pareiga imtis jos rehabilitacijos. (Pal. dar Roegiers Alph. La famille de Socrate. Louvain. 1897).

ANTROJI KALBA

Visos bylos Atėnuose skyrėsi in tokias, kuriose bausmė buvo numatyta instatymų (ἀγῶνες τιμητοί), ir tokias, kuriose jos didumą turėjo nustatyti teisėjai (ἀγῶνες ἀτίμητοί). Už prasižengimus prieš valstybinę religiją bausmė nebuvo numatyta instatymų. Po pirmos Sokrato kalbos teisėjai sprendžia tik, ar jis yra kaltas, ar ne. Pripažintas kaltu, Sokratas gali pats pasisiūlyti sau bausmės didumą.

36 A ...*jei trys dešimtys balsų būtų buvę kitaip mesti, aš būčiau išteisintas*...

Diog. Laert. II 41 sako, kad už apkaltinimą buvę pasisakę 281 teisėjas. Prieš jį turėjo tada pasisakyti 219 teisėjų. Jeigu balsų skaičius būtų lygus, Sokratas būtų buvęs išteisintas. Iki balsų lygumo trūko, pagal Laertiją, 281—250=31, pagal Platoną — 30. Platono daviniai yra čia, kaip ir visur kitur, patikimesni.

36 A ...*jis (Melėtas) nebūtų surinkęs nei penktos dalies balsų*...

Sokrato minties greičiausiai būta tokios: jei Likonas ir Anitas su savo partija nebūtų stoję teisme prieš Sokratą, tai už jo pasmerkimą nebūtų paduota nė trečdalio balsų, pripažinusių Sokratą kaltu (280), o tai būtų sudarę mažiau negu penktą dalį visų balsų.

37 A *...deja, permaža laiko esame kalbėję vieni su kitais.*

Instatymų buvo griežtai nustatyta, kiek laiko gali bylos šalys kalbėti.

37 A *...jei būtų jums toksai instatymas..., kad bylos tos, kur grasoma mirtim, ne viena tik diena yra išsprendžiamos...*

Sokratas turi čia galvoj greičiausiai Spartos instatymus.

37 C *...koks tada man be gyvenimas būtų... esant priežiūroj... tų Vienuolikos.*

„Vienuolikos" burtais išrinktų valdininkų kolegija prižiūrėdavo kalėjimus ir teismo sprendimų vykdymą.

TREČIOJI KALBA

Po Sokrato antrosios kalbos teisėjai žymiai didesne balsų (360 prieš 140) dauguma smerkia jį mirti. Sokratas naudojasi tuo, kad teismo prezidiumas turi dar atlikti kai kuriuos formalumus, pavyzdžiui, sprendimo užprotokolavimą, ir kreipiasi dar kartą in teisėjus.

40 D *...didysis Valdovas.*

Persų karaliaus oficialus titulas.

41 A *Jei kas Hadan nuvyktų... ir rastų ten tikrus teisėjus... — Miną, Radamantį, Ajaką, Triptolemą...*

Pirmieji trys — tradiciniai Hado teisėjai, Triptolemas — legendarinis Attikos valdovas.

41 A *Orfėjus ir Musajas*
— legendariniai graikų dainiai.

41 B *Palamėdas.*

Palamėdas — išmintingasis Eubojos karaliaus Nauplijo sūnus „Kiprijų" epo autorius pasakoja, kaip Palamėdas pagavęs Odisėjų meluojant, kai šis, nenorėdamas dalyvauti achajų žygyje prieš Troją, apsimetė esąs pamišęs. Keršydamas jam Odisėjus kartu su Agamemnonu ir Diomedu inmetė jam in palapinę aukso gabalą ir laišką, neva atsiųstą Priamo. Graikai patikėjo tam šmeižtui ir nuakmenavo nekaltąjį didvyrį.

41 B. *Ajantas.*

Telamono sūnus Ajantas kovojo prieš Trojėnus lygiai drąsiai, kaip ir Achillas. Achillui žuvus nuo Pario rankų, jo motina Tetida paskyrė dievaičio Hermėjo iškaustytus jo šarvus drąsiausiam iš achajų. Achajų vyriausias vadas, Agamemnonas, pripažino drąsiausiu Odisėjų ir tokiu būdu priteisė jam šarvus. Insiutimo priepuolio pagautas Ajantas ėmė žudyti achajų gurguolės avinus, manydamas, kad guldo savo priešus. Atsipeikėjęs ir matydamas, ką esąs padaręs, pats persivėrė sau krūtinę kardu.

KRITONAS

TURINYS

I. PROOEMIUM

I—II (43 A — 44 B)

Kritonas praneša Sokratui, kad laivas iš Delo salos parvyksiąs dar šiandien, o jam sugrįžus kitą dieną mirties sprendimas būsiąs invykdytas. Sokratas atsako, kad sprendžiant iš sapno, kurį jis matė, jam teksią mirti tik poryt: „Trečiąją dieną, Sokratai, atvyksi derlingojon Ftijon“ (Ilijada IX, 363).

II. THEMA: AR SOKRATUI DERA PABĖGTI IŠ KALĖJIMO. III—XVI (44 B — 54 D)

1. Kritonas kviečia Sokratą neatidėliojant pabėgti iš kalėjimo. III—V (44 B — 46 A).

a. Kritonas nustosiąs geriausio prietelio ir būsiąs žmonių intariamas, kad pagailėjęs pinigų

ir todėl nepasirūpinęs jį išgelbėti. Sokratas: minios nuomonė neturinti jokios reikšmės. III (44 B — 44 E).

b. Pabėgimas neturėsiąs jokių blogų pasekmių nei Sokrato prieteliams, nei jam pačiam. IV (44 E — 45 C).

c. Sokratas neteisiai elgiasi, nenorėdamas išvengti pražūties: jis paliekąs be globos savo sūnus; užtraukiąs sau gėdą, kad, galėdamas išsigelbėti, nepanorėjęs tai padaryti; jo prieteliai atrodysią esą baigštuoliai ir netikėliai, kad leido jam pražūti.

2. SOKRATO ATSAKYMAS. VI—XVI (46 B — 54 D)

A. Principai ,kurių reikia laikytis sprendžiant šį klausimą: VI—X (46 A — 49 E).

a. Gerbti reikia ne minios, o tik protingų žmonių nuomonės. VI—VIII (46 A — 48 B).

b. Augščiausiai reikia vertinti ne gyvenimas iš viso, bet tik geras gyvenimas. IX—X (48 B — 49 E).

Todėl žmogui niekuomet nevalia elgtis neteisingai:

nei pikta kam daryti,

nei pikta kam daromam, piktu atsilyginti. X (49 A — 49 E).

B. Ką galėtų pasakyti instatymai, jeigu jie būtų gyvos esybės, apie pasmerktojo žmogaus norą pabėgti iš kalėjimo. XI—XVI (49 E — 54 D).

a. Toks sumanymas, jei būsiąs invykdytas, sulaužysiąs sandorą, sulygtą kiekvieno piliečio su savo krašto instatymais ir tuo būdu juos paversiąs niekais. XI—XIV (49 E — 53 A).

b. Pabėgimas iš kalėjimo sudarysiąs pavojų Sokrato artimiesiems būti ištremtiems iš savo šalies ir prarasti savo turtus. Pats jisai, peržengęs savo krašto instatymus, negalėsiąs skelbti ir kitų kraštų žmonėms dorovės ir teisingumo: jo gyvenimas nustosiąs tada pagrindinio savo tikslo. XV—XVI (33 A — 54 D).

III. EPILOGUS

XVI (54 DE).

Sokratas negirdi nieko kito, kaip tik instatymų balsą.

Kritonas — senas ištikimas Sokrato bičiulis iš to paties Alopeko demo. Ypatingais intelektualiniais gabumais nepasižymėjo. Platoną jaudino jo gilus prisirišimas prie Sokrato (žiūr. augščiau išverstą paskutinę „Faidono“ dialogo dalį: § XXII, pusl. 124—132).

43 A *Argi dar neanksti?*

Kalėjimo kamarėlėj tamsoka ir dienos metu, ir todėl anksti rytmetį sunku nuvokti, ar jau pasibaigė naktis.

43 D *Gal iš Delo (salos) laivas jau sugrįžęs bus, kuriam parvykus reikia man numirti.*

Kretos salos karalius Minas paskelbė karą Atėnams už tai, kad atėniečiai, esą, užmušę jo sūnų Androgėją. Su karu susijungė, kaip paprastai, badas ir maras. Atėniečiai kreipėsi in orakulą ir pagal jo patarimą pasižadėjo kas devyneri metai siųsti in Kretą baisią auką: septynius jaunuolius ir septynias mergeles suėsti baisenybei Minotaurui, kuris buvo perpus žmogus, o perpus gyvulys. Invyko jau dvi tokios šiurkščios procesijos, o prie trečiosios prisidėjo Tezėjus ir nužudė Minotaurą. Nuo to laiko — sako legenda — atėniečiai kasmet iškilmingai švęsdavo Tezėjaus žygio dieną ir siųsdavo in Delo Apollono šventyklą laivą, apvainikuotą laurų vainiku (lauras buvo laikomas Apollono augalu). Sokratą pasmerkė teismas mirti kaip tik tą dieną, kai procesija išplaukė in Delą, o Atėnuose būta instatymo, kad, kol laivas iš ten nesugrįš, joks mirties sprendimas negali būti invykdytas. Vėjams nepalankiems esant, kelionė užtruko gana ilgai, ir Sokratui teko išgyventi kalėjime ištisą mėnesį.

44 B *...atvyksi derlingojon Ftijon.*

„Derlingoji Ftija“ tai čia ne kas kita, kaip tos „palaimintųjų salos“, apie kurias svajojo Sokratas savo atsisveikinime su teisėjais (XXXII).

45 B *Simmijas ir Kebetas.*

Pitagoriečio Filolajo mokiniai, karšti Sokrato gerbėjai. „Faidono“ dialoge Platonas in jų lūpas indeda Pitagoro mokslą apie sielą, kaip kūno harmoniją.

45 D *...skundas teisme atsidūrė... nors ir galima buvo jo išsilenkti...*

Atėnuose instatymai nesipriešino, jei žmogus, patrauktas atsakomybėn, prieš bylos pradžią pabėgdavo in kitą šalį.

51 B *...kare, teisme ir šiaip visur darytina ką liepia valstybė ir tėvynė, na, arba intikinti ji taip, kaip teisė rodo paprastai.*

Kiekvienų metų pradžioj atėniečiai galėjo daryti pasiūlymus dėl netinkamų instatymų pakeitimų. Nomotetų komisija tirdavo tokius pasiūlymus ir tam tikrais atvejais perduodavo juos in augštesnes valstybines instaigas galutiniam išsprendimui.

INDEX NOMINUM ET LOCORUM